

1596
1931

ნ. ბაკინიშვილი.

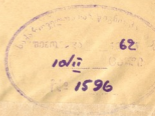
მცხეთის საბუთი XI საუკუნისა.

დაბეჭდა 1931 წლის იანვრის 10 ს

ტფილისი

1931

ქართული
ენციკლოპედია

ს. შ. უ. ს. პოლიგრაფტრესტის 1-ლი სტამბა.
ტირაჟი—50 ცალი. შვკვ. № 898. მთავლიტი 1.

ე. ბერიძის მიერ.

მცხეთის საბუთი XI საუკუნისა.

წინამდებარე საბუთი ქართული დიპლომატიკის ერთერთი უძველესი ძეგლია¹. სამწუხაროდ, მისი დედანი დაღუპულია და ჩვენ ხელთა გვაქვს ამ ძეგლის ორი სხვადასხვა დროის პირი². ეს ძეგლი სამჯერ არის გამოცემული პროფ. დ. ჩუბინაშვილისა³ და თ. ჟორდანიას მიერ⁴. გარდა ამისა ის, როგორც ეს თ. ჟორდანიამაც აღნიშნა, ნაწილობრივ შეტანილია მ. ბროსეს მიერ გამოცემულ თეიმურაზისეულ „ქართლის ცხოვრებაში“⁵. რა თქმა უნდა, უკანასკნელ გარემოებას ამ ძეგლის გამოცემასთან არა აქვს რა საერთო, მაგრამ ჩვენი მიზნებისათვის ის მაინც საინტერესოა: საშუალება გვძლევს იქ შეტანილი ადგილები შევადაროთ ჩვენამდის მოღწეულ პირთა სათანადო ადგილებს.

პროფ. დ. ჩუბინაშვილს ძეგლი გამოუცია ერთ-ერთი ჩვენამდის მოღწეული პირის მიხედვით⁶.

თ. ჟორდანიამ კი პირველად გამოსცა ის პროფ. დ. ჩუბინაშვილის გამოცემისა და „დ. ბაქრაძისაგან შემოკლებით თვთნამდვილის გუჯრიდან... გადმოწერილი პირი“-ს მიხედვით⁷.

რაც შეეხება თეიმურაზისეულ ქართლის ცხოვრებაში შეტანილ

¹) ამაზე უძველესია „XV საუკ. პირის“ საბით ჩვენამდის მოღწეული „დავნელთ სიგელი X საუკუნისა“; იხ. თ. ჟორდანია, ისტ. საბ. შ.—მღ. მონ.—ისა, გვ. 1—3.

²) ძეგლები დაცულია საქ. ცენტრარქივში № 13 და № 14.

³) „ქართული ქრისტიანობა... დაბეჭდილი დავით ჩუბინოვისაგან“ 1863 წ. საბურლი. გვ. 206 შდდ.

⁴) თ. ჟორდანია, ქრონიკები... წ. I, გვ. 182—188 და წ. II, გვ. 31—36.

⁵) „ქართლის ცხოვრება... გამოცემული ლეწლითა უ. ბროსე, წვერისა სიმე. აკად. მეცნიერებათა, 1849 წ. გვ. გვ. 212—213, 218, 220, 221—222.

⁶) სახელდობრ № 14 საქ. ცენტრარქივისა.

⁷) ქრონიკები I, გვ. 181, შენიშვნა.

ადგილებს, ისინი, წინააღმდეგ თ. ქორდანიას განცხადებისა, აღებული უნდა იყოს არა „XII ს-ის ხელით“ გადაწერილი მკვლევარი არამედ იმ პირიდან, რომელსაც განსვენებული მკვლევარი XVII ს-ში გადაწერილად აღიარებს¹.

არც ერთი აღნიშნული გამოცემა დამაკმაყოფილებლად არ შეიძლება ჩაითვალოს. პრ. დ. ჩუბინაშვილის გამოცემის სისუსტე ვერ კიდევ თ. ქორდანიამ სამართლიანად აღნიშნა და მისი შესწორება სცადა. სამწუხაროდ, ვერც მან აიძლინა თავიდან მრავალი ტექსტუალური ხასიათის შეცთობა², მაშინ როცა პირველ გამოცემელთან შედარებით ის უკეთეს პირობებში იყო: დ. ჩუბინაშვილმა ძეგლი დაბეჭდა ერთი პირის მიხედვით, თ. ქორდანიას კი ორი პირი ჰქონდა ხელთ და ამდენადვე მეტი საშუალება ჰქონდა ძეგლის კრიტიკულ გამოცემას ცდილიყო³. არ ვიცი თა მოსაზრებით, და განსვ. მკვლევარმა „XVII საუკუნის“ პირს უპირატესობა მისცა „XII ს-ის ხელით“ გადაწერილ პირთან შედარებით და ის დაუღო საფუძვლად ძეგლის მეორედ გამოცემას.

აღნიშნულ გამოცემათა ასეთი მდგომარეობა ჩვენ საკმაო საფუძვლად მივიჩნიეთ ძეგლის გამოცემის ხელახალი ცდისათვის. როგორც ზემოთ მოვიხსენიეთ, დღეს ჩვენს განკარგულებაშია ამ სიგლის ორი სხვადასხვა დროის პირი. ასეთ პირობებში საჭიროა გამოირკვეს: ეს პირები ერთი მეორისაგან დამოუკიდებელივ არის წარმომდგარი, თუ უძველესი მათგანი დედანია უფრო ნაკვიანცი-სა? პირველ შემთხვევაში ჩვენ თანაბრად სწორი გულისყურით უნდა შეგვესწავლა ორივე პირი და ასევე ორივეთი გვეხელმძღვანელა ძეგ-

1) ასეთი მოსაზრების საფუძველს იძლევა ზოგიერთი ადგილების იგივეობა „ქართლის ცხოვრებაში“ და № 13 (379) პირში და მათი თანხმობლივი განსხვავება № 14 (378) პირის შესატყვისი ადგილებიდან. მაგალითად: ქ-ცა—„მახაროვანი“, № 13 „მახაროვი“, № 14 „მახარონი“; ქ-ცა—„მონასტერი დიდითა ძალითა და ლაგოდენი“, ასევე № 13 პირშიაც, ხოლო № 14 პირში abest და; ქ-ცა 222—„შესავალნი იყენს“, № 13—ქალაქისა შესავალი იყო, № 14—„ქალაქისა გასავალი იყო“; ქ-ცა 222—„ფოძითა სრულითა“, ასევე № 13 პირში, № 14 პირში კი—„ფოძითა სრულითა“. ქ-ცა 222—„მცხეთას სენაი“, ასევე № 13 პირში, ხოლო № 14 პირში კი—„მცხეთის სენანი“. მოყვანილი შედარებანი, გოველ შემთხვევაში, იმისათვის საკმარისი არიან, რომ განვაცხადოთ: ქ-ცა—ს ეს ადგილები № 631 პირთან უფრო ახლოა, ვიდრე № 14—თან.

2) არას ვამბობ სხვადასხვა მოსაზრებათა მეთარობაზე. ამაზე ქვემოთ.

3) რა თქმა უნდა, დ. ჩუბინაშვილის გამოცემასთან შედარებით თ. ქორდანიას გამოცემა, განსაკუთრებით მისი მეორე გამოცემა—დიდი ნაბიჯია წინ, მაგრამ თავის თავად ის დამაკმაყოფილებელი მაინც ვერ არის.

ლის გამოცემისას, ხოლო მეორე შემთხვევაში საკმარისი ექნებოდა გამოცემის დამყარება უძველეს მათგანზე.

რაც შეეხება ძველ გამოცემებს, ისინი ჩვენი ამოცანისათვის ყურადსაღები არ არიან, რადგან, როგორც ვიცით, ეს გამოცემები ემყარება ჩვენს ხელთ არსებულ პირებს ან ცალკე-ცალკე (დ. ჩუბინაშვილის გამოცემა № 14-ს; ქართ. ცხოვრება № 13 პირს), ან ორივეს ერთად (თ. ქორდანიას მეორე გამოცემა).

ამრიგად, ჩვენს წინაშე უპირველეს ყოვლისა დგას საკითხი არსებული პირების ურთიერთ შორის დამოკიდებულებისა. როგორც ქვემოთ ტექსტის შენიშვნებიდან დაეინახავთ, № 13 პირი საკმაოდ განსხვავდება № 14 პირისაგან, ასე რომ პირველი შთაბეჭდილებით მათ შორის დედან-პირის ურთიერთობის აღიარება ძნელია. თავი რომ დავანებოთ ორთოგრაფულ განსხვავებულობას, ნაგვიანვე პირს უფრო ადრინდელთან შედარებით აკლია: სიტყვები („დამიც“—118, „ოქროთა“—10, „ხუცესი“—124, „ძლიერო“—135, „დაწერილი და“—137, „ღ შემოქმედსა“—148), რიცხვის აღმნიშვნელი ასოები („ე“—51, „რ“—75), სიგლის განსაზღვრულ ნაწილებში დასმული ჯვრები ოთხწერტილით (სტ. 87, 147, 152, 166, 129, 135), წინადადება (...რლსა სახელი არს“ 60); ამავე დროს მეტი აქვს: სიტყვები („მღღელი“ 154, „ღ“—73, „ღ“—144), წინადადებანი („და შემოსწირა კათოლიკე ეკლესიასა“—60, „ცათა შინა ღ ქეციანასა ზედა“—132). მაგრამ ამ თვისებათაგან არც ერთი საკითხის გადამჭრელ საბუთად არ გამოდგება: ის, რაც ნაგვიანვე პირს აკლია ძველთან შედარებით, შეიძლება გადამწერის უგულისყურობით აიხსნას; ანგარიშგასაწევი იქნებოდა მეორე ხასიათის განსხვავებანი (ე. ი. სიტყვა-წინადადებათა მეტობა უფრო ნაგვიანვე პირში), რომ ისინი არსებითი ხასიათისა იყვნენ: ზემოთ მოყვანილი ზედმეტი სიტყვები და წინადადებანი ისეთი ხასიათისაა, რომ მათზე დამყარებით № 13 პირის წარმოშობილობის გადაწყვეტა შეუძლებელია და ეს მით უფრო, რომ არსებობს საწინააღმდეგო მოსაზრების სასარგებლო საბუთებიც.

მართლა-და, როგორი ხასიათისაა № 13 პირის ეს „ზედმეტი“ სიტყვები და წინადადებანი? კავშირი „ღ“ როგორც მე-73-ე სტრიქონში („ჰერეთს მონასტერი დიდითა ძალითა და ლავოდკეი“), აგრეთვე 144/145 სტრიქონშიაც („მეცა კვრიკე შეფესა და დისწულსა კვრიკე შეფისასა“) სრულიად უადგილოდ არის ჩამატებული; პირველ შემთხვევაში „ჰერეთის მონასტერი დიდითა ძალითა“ უსახელოდ რჩება, რაც ეწინააღმდეგება ძველის საერთო ხასიათს და შეუძლებელიცაა, ხოლო მეორე შემთხვევაში კავშირი „და“ ისევე

ადვილად შეიძლება ამოგდებულ იქმნეს, როგორც ჩაუსვამთ; ამით წინადადებას არავითარი ზიანი არ მოუვა, ხოლო მისი უქველად მოიგებს; ასე რომ ეს კავშირი აქ სრულიად ზედმეტია. ასევე უწყინარ-ზედმეტია წინადადება: „და შემოსწირა კათოლიკე ეკლესიასა“, რომელსაც წინუძღვის: „ბერძენთა მეფემან ბასილი მიბოძა“; უკანასკნელი სრულიად საკმაოდ გადმოსცემს მელქისედეკ ქ. კათალიკოზის აზრს და სავსებით ეთანახმება სიგლის სხვა ანალოგიურ ადგილებს (იხ. სტრიქონები: 8, 11, 52, 55). ხოლო სიგლის კრულობით ნაწილში დართული წინადადება: „ცათა შინა ღ ქუეყანასა ზედა“ რომ მართლაც ზედმეტია, ამას დიდი დაკვირებაც არ უნდა: № 14-ით ეს ადგილი იკითხვის: „კრულმცა არის სულით ღ კორცით ორსავე ცხორებასა ამის გამტეხელი“, რაც საკმაო სრულსიტყვაობით დაატებს დამნაშავეს წყევას „ორსავე ცხორებასა“ ე. ი. „ცათაშინა“-ც და „ქუეყანასა ზედა“-ც, ასე რომ მოყვანილი წინადადების აქ ჩართვა მის უვიცობით გამეორებას ჭინჭავს მხოლოდ.

ზედმეტია აგრეთვე „მღლეი“ 154 სტრიქონში.

ებლა განვიხილოთ სხვა ხასიათის განსხვავებანიც.

№ 14 პირით:	№ 13 პირით:
სტ. 71 რა აზნაოროჲ	რა: აზნაორი:
„ 79 გასავალი	შესავალი
„ 143 შედეგად	შემდგომად
„ 148 კლნ	კულად
„ 148 დაეიქდრო	დაეიმკუიდრო
„ 151 :ქპ:	ქართლისა: პატრიარქსა:
„ 159/160 ამის მ(თი)	ამის მიერ საბრძანებლისა..
სა ბრძნებლისა	
„ 162/163 (ლ)თისა	ლთისა და მისთა წმინდათა..
ს(იტყუი)თა, წდათა...	

როგორი ხასიათისაა ეს სხვაობანი? ჩვენ ვიცით, რომ № 14 ხელნაწერი თვით არის პირი, ამიტომ გადაწერის ნიადაგზე წარმოდგარო შეცთომებისგან არც ის არის დაზღვეული. ასეთი ხასიათის შეცთომად მიგვაჩნია ჩვენ № 14-ის გამოთქმა: „რა აზნაოროჲ“. უკანასკნელი სიტყვის ბოლოსართი „ოჲ“ გვიჩვენებს, რომ მას წინუძღოდა თავსართი „სა“. ამასვე მოითხოვს კონტექსტიც. პირიქით, სრულიად გაუგებარია: „კურბითს: რა: აზნაური: კარგი: სოფელი: ერთი“; როგორც ეს აღუდგენია № 13 პირს. № 14 პირის გადამწერის მექანიკური შეცთომა მერმინდელ გადამწერს „გაუ-

სწორებია“, მაგრამ დაკვირვება არ ჰყოფნია და არსებულ შეცდომებს მისათვის („სა“-ს მაგიერად-„რა“) ახალი შეცდომა დაურთავს. გეგმები „აზნაოროა“ გასაგებ „აზნაორი“-დ გადაუცეთებია).

ასევე შეცდომით გასწორებულად მიგვანია ჩვენ „გასავალი“-ს „შესავალი“-თ შეცვლა. თუ შედეგობაში მივიღებთ, რომ ამ გამოთქმას: „გასავალი იყო“ მოსდევს და ეთანხმება—„ამის წმიდისა ქალაქისაგან“, ჩვენ ადვილად დავრწმუნდებით, რომ აქ სწორედ „გასავალი“ უნდა იხმარებოდეს და მისი „შესავალი“-ად გასწორება (ალბათ 76 სტრიქონში გამოთქმულის ანალოგიით), შეცდომაა და წინადადებას სრულად გაუგებარს ჰხდის, თუ, რა თქმა უნდა, სიტყვა „შესავალი“ ძველი ვაგებით იქნება ხმარებული. № 13 პირის გადამწერს ეს ცნებები, როგორც ჩანს, აწინდელი ვაგებით ესმის. მხოლოდ ამ ნიადაგზე ხდება გასაგები ასეთი გასწორების აზრი.

პატივთა გახსნის უცოდინარობის ნიადაგზე წარმომდგარი „შემდგომად“ „შედგ““-ისაგან, „კულად“ „კლნ“-საგან, „დავიმკუი-დრო“ „დაეკდრო“-საგან (:ქპ:-ს „ქართლისა პატრიაქ“-ად გახსნის სწორობა-უსწორობაზე ქვემოთ გვექნება საუბარი).

ზემომოყვანილ განსხვავებათა ცხრილიდან ორი უკანასკნელი ჩვენთვის განსაკუთრებით ძვირფასი და საყურადღებოა. ისინი მტკიცე საბუთს ვეძლევენ ვიფიქროთ, რომ № 13 პირი № 14 პირისაგან არის გადაწერილი.

გამოთქმა: „ამის მ(თი)სა ბრძნებლისა“ № 14 პირში დაზიანებულია: მეორე სიტყვიდან გადარჩენილია პირველი ასო „მ“-ანი და ბოლო მარცვალი „სა“. სრულიად არ არის (ამოგლეჯილი) ი-ნი და „თ“-ანის ნახევარილა (ე ი. წრე) გადარჩენილი. პატივის ნიშანი ზის „მ“-ანსა და მის მომდევნო ასოს ზემოდან. თუ კონტექსტზედ დაკვირვება არა, ასეთ შემთხვევაში ადვილია „მ“-ანი და „თ“-ანის ნაშთი მათ ზემოდან არსებული პატივით მ“-ად იგულისხმო, შემდგომი (ამოგლეჯილი) ასო „ი“-ნი არ არსებულად, ხოლო უკანასკნელი მარცვალი „სა“ შემდგომ სტრიქონზედ მოთავსებული „ბრძნებლისა“-ს თავსართად აღიარო და მიიღებ: „ამის მიერ საბრძანებლისა“. სწორედ ასე მოქცეულა № 13 პირის გადამწერი, რითაც თვალსაჩინო ნიშანი დავიტოვა იმისა, რომ მას დედნად ჰქონია № 14 ხელნაწერი და რომ უკანასკნელი აღნიშნულ ნაწილში ამ დროს უკვე დაზიანებული ყოფილა.

ასევე შეცდომით აღუდგენია № 13 პირის გადამწერს № 14-ის დაზიანებული: „(ლ)თისა ს(იტყუი)თა“ „ლთისა ღ მისთა“-ს სახით. ამ გამოთქმაში „ლ“-ანი ამოგლეჯილია; „თისა“ გადარჩენილია პა-

ტივით „თ“-ანზე; გადაჩენილია აგრეთვე მომდევნო „ს“-ანის, ქვედა ნაწილი, „უ“-ნის ბუნი და მისი მომდევნო „ი“-ნი. № 13 დაშწერს „ლ“-ანი სწორად აღუდგენია, „სიტყუითა“-ს პირველი ასოს გადაჩენილი ნაწილი „დ“-ონის ნაშთად მიუღია, შემდეგი ჩაკვირვებით თავი აღარ შეუწუხებია, „უ“-ნის გადაჩენილი ბუნი და მისი მომდევნო „ი“-ნი უგულვებელუყვია და დაზინებული სიტყვა შემდგომ სტრიქონზედ მისი დაბოლოების—„თა“-ს მიხედვით ორ სიტყვად აღუდგენია: „და მისთა“. გარდა იმისა, რომ ასოების ნაშთები, როგორც ვთქვით, ასეთი აღდგენის უფლებას არ იძლევიან, ასეთი „შესწორებული“ ტექსტი უჩვეულო და უხეიროა.. მაგრამ ჩვენ ამ ეამად სრულიად ვკმაყოფილდებით მხოლოდ იმით, რის წარმოჩენაც, ვფიქრობთ, საკმაო საფუძვლიანობით შეეძელით: რომ № 13 ხელნაწერი გადაწერილია № 14 ხელნაწერიდან. ცხადია ისიც, რომ ხსენებული ადგილი „დედანში“ ამ დროს უკვე დაზინებული ყოფილა.

სწორედ ამ ნიადაგზევე წარმომდგარი № 14 ხელნაწერის კიდევ ერთი დაზინებული ადგილის (სტრიქ. 164) მკთარი აღდგენა № 13 პირის გადაშწერის მიერ: „მისი, კრულმცა არს“. ასოთა ნაშთები ასეთი აღდგენის უფლებას არ იძლევიან.

ეხლა, მის შემდეგ რაც საკითხი ამ პირების ურთიერთ შორის დამოკიდებულებისა გადაეწყვიტეთ, და ერთი მათგანი მეორის დედნად აღვიარეთ, საკმარისია ჩვენი გამოცემა უმთავრესად სწორედ ამ „დედანზე“ დავამყაროთ.

ხელნაწერი № 14 ქალაღზე დაწერილი საბუთია. თავი აკლია. (№ 13 პირის მიხედვით 15 სტრიქონი აკლია, რაც დაახლოვებით ჩვენი ხელნაწერის ოც სტრიქონს უდრის). კიდევბი ჩამოტრეცილი აქვს. ტექსტი აქა-იქ დაზინებულია, უმთავრესად მარჯვენა მხრიდან. აქ ხშირად თითო და ზოგჯერ ორ-ორი ასო აკლია. დაზინებას ვერ ასცდენია ტექსტის შუა ადგილებიც ქალაღდის გაცრეცის გამო. მთელი სიგელი გადაწებობებულია სქელ საფენ ქალაღზე (ამ ქალაღდის ჭვირ-ნიშანი ხელთათმანია) ¹. საფენ ქალაღზე შევსებულია ნავვიანევი ხუცურით ტექსტის ის ნაკლული ადგილები, რომელნიც სიგელს ამ ოპერაციის დროს (ე. ი. მისი საფენ ქალაღზე დაწებობის დროს) ჰქონია.

ეს შევსებანი № 13 პირის მიხედვით არ არის შესრულებული: ჩვენ უკვე ვიცით, რომ ეს პირი გადაწერილია № 14 ხელნაწერიდან

¹) ამ ნიშნით ქალაღი XV ს-ის ანასათებს. იხ. Лихачев-ის Палеография. значение бумажных водяных знаков.—ч. I стр. 65.—69, 128—130.

მის შემდეგ, რაც უკანასკნელმა ისეთი დაზიანებანი განიცადა, მელნიც დღესაც აღუდგენელია. მოხსენებული შევსებანი არიან ამ დაზიანებებზედ უწინ არის შესრულებული, ვინაიდან წინა-აღმდეგ შემთხვევაში შემესებელი არც ამ ადგილებს დასტოვებდა და სხვების მსგავსად ამათაც აღადგენდა.

გარდა ამისა აღსანიშნავია აგრეთვე ის გარემოებაც, რომ შემსებელი ისეთ ასოებს ხმარობს, რომელთაც № 13 პირის გადაწერი სისტემატურად გაურბის. ასეთია ასოები: ჳ, ა დ მ (იხ. სტრიქონები 10, 16, 51).

რომ არსებული შევსებანი ზეპირად შესრულებული არ არის, ეს ჩანს იქიდან, რომ ზოგი შესწორებანი კონტექსტით აღდგენილი არ შეიძლება იყოს. ასეთია: „(სათანა)ოჲ“—სტრიქ. 30/31; „(ს“ფლ“ვსა ჩ“ა) ზედა“—სტრიქ. 91; „(მიწ)აჲ“—სტრიქ. 93; „ვე(ნაკი)“—სტრიქ. 95; „გასარ(ომელი)“—სტრიქ. 105.

როგორც აღვნიშნეთ, სიგელს თავი აკლია. № 13 პირი კი სრულია. ჩვენ ეხლა ვიცით, რომ ამ პირის დედანი № 14 ხელნაწერია. მაშ № 13 პირის გადაწერის დროს № 14 სიგელი ჯერ კიდევ თავნაკლული არ ყოფილა. ეს გადაწერა კი, როგორც ვიცით, შესრულებული იყო ამ სიგელის საფენ ქალაღზე გადაწებობების კარგახნის შემდეგ. ამრიგად, ეს დაზიანება (თავის მოხვევა) შემთხვევით ხელნაწერს მისი საფენ ქალაღზე დაწებობების შემდეგ.

არსებობს მესამე რიგის დაზიანებანიც. ეს—ტექსტის შიგნით, სიგლის საფენ ქალაღზე დაწებობების შემდეგ და № 13 პირის გადაწერამდის. ეს დაზიანებანი „დედანიში“ აღდგენილი არ არის (როგორც ზემოთ დავრწმუნდით, ვერც № 13 პირის გამწერს აღუდგენია ისინი სწორად).

სიგელი სამი ერთი მეორეზე გადაწებობული კეფისაგან შედგება. მეორე კეფი მესამეზე გადაწებობულია სიგლის გადაწერამდის: მე-100-ე სტრიქონის ხაზსზედა ასოები (ზ, მ, დ, მ, რ, ნ, ს, კ) თავიანთი ხაზსზედა ნაწილებით მეორე კეფზე, ხოლო ტანით (და ხაზსქვედა ნაწილით—კ) მესამეზე არიან მოთავსებული. ესევე არ ითქმის პირველისა და მეორე კეფთა შესახებ. პირველი ჯერ დაწერილი და შემდეგ გადაწებობული შეიძლება იყოს მეორეზე.

სიგლის სიგრძე—უდრის 182 სანტ., ვანი 21,5; საფენი ქალაღის სიგრძე—186, ვანი—24,5. ტექსტის სიგრძე—177; ვანი—20,2.

პირველი კეფის სიგრძე—37 (როგორც ვიცით, ეს კეფი მხოლოდ ნაწილია მთელისა; თავი აკლია); მანედ მოთავსებულია 30 სტრიქონი.

მეორე კეფის სიგრძე — 70; ზედ მოთავსებულია 69 მესამე კეფის სიგრძე — 78; ზედ მოთავსებულია 67 ძეგლი მთლიანად ერთი ხელითაა დაწერილი და გარეგანი იერთა და ნიშნებით XII საუკუნისა ჩანს. დამწერლობა ნუსხურია. მელანი შავი. სიგლის ზოგიერთი ნაწილები მთავრული ასოებით იწყება (სტრიქონები: 87, 135, 147, 153, 139).

ჩვენი ძეგლის ენა „კლასიკურია“. რაიმე მნიშვნელოვან გარდახვევებს ძველი ქართულის ნორმებიდან აქ ადგილი არა აქვს. ამ მხრით ვადაწერს დედნის სახე კარგად დაუცავს. ესევე არ ითქმის ძეგლის ორთოგრაფიის შესახებ. აქ დიდი მერყეობაა. ასეთი რამ, მის უდიდეს ნაწილში მაინც, პირმშო დედნის დამახასიათებლად ძნელია აღიარებულ იქნას. ის უფრო ვადაწერის შენაძენი შეიძლება იყოს. ვამბობთ „უფრო“, რადგან ჩვენ არ გვაეიწყდება, რომ არც XI ს-ის დამდეგის ორთოგრაფია არის ამ მხრით ურყევი და ზოგი რამ ქვემოთ ნაჩვენები ჩვენს პირს, უეჭველია, დედნისეული უნდა გამოჰყოლოდეს.

ასო მ. მთელს ძეგლში ამ ასოს ხმარების მხოლოდ ორი შემთხვევა გვაქვს: „მეფსო“ — სტრიქ. 146 და „კურცხის გოლი“ — სტრიქ. 51; უკანასკნელ შემთხვევაში მ შეიძლება არც XII ს-ის პირისეულია: ის საფენ ქალაღზე სწერია ნაგვიანევი ნუსხურით. როგორ უნდა ყოფილიყო ეს ფორმები დედანში? რა თქმა უნდა მ მე-XII ს-ში არ გაჩენილა და მისი ხმარება გაცილებით უფრო ძველ ძეგლებში გვხვდება, მაგრამ აქ წარმოდგენილი სახით ამ ასოს ხმარება, ვფიქრობთ, XII ს-ის პირისეულია. ამას ადასტურებს აქვე პარალელურად არსებული ფორმები: „კურცხის გული“ — სტრიქ. 56 და „მეფეო“ — 137. ამავე დროს არც ერთხელ „უე“ კომპლექსი არაა წარმოდგენილი უმ-თი. იხ.: სუეტი, დაუსუენენ, ბეზხუემი, ძუელად, ქუემომდენ და სხვ. ამიტომაც გამოცემაში ჩვენ ასო მ არ დაეიცავით.

ო რ უ. არც ო-ნისა რ უ-ნის ერთი მეორის მონაცვალეობა არის განსაკუთრებული თვისება ჩვენი ძეგლის ვადაწერის დროისა. ეს მოვლენა ამაზე ადრეც გვხვდება. მაგრამ თუ უძველეს ძეგლებში მას სპორადული ხასიათი აქვს, აქ ის მეტად ხშირია. ჩვენ არ შეგვიძლია ვამტკიცოთ, რომ არც ერთ მათგანს პირმშო დედანში ადგილი არ ჰქონია, მაგრამ, ვფიქრობთ, ასეთი სიზრავლით ეს მოვლენა მხოლოდ პირის¹ დამახასიათებელია.

¹) სწორედ ეს მოვლენა გვაქვს ჩვენ ერთერთ ნიშნად მიღებული ძეგლის ვადაწერის დროის განსაზღვრისას.

• გამოცემაში ჩვენ ამ მოვლენას არ ვიცავთ და ძველ სახეს, ქვეყნულსა და გიგლიძისას ვადგენთ.

შემთხვევები: აორაცხელნი—7; დაოსუნე—8 (იქვე: დაუსუნე—6,3); ცორეებოლნი—27, 23 (იქვე: ცურეებოლი—13, 47, 49); საცეცხორნი—23, 24 (იქვე: საცეცხურნი—21, 22); ზაფხოლი 32; შეკაზმოლი, —ლნი—34, 57 (იქვე: შეკაზმულნი—20); ოქსინოა 54, 56 (იქვე: უქსინოა—50); გოლი—52 (იქვე: გული—56) ხატუენი—54; სუნდოსი—56, სუნდუსი 56; სხლუანი 64; აქოს 98, 133 (იქვე—აქუს—60); ხოთითა—61; სააზნაოროა—71; აყონეს—76; შოგვალად—77, 78; ფოძითა—92, 94; სროლითა—92, 94; დურტუეს—104; აღსროლემოდის—114; წინამძღორად—116; შოგვალეპელად—118; ანო—124, 152; ოარის მყოფელთა—128; კორაპალატო—136 (იქვე: კურაპალატა—144); ვაოგია—143 (იქვე: ვაუგია 149); სულქურთხეოლსა—148.

შ ღ ჳ. არც ჟ-ბრჯგუს გამოცემა ვ ასოთი განეკუთვნება მაინც და მაინც XII საუკუნეს. პირიქით, ამ მოვლენას უფრო „კლასიკურ“ ქართულში აქვს ადგილი¹. ამიტომ ჩვენს ძველში ის შეიძლება მთლად დედნისეულიც იყოს. მიუხედავად ამისა გამოცემაში ჩვენ მას არ ვიცავთ: ის სისტემატურად არაა გატარებული და ერთსა და იმავე პირობებში ხან ჟ-თი გადმოიცემა, ხან ვ-თი.

შემთხვევები: თვალითა—2; თვალითა—6; თვალი—17; თვლითა—31 (იქვე: თულითა—10; თუალითა—12, 19); სხვაა 15, 12 (იქვე: სხუანი—22, 40; სხუაა—42); თვესა—113; გვარმან—120 (იქვე: გუარმან—161); ა²ვ (-აესვ)—128; სლისა²თვ²ნ 149; ჩემისათვს—122; მ²დელთმოდვართა—34 (იქვე: სამლდელთმოდურთა); დ²გვიწერია—122; დედა ქალაქისათვს—59.

შ ი ჳ. „უბრჯგუ პლუს ი ძველს ქართულში ჩვეულებრივად გადმოიცემის ვ ასოთი“³. ეს ასეა როგორც X საუკუნის მრავალ ტექსტებში, ისე ხანმეტ ტექსტშიაც. მაგრამ „გამონაკლისებს“ არც ეს

¹ უფრო იდეალურ სახეს, ვიდრე შესაძლებელია ოდესმე არსებულს, რადგან, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ჩვენ არ შეგვიძლია ვამტკიცოთ, რომ დედანი ამ მხრით სავსებით „უნაკლო“ იყო, ამის თვალსაჩინო მაგალითს სეტიციხოელის გარეთი კარი-ბეკის წარწერა იძლევა: სოლისა, დამყარებოლი.

გაუგებარია რატომ შეცვალა ეს ფორმები ს. კაკაბაძემ ხსენებული წარწერის „აღდგენისას“: სელისა, დამყარებული? თუ აწინდელი ორთოგრაფიის დაცვის მიზნით, მაშინ რატომღა აღადგენს და იცავს ფორმებს: ჩენი, წმიდისაა. ევლესისაა ბეც?

² ბ. ჩიქობავა, ვინის რეფლექსები ფერეიდნულში, გვ. 8—10.

³ იქვე გვ. 10.

მოკლენაა მოკლებული: არაერთი ძეგლი მოიპოვება IX—X საუკუნეში¹ სა, სადაც—ზოგიერთში სპორადულად, ზოგიერთში ბრძანებით² სტიმატურად—ჟი კომპლექსი გადმოიყვამ არა ვ ასოთი, არამედ უი-თ³. ჟი-ს ვ-თი გადმოიყვამ დამახასიათებელია აგრეთვე XI—XII საუკუნეთა ნუსხურით შესრულებული ძეგლებისათვის (იოანე ტეფთ ვმეს ცხორება; გიორგი მთაწმიდელის ცხორება; 1074 წელს გადაწერილი ალაპების ტექსტი; დავით აღმაშენებლის ანდერძი; მამასახლისის პავლეს მიერ ათონზე გაჩენილი ალაპები 1170—1184 წლებში და სხვა). ვამბობთ: „ნუსხურით შესრულებული ძეგლებისათვის“, რადგან, როგორც ცნობილია, ძველმა მდივანმწიგნობრულმა ვ (ისევე როგორც ა და ბ) არ იცის² და იქ ჟი კომპლექსი ჩვეულებრივი უი-თ გადმოიყვამის.

მეტად თავისებურია ამ მხრით ჩვენი ძეგლი. ის შესრულებულია ნუსხა-ხუცურით და 24 შემთხვევიდან მხოლოდ ორი თითქო უდავო მაგალითი გვაქვს ჟი კომპლექსის ვ-თი გადმოიყვამისა³. 19 შემთხვევაში ის უი-თ გადმოიყვამის. სამი მაგალითი სადაოა: ჩემისტ³ ვს—113; ჩმისტ³ ვს—138; თქ³ ნისთვს—119. მაგრამ თუ შევხედვლობაში მივიღებთ, რომ აქვე პარალელურად მოიპოვება ფორმები: მათისათვის —143; აოვანესთვის—159; ვისთვისა—160 და კიდევ უფრო: დავგიწერია—122; ქალაქისათვს—59; ჩემისათ³ ვს—122; ს³ლისათ³ ვს—149 (უკანასკნელ ოთხ შემთხვევაში ვ, აშკარაა, ჟ-ბრჯგუს მაგივრობას სწევს და არა ჟი კომპლექსისას),—მაშინ თითქო უფლება გვეძლევა „სადაო“ დაქარაგმებანიც ამათი ანალოგიით გავხსნათ: ჩემისათვის, თქუენისათვის.. აქვე უნდა აღვიაროთ: უკანსკნელი სიტყვა ჩვენ მიერ აღდგენილი ფორმით უფრო საეჭვოა, ვიდრე პირველი, და ეს იმიტომ, რომ პატივის ნიშანი მას ჩვენთვის საყურადღებო ადგილზე არა აქვს, მაშინ როცა სხვა ორ შემთხვევაში ეს ნიშანი სწორედ ვ-ს აზის. როგორც არ უნდა იყოს ერთი ცხადია: ჟი კომპლექსის გადმოიყვამის საკითხში ჩვენი ძეგლი მერყეობას იჩენს ვ-სა და უი-ს შორის და დიდი უმრავლესობა მეორე ფორმას უჭერს მხარს.

¹) საისტ, საეთნ. სახ-მის მუხ-ბის კილეტრატის ზელნაწერი № 2123. იაკობის წირვა—იხ. К. Кекелидзе, Древне-грузинский архиератикон. უკანასკნელი ზელნაწერის ორთოგრაფიული მოკლენები ჩვენთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობისა იქნებოდა, რომ ეს ძეგლი ასომთავრულით არ იყოს შესრულებული.

²) მეტად საყურადღებო მოკლენაა მდივანმწიგნობრულის წარმოშობილობის დროისა ან პირობების გასათვალისწინებლად.

³) ასეთი სიტყვებია „ღვწო“ და „თვნიერ“. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ გამოიყვამილი არაა შესაძლებლობა, რომ ამ შემთხვევებშიაც ვ ჟ-ნის მაგივრობას სწევდეს და არა ჟი კომპლექსისას.

საფიქრებელი არაა, რომ ეს ასევე იყო პირშმო დედანს¹ რასაკვირველია, ის ნუსხა ხუცურით იყო შესრულებული² უნდა ვიფიქროთ: 1) ან დედანი მხედრულით იყო შესრულებული¹ და კ-ს გაჩენა გადამწერის წყალობაა, ან 2) დედნისეული (ნუსხა ხუცურად დაწერილის) კ XII საუკუნის² გადამწერალმა შეცვალა უი-თ მხედრულ დამწერლობაში გამეფებული ორთოგრაფიის გავლენით³.

გამოცემაში ჩვენ უი კომპლექსს კ-თი გადმოვცემთ.

შემთხვევები: სამარტულიოა, -ონი—5; 9; 88; 108; მერტულნი—127; რიცხვით 17; ხუირნი—19; ძტყუიან—42; ქალაქისათვს—59; ყინციუსი—70; ამოგვიგდო—80; წისქვილნი—93; გვილოცვიდეს—105; ჩემისთვს 118; თქნისთვს—119; ჩემისათვს—90; დაგვიწერია—122; ჩემისთვს 138; მთისათვის—143; სლისათვს—149; აოვანესთუს—169; ვისთვისცა—160; ღვნოა—79; თვნიერ.

ა. ა-ს ხმარებაშიაც ჩვენი ძველი მერყევია. ამ ასოს „წესიერ“ (ე. ი. ძველ ქართულში ჩვეულებრივ) ხმარების გვერდით „უწესო“ შემთხვევებიც მოიპოვება. ძველში არ გვხვდება არც ერთი ი-ნით დაწყებული სიტყვა—სულერთია, ხმოვანი მოსდევს ამ ასოს თუ თან-ხმოვანი, —რომ იქ ი-ნის მავიერად ა არ იყოს. ამ შემთხვევებში ა ი-ნის ნაცვალა⁴. მაგრამ ეს მხოლოდ სიტყვის დასაწყისში. სიტყვის შუაში ასეთ მოვლენას ადგილი არა აქვს ორიოდ გამონაკლისს გარდა. ყველა სხვა შემთხვევებში ა-ეს ხმარება ძველი ქართულისათვის ჩვეულებრივია.

შემთხვევები: 1. სიტყვათა დასაწყისში: აადგარი—38, 43 (ია კომპლექსი არსად სიტყვის შუაში აა-ს არ იძლევა: ზიარი—75, ეკლესიასა—116, მატინენი..); აესკ—128 (-აჯ; არც იე კომპლექსი იძლევა აე-ს სიტყვის შუაში: ძლიერო); აოვანე—35, 153, 159, 160; ატყუნ 42; აუდას—127; აყო—79, 80, 102; ახილნეთ—35; აანვარსა—113; აყავნ—152; გამოცემაში ჩვენ ამათ არ ვიცავთ.

ოა კომპლექსი. აქ ა-იე გატარებულია გამოუკლებლივ—არის ის ნომინატივის ნიშანი, შედის genitiv'ის (=ის; ოას), locativ'ის

¹ ასეთ დაშვებას აძლევენ ხშირად აღნიშნული უბრავეს კ-თი გადმოცემის მაგალითთა „არქული“ ხასიათი. *

² „დედანსა“ და „XII ს-ის პირხედ“ საუბრისას ჩვენ, რა თქმა უნდა, არ გვაიწყდება, რომ შესაძლებელია ჩვენი პირი პირშმო დედნის პირველი არ იყოს. ამაზე ჭეშმით.

³ უკანასკნელი შესაძლებლობა ჩვენ უფრო მართებულად მიგვაჩნია.

⁴ დაუბრუნებელი ი-ნის. ჩვენ X—XII ს-ეთა ძველებშიაც ვხვდებით ასეთ შემთხვევებს მაგრამ სპორადულად.

(=ით; ოათ) და ablativ'ის (=ით; ოათ) ნიშანში, თუ შემთხვევით კომპლექსს ქმნის. ასეთებია: სამარტულიოა—5; სათანალოა—34, 37; საწელიწდოა—34, 38, 44; სამლელთმოძღუროა 49—50; ოქსინოა—50, 54; ტონოა—65; სააზნაოროა—71; სასეფოა—72; ღვნოა—79; ეზოა—112; ზემოა—129; ოქროასანი—4, 19; ოქროასაჲ—17; ოქროასა 39; ოქროასანი—20, 21; სასეფოასაგან—98 ზემოათ—100, 139; ზემოათგან—122; ქვემოათ—129; ოქროათა—1, 2, 3, 6, 10, 13, 15, 23, 27, 47, 52, 54; ოქროქსოალი—53. გამოცემაში ჩვენ ყველა ამით უკანასკნელი დიალექტური მოვლენის გამოუკლებლივ (ოქროქსოვილი—ოქროქსოილი—ოქროქსოიალი) ვიცავთ.

აჲ კომპლექსი. აქაც ა-იე გატარებულია სისტემატურად.—არის ის nominativ'ის ნიშანი, შედის genitiv'ის (=ის; —აჲს) ზე ablativ'ის (=ით—აით) ნიშანში, თუ შემთხვევით კომპლექსს ქმნის:

წმიდაჲ—2, 5, 107, 121, 125, 126; ცხორებისაჲ—7, 126; ოქროასაჲ—17; ღმრთისმშობლისაჲ—10; მიცხოვრისაჲ—12, 13; ვეცხლისაჲ—13, 25, 27, 109, 110; მცემლისაჲ—14; სახარებაჲ—31; გამოცხადებაჲ—35; ცხორებაჲ—37; კურთხევაჲ—49, 133; განგებაჲ—43; მააზარაჲ—51, 53; მაქანაჲ—52; ორთაჲ—62; ხარებაჲ—64; აგარაჲ—65; პალაერაჲ—69; მიწაჲ—71, 93; ეკლესიაჲ—74; შეუვალობისაჲ—78; რააცა 80, 162; ქალაჲ—91; ყანაჲ—95; ჩემთაჲ—125; მამაჲ—125; ეკლესიაჲ—125; ღმრთაებისაჲ—126; ეკლესიაჲ 125; არაჲ 165; ბრძანებაჲ—151, 152; მისისაჲ—139; კურთხევაჲ—133; მიწაჲსა—18; ლუკასი 29; რაასაცა—123; ეკლესიაჲსა—131, 163; ვეცხლისაჲთა—33; აგარაჲთა—61, 62, 67; ღმრთისაჲთა—136, 140, 141; ტაშტაბრაჲგი—26; მააზარაჲ—51; დამცაჲსუგების. გამოცემაში უკანასკნელ სამ შემთხვევას არ ვიცავთ.

ძეგლში არსებული სხვა მოვლენები: 1) ურედუქციო „ფორმები: ნათლის მცეპელისაჲ—14; შესავლისა—97; ღმრთისმშობლისაჲ 10, 131; ქუეყანისათა 4; შესავალითა 70, 71, 74 ზე სხ. ამით გვერდით, მოიპოვება ფორმები რედუქციით. გამოცემაში ჩვენ დავტოვეთ ეს ორსახეობა. 2) ა-ეს „განდევნა“ ე-ნის შემდეგ. ასეთად გვეჩვენება: მათესი—29; აოვანესი—29; აოვანეს—35; აოვანესდა—153; აოვანესთუის—159. გამოცემაში ჩვენ ეს არ აღვადგინეთ, რადგან პირველი დედანში ასეთ ფორმათა არსებობის უეჭველობაში ჩვენ საეცებით დარწმუნებული არა ვართ, თუმცა მათ შესაძლებლობაში ეჭვი არ შეგვდის. ე-ნის შემდეგ ა-ეს ასეთი განდევნის ნიადაგზე წარმოშობილ დამახინჯებად შეგვეძლო მიგვეჩნია ფორმაც: „ქჳ მტკიცე აყავნ ბრძანება მათი“ 151—152 „ქჳ

ცდილა მის შესწორებას ¹.

თ. ეორდანიამ პირველად ² დ. ბაქრაძის შტეტლ-სტეტლ-ს ნამდვილის გუჯრითგან შემოკლებით გადმოწერილი პირის მიხედვით „სიგლის“ თარიღად 1040 წელი აღიარა.

მ. ბროსეს აზრით თარიღი 1020 წელი (ქრონიკონი ს^მ) საბუთის მხოლოდ ერთ ნაწილს შეეხება. მაგრამ ამ ნაწილშიაც რომანოზ კეისრის მოხსენიება აეჭვებს მას და ჰკითხულობს: ხომ არ აკლია ქრონიკონს ს^მ ერთეულების აღმნიშვნელი ასო? ³.

თ. ეორდანიამ ძეგლის მეორედ გამოკვებისას № № 14 (=378) ტ 13 (=379) პირთა თანხმობლივი ჩვენების მიხედვით სიგლის თარიღად გადაჭრით 1020 წელი აღიარა: „ორსავე პირს ქორონიკონი უზის: ს^მ: (1020 წ.) და აქიღამ ცხადია, რომ ჩუბინა-შვილი, ბაქრაძე და ბროსესე შემცდარნი ყოფილან, როდესაც მათ ეს სიგელი მიაწერეს 1040 წელს“-ო ⁴.

დ. ბაქრაძე ს^მ ქრონიკონს ს^მ-დ ჰკითხულობდა ტ ასეთ წყაითხვას ბროსეს მიერ წანაკითხს—ს^მ—უპირდაპირებდა. ასე რომ მისი აზრით ამ ძეგლის თარიღი უეჭველად 1040 წელია ⁵.

ს. კაკაბაძემ წარსულ 1929 წელს „კიდევ სვეტიცხოვლის აშენების დათარიღების შესახებ“ ერთი ახალი მოსაზრების წამოყენებისას „ისარგებლა შემთხვევით ამ მელქისედეკ კათალიკოზის მცხეთისადმი მიცემულ სიგელის თარიღის შესასწორებლად“. მკვლევარმა გაიმეორა ბროსეს აზრი 240 ქრონიკონის ძეგლის მთავარ ნაწილისადმი კუთვნილობის შესახებ, მაგრამ, საშუაბაროდ, არაფერი თქვა იმ სიძნელის შესახებ, რომ სწორედ ამ მთავარ ნაწილში 1028 წლის დამლევს გამეფებული რომანოზი უკვე კეისრადაა მოხსენებული, რაც ბროსეს სამართლიანად აეჭვებდა.

ძეგლის დამამტკიცებელთა—ბაგრატ კურაპალატისა ტ კვირიკე რანთა და კახთა მეფის ⁶ თანამედროვეობა ს. კაკაბაძემ

¹) „ქართული ქრისტომატია ნაწ. I... დაბეჭდილი დ. ჩუბინოვის აგაი... 1863 წ. გვ. 206.

²) თ. ეორდანი, ქრონიკები I, 181.

³) M. Brosset, Histoire moderne de la Géorgie p. 450-451.

⁴) თ. ეორდანი, ქრონიკები II, 31. მკვლევარის უკანასკნელი გამოთქმა სინამდვილეს არ შეეხება: არც დ. ჩუბინაშვილი დ არც მ. ბროსე ამ ძეგლს 1040 წლით არ ათარიღებდნენ, არამედ პირველი 1060 წლით, —ხოლო მეორე აღნიშნავდა ძეგლის თარიღს—1020 წელს (იხ. H. de la G. I, 302 n. I), და ცდილობდა მის შესწორებას (იხ. H. moderne de la G. p. 450-451). მხოლოდ დ. ბაქრაძე ჰკითხულობდა ძეგლის ქრონიკონს ს^მ-ედ (=1040 წ.).

⁵) Д. Бакрадзе, Статьи по истории и древностям Грузии.

⁶) შტრ. მ. ბროსეს, op.cit. loc. cit.

1031—1040 წლებით განსაზღვრა და დაასკვნა: „მელქისედეკის კათალიკოზის სიგელის მეორე ნაწილი უნდა იყოს მაშასადამე დაწერილი რილი დაახლ. 1031—1040 წლებში... თვით მელქისედეკის კათალიკოზობა კი მოდის დაახლ. 1010—1035 წლ. ახლო ხანებისთვის“ (საისტორიო კრებული IV, 114 შენ.).

დასასრულ მელქ. კზის „დაწერილის“ თარიღს პროფ. ივ. ჯავეახიშვილი შეეხო. მკვლევარი მიაჩნევს ყურადღებას ძეგლში რომანოზ კვისრის, როგორც მელქისედეკ კზის თანამედროვის მოხსენიებას და დასკვნის: „ეს თარიღი, 1020 წ., შექველია, მცდარია და დედანში არ შეიძლება ასეთი თარიღი ყოფილიყო“. შემდეგ, ძეგლში ნაგულისხმევი თანამედროვეობიდან ბაქრაძე კურაპალატისა, კვირიკე მეფისა და მელქისედეკ კათალიკოზისა პროფ. ჯავეახიშვილი ცდილობს ცხადყოს „1020 წ. დაწერილობის წელიწადად მიჩნევის მთელი შეუსაბამობა“ და იმ დასკვნამდის მიდის, რომ „მელქისედეკ კათალიკოზის ამ საბუთის დაწერილობის თარიღად ს₂ (260) ქრონიკონი ანუ 1040 წ. უფრო დასაჯერებელია, ვიდრე მე XII და XVII სს-ის გარდანაწერში დატული 240 ქრონიკონი, ანუ 1020 წ.“ (ეკონომიური ისტორია, I).

როგორც ვხედავთ, ხსენებული საკითხის გარშემო მკვლევართ შორის თანხმობა არაა, რაც თვით ძეგლის ხასიათით აიხსნება.

სამწუხაროდ, ჩვენ არა ვაქვს პირდაპირი ცნობა: ბაქრაძის მიერ გადმოღებული პირის დედანი იგივე ჩვენ ხელთ არსებული № 14 პირია თუ კიდევ სხვა? უკანასკნელი შესაძლებლობის გამართლების პირობებში ბაქრაძისეულ ქრონიკონს (=260) გადამკრელი მნიშვნელობა შეიძლება მიჰნიჭებოდა, თუ, რა თქმა უნდა, ამავე დროს დამტკიცებოდა, რომ ეს პირები ერთი მეორისაგან არ წარმომდინარეობენ. თ. ეორდანიას მიერ მოყვანილი ბაქრაძისეული გარდანაწერის სხვებურობათა შედარება № 14 პირის სათანადო ადგილებთან ამ ორი წყაროს თანხმობაზე მიგვითითებენ მხოლოდ. არსებული ორიოდ განსხვავება ბაქრაძის წანაკითხის მკთარობით შეიძლება აიხსნას.

როგორც ჩანს, ბაქრაძის წყაროსაც თავი ჰკლებია. [თუმცა ეორდანიას ამას არ ამბობს, მაგრამ ეს ჩანს იმ გარემოებიდან, რომ

1) რომ წინააღმდეგ თ. ეორდანიას განცხადებისა ბაქრაძის ხელთ არსებული „თვით ნამდვილი გუჯარი“ მხოლოდ პირი ყოფილა, ამაზე თვით ბაქრაძეც გვამცნობს (იხ. ზემოდასახელებული წერილი). მაგრამ ბაქრაძისმიერი დაკონება: ს₂; ქრონიკონი გვაქვებხს ხომ არ ჰქონია დედნად განსუ. მკვლევარს ჩვენისაგან განსხვავებული პირი?

მას ჰსურდა ეთქვა: „უნდა ს³, ს-ანი გადამწერს (№ 14 პირისაგან) გამორჩენია, შესაძლებელია დედანში მისი დაზიანებულობის გამო, ან არა ღ მას სხვა პირი ჰქონდა ხელთ და არა № 14. უკანასკნელი დაშვების პირობებში უდავო იქნებოდა ასეთი პირის № 14 ხელნაწერისაგან წარმომდინარეობა. ხოლო, რადგან № 14 ხელნაწერს თავი მხოლოდ მე XVII საუკუნის შემდეგ დააკლდა, ამისდა მიხედვით დ. ჩუბინაშვილისეული პირიც ამ ხნის შემდეგ დროში შესრულებული უნდა ყოფილიყო¹. მაგრამ ასეთი დაშვების წინააღმდეგი არის თვით გამომცემლის გამოთქმა, რომ „ს-ანი წაშლილია სი-ველი ს-აგან“, რასაც 18 საუკუნეში გადაწერილი პირის მიმართ ის ვერ იტყოდა. ამიტომ, ვფიქრობთ, პირველი შესაძლებლობა უფრო მართებულია და ჩვენ საქმე გვაქვს მხოლოდ გამოთქმის ნაკლთან. როგორც არ უნდა იყოს, სულერთია: № 14 პირის მიხედვით აქ ქრონიკონის ჩვენება არ არის ღ, თუ მაინც ღ მაინც გამოთქმაში: ქ³ პირველ ასოს „ქრონიკონ“—ად გავხსნით (რაც ყოველად უჩვეულოა და მიუღებელი ჩანს), პირი ისეთ რიცხვითს ოდენობას იძლევა (=80), რომ მისი მიუღებლობა უკვე დ. ჩუბინაშვილისათვის აშკარა იყო.

ამრიგად, არ არსებობს 1060 წელი, როგორც ჩვენი ძეგლის ერთ-ერთი ქრონიკონი.

დავეჩა ს³ ქრონიკონი.

პროფ. ჩუბინაშვილი, აკად. ბროსე და პროფ. ჯავახიშვილი ამ თარიღს შეუსაბამოდ სთვლიან, თუნდაც ძეგლის ნაწილისათვის, და მის შესწორებას სცდილობენ.

მხოლოდ თ. ჟორდანიას და ს. კაკაბაძე შეუსწორებლად იწყნარებენ მას (კაკაბაძე, როგორც ძეგლის მთავარი ნაწილის თარიღს, ხოლო ჟორდანიას, როგორც მთელი ძეგლის თარიღს). ძეგლის თარიღის დადგენის ცდისას ჩუბინაშვილი [?], ბროსე და კაკაბაძე იმ მოსაზრებიდან გამოდიოდნენ, რომ საბუთი ორი სხვადასხვა დროის ნაწილისაგან შედგება: პირველი, რომელსაც აბოლოებს ქრონიკონი ხ³ და მეორე, რომელიც ს. კაკაბაძის აზრით უნდა იყოს „დაწერილი დაახლ. 1031—1040 წლებში“.

ჟორდანიას, ბაქრაძე და ჯავახიშვილი ძეგლს ასე არ ანაწილებენ და შათ მიერ მიღებული ესა თუ ის თარიღი

1) შესაძლებელია მართლაც ასე იყო ღ ამით აიხსნება ის მოვლენა, რომ ჩუბინაშვილისეულ გამოცემაში, თ. ჟორდანიას ენით რომ ეთქვათ, „ორფორაფი-ული თვისება იმ დროინდელის მწერლობისა სრულიად არ არის დაცული“ (ქრონიკ. I, 181).

შეეხება ძეგლს მთლიანად. ბაქრაძის ასეთი თარიღია 1046 წელს ეორდანიასი 1020 წელი, ხოლო ჯავახიშვილისა 1028 წლის შემდგომი დრო..

ასეთია ჩვენი ძეგლის დათარიღების აწინდელი მდგომარეობა.

უტყველია, მართალი არიან ისინი, ვინც 240 ქრონიკონს შეუწყნარებლად სთელიან, ეხება ის ძეგლს მთლიანად, თუ მის ერთ ნაწილს მხოლოდ.

მართლაც, მეღქისედეკ კათალიკოზი თავისი „დაწერილის“ პირველ ნაწილში მოგვითხრობს საკუთარი საქმიანობის შესახებ მცხეთის საკუთარ საყდრის სასარგებლოდ. ამიტომ, როცა ის ლაპარაკობს, რომ მან შესძინა ეკლესიას... „ბერძენთა მეფისა რომანოზის ნაბოძვარი შესამოსელი ოქროქსოილი :ა:“ და სხვ., ან: „ბაგრატ კურაპალატისა ნაბოძვარი დიდი სკარამანგი :ა:“, ეს იმას ჰნიშნავს, რომ კეისარ რომანოზს და ბაგრატ კურაპალატს მელქისედეკისათვის პირადად უბოძებიათ მოხსენებული ნივთები (აქ ტერმინი: „ნაბოძვარიც“ ამავე გვაფიქრებინებს). ამიტომ შეუძლებელია რომანოზ კეისარში სხვა მეფე დაინახოთ გარდა რომანოზ არგვროსისა, რომელიც გამეფდა 1028 წელს 28 ნოემბრის შემდეგ დღეებში¹. ასე რომ, თუ ეს ქრონიკონი აქ დედნისეულია და აშიაზე მინაწერიდან ჩვენი პირის ვადამწერის მიერ ტექსტში შეტანილი არ არის, მაშინ დ. ჩუბინაშვილთან და მ. ბროსესთან ერთად უნდა დაუშვათ, რომ მას ერთეულის აღმნიშვნელი ასო აკლია. ასეთი ასო მხოლოდ თ-ანი შეიძლება ყოფილიყო.

რომანოზ კეისარის რომანოზ არგვროსად აღიარების შემდეგ ჩვენთვის სავალდებულოა მელქისედეკის მიმართვაში მოხსენებულნი და „დაწერილის“ დამამტკიცებელნი ბაგრატ და კვრიკე მეფენი ვიცნათ ბაგრატ IV (1027—1072 წ.) და უკანასკნელის თანამედროვე კვრიკე მეფედ.

ბაგრატ IV-ის თანამედროვე კვრიკეთა შესახებ ვიცით; კვრიკე დიდი „მეფე რანთა და კახთა“, რომელიც უნდა გამეფებულიყოს 1009 წელს (ქ. ცხ. 243, *468—9). 1011 წელს ბაგრატ III დაატყვევა კვრიკე და სამფლობელო ჩამოართვა. უკანასკნელი კვლავ დაეპატრონა ჰერეთ-კახეთს მხოლოდ 1014 წლის შემდეგ გიორგი ბაგრატიძის გამეფების პირველ წლებში¹ (იქვე *584). კვრიკე, საფიქრებელია, მხოლოდ ამის შემდეგ ითვისებს მეფის წოდებას; მფლო-

¹) დაახლ. ამავე აზრს გამოთქვამენ აკად. მ. ბროსე და პროფ. ი. ჯავახიშვილი.

ბელობის პირველ პერიოდში (1009—1011 წ.) ის „ქორეპისნი“ იწოდებოდა¹. კვრიკე ცოცხალია ბაგრატ IV გამეფების დროშიაც; აწყობს შეერთებულ ლაშქრობას განძის ამირა ფადლონის წინააღმდეგ — ეს უნდა ყოფილიყოს 1032 წლამდის², „ყოვლადვე ვიდრე ყრმა იყო ბაგრატ“, ე. ი. უფრო დაახლოებით 1027—1030 წლებში. კვრიკე მეფე მოკლულ იქნა 1037 წლის უწინ³.

მეორე კვრიკე მეფე, ბაგრატ IV-ის თანამედროვე, იყო სომეხთა მეფე კვრიკე სამშვილდარ-ზორაკერტელი, დავითის-ძე, რომელიც გამეფდა 1046 წელს. ის იყო ძმა კახთა მეფის გაგიკ დავითის-ძისა, კვრიკე დიდის დისწულისა. მას თვით ეს კვრიკე სომეხთა მეფეც, შესაძლებელია, იყო კვრიკე დიდის დისწული.

მელქისედეკის „დაწერილი“-ს დამამტკიცებელი კვრიკე მეფე სწერს: „მეცა კვრიკე მეფესა დისწულსა კვრიკე მეფისასა კელითა ჩემითა ჩამირთავს და დამიმტკიცებია“-ო.

ვინ უნდა იყოს ეს კვრიკე მეფე — დისწული კვრიკე-სი? პირველი შეხედვით ის თითქო „სომეხთა მეფე“ კვრიკე უნდა იყოს. მაგრამ აქ ის დაბრკოლებაა, რომ კვრიკე „სომეხთა მეფის“ თანამედროვეობა მელქისედეკ კათალიკოზთან მეტად სათუთა (თუ არ შეუძლებელი) და მეორეც, რა მოსატანი იყო კვრიკე „სომეხთა მეფისათვის“ კვრიკეს დისწულობა? რამდენადაც ცნობილია, მას ჰერეთ-კახეთთან რაიმე დამოკიდებულება არა ჰქონია.

¹) ქ. ცხ. 243. ყოველ შემთხვევაში მატიაზე ქართლისას ავტორი ამ ზანებში მას მეფედ არ იხსენიებს.

²) ამ წელს „სიმცირესავე შინა ბაგრატ მეფისასა ლიპარიტ ლიპარიტის-ძემ და ივანე აბაზასძემ — ქართლის ერისთავმა შეიპყრეს ჯაფარ ამირა და დიდხანს ტყვედ ჰყავდათ, სანამ ბაგრატმა არ გაათავისუფლა ის. „მეორითგან დარჩა მტერობა ლიპარიტთ და ამირას შუა“ — ქ. ცხ. 258. უძველია, კვრიკეს კოალიცია, რომელშიაც ჯაფარ ამირაც და ლიპარიტიც მონაწილეობდნენ, ამ ამბებზედ უწინარეს უნდა ყოფილიყო. ამასვე გვაკვლიებს: „ყოვლადვე ვიდრე ყრმა იყო ბაგრატ“ — ქ. ცხ. 257.

³) ტფილისის ვარემოცვა ბაგრატის მიერ 1037—28 წელს დაიწყო (იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართ. ერის ისტორია II, გვ. 434). ამ დროს კვრიკე მეფე ცოცხალი აღარ იყო და კახეთში მისი დისწული გაგიკ მეფობდა (ქ. ცხ., 258). სამწუხაროდ, გამოთქმას „მას ეამსა მოკლულ იყო დიდი კახთა მეფე კვრიკე“ ისე როგორც იქვე: „მას ეამსა იყო მეფე კახეთს გაგიკ ძე დავით სომეხთა მეფისა“ უფრო ზედმიწევნითობით დათარიღების უფლებას არ გვაძლევს. „მას ეამსა მოკლულ იყო“ სრულიად არ ჩნდება თითქო კვრიკე იმ წელს მოიკლა, როგორც ეს თ. გორდანიას ეგონა, ისე როგორც „მას ეამსა მეფე იყო“ არ ჩნდება, თითქო გაგიკ იმ წელს გამეფდა. შესაძლებელია, ბროსეს თარიღი კვრიკეს სიკვდილისა — 1029 წელი უფრო სწორედ იყოს, ვიდრე ვახუშტის თარიღი 1038 წელი. ყოველ შემთხვევაში თ. გორდანიას თარიღი — 1048 წელი სრულიად მიუღებელია.

ასეთი მოსაზრების მიღებით ჩვენ შოვშალეთ ძეგლის *terminus post quem non* ი, რომელიც კვიციე დიდის საბუთისაა იყო დაკავშირებული. ასეთი საზღვარი წამოაყენა ს. კაკაბაძემ. ამ მკვლევარის აზრი მელქისედეკის დაწერილის რაობისა და თარიღების შესახებ შემდეგია: „ხსენებულ სიგელს აქვს თარიღი — ქრონიკონი 240... მაგრამ ეს თარიღი ეხება სიგელის მხოლოდ მთავარ ნაწილს. სიგელის მთავარ ნაწილში მელქისედეკ კათალიკოზი სხვათა შორის სწერს: „ესე ყოველი (მცხეთისა) სოფელი... შესავალნი იყუნენ და მე მოვაქსენე გამზრდელსა ჩემსა ბაგრატ კურაპალატსა და შეუვალად გამიკადნეს“... ხოლო ამის შემდეგ კიდევ მთლიანად სიგელს ამტკიცებენ სხვა ბაგრატ კურაპალატი (აფხაზთა მეფე) და კვირიციე კახთა მეფე“. შემდეგ კაკაბაძე სრულიად მართებულად გამოიყენებს ამ ბაგრატ მეფის გაკურაპალატების თარიღს (—1031 წ.), ვითარცა *terminus ante quem non* ჩვენი ძეგლისა, ხოლო რადგან ძეგლის მეორე დამამტკიცებელი „კვირიციე კახთა და რანთა მეფე მოკლულ იქმნა ბაგრატ IV-ის მეფობის პირველ ნახევარში დაახლ. არა უგვიანეს 1040 წლისა“ (ქ. ც'ბა I, 223), ამიტომაცო „მელქისედეკ კათალიკოზის სიგელის მეორე ნაწილი უნდა იყოს მაშასადამე დაწერილი დაახლ. 1031—1040 წლებში“ (საისტ. კრ. IV, 114 შენ.).

შემდეგ კაკაბაძე სამართლიანად აღნიშნავს, რომ „სიგელის მთავარ ნაწილში“ მოხსენებული ბაგრატ (მელქისედეკის „აღმზღელი“) კურაპალატი და ალი ამირა არიან ბაგრატ III (გარდ. 1014 წ.) და მისი თანამედროვე ამირა ტფილისისა და დასკვნის: „ყველაფერ ამის მიხედვით ჩვენ ვლებულობთ ახალს თარიღებს მცხეთის საყდრის სოფლების შეუვალად გახდომის შესახებ ბაგრატ III-ის დროს. თვით მელქისედეკის კათალიკოზობა კი მოდის დაახლ. 1010—1035 წლ. ახლო ხანებისათვის“ (იქვე).

ჩვენ მიერ ზემოთ მიღებული დასკვნებიდან თავის თავად გამომდინარეობს ს. კაკაბაძის თარიღების შესწორების საჭიროება. რომ 240 ქრონიკონი მიუღებელია — სულ ერთია, ეხება ის ძეგლის მთავარ ნაწილს, თუ ძეგლს მთლიანად, — ეს უკვე დაინახეს და დამამტკიცეს დ. ჩუბინაშვილმა, მ. ბროსემ და ივ. ჯავახიშვილმა.

მართლაც და, როგორ შეიძლება ქრონიკონი 240 (=1020 წ.) როგორც „თარიღი“ „ეხებოდეს“ ძეგლის იმ „მთავარ ნაწილს“, სადაც რომანოზ კეისრის მიერ ნაბოძვარი შესამოსელია მოხსენებული? თუ ს. კაკაბაძე პფიქრობს, რომ ეს რომანოზი მე-X

საუკ. კეისარია და არა მე-XI-სი, ეს, რა თქმა უნდა, შეცდომაა ჩვენი ბოდა. მაგრამ თუ საბუთის „მთავარ ნაწილს“ მთლიანად ვერა (ისევე, როგორც მთელ საბუთს), ხომ არ შეიძლება ეს ქრონიკონი სმ ამ „ნაწილის“ რომელიმე მომენტს შეეხებოდეს?

ძეგლის აწინდელი აგებულობის დაცვის პირობებში ეს შეუძლებელია. ქრონიკონი სმ ისეთ ადგილას არის, რომ ის შეიძლება შეეხებოდეს მთელ „მთავარ ნაწილს“ მხოლოდ. წინააღმდეგის დაშვებისას ჩვენ უნდა დაუშვათ აგრეთვე, რომ ეს ქრონიკონი თავის ადგილზე არაა და რომ ის ან ტექსტის სხვა ადგილიდან არის გადმოსმული (რაც ყველაზე ნაკლებ დასაჯერებელია), ან აშიიდან არის შემოტანილი გადამწერის მიერ. თუმცა აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ძნელია მთელ ამ „მთავარ ნაწილში“ გამოძებნა ისეთი მომენტისა, რომლის დაკავშირებაც 1020 წელთან შესაძლებელი იყოს.

ამრიგად, არსებულ პირობებში 240 ქრონიკონი შეიძლება შეეხებოდეს მხოლოდ ძეგლის „მთავარ ნაწილს“ მთლიანად და ამიტომ ეს თარიღი ყოვლად შეუწყნარებელია.

ერთად ერთი გამოსავალი ამ თარიღის გადასარჩენად არის მისი შესწორება სმთ ქრონიკონად (=1029 წ.), ე. ი. აღიარება, რომ XII ს-ის პირის გადმომწერმა შეცდომა დაუშვა თარიღის რიცხვითს გადმოცემაში.

თუ მხედველობაში მივიღებთ, რომ ძეგლის ტექსტის აწინდელი აგებულობის მიხედვით ეს ქრონიკონი სრულიად არ არის უადგილოდ მოთავსებული, მაშინ ზემოთ ნაჩვენები ერთათ ერთი გამოსავალი ამ თარიღის გადასარჩენად შეიძლება ერთად ერთ მისაღებ მოსაზრებადაც აღვიაროთ.

ამავე დროს, ვფიქრობთ, შეუძლებელია ეს ქრონიკონი მთელ ძეგლს ეხებოდეს. ასეთი დაშვებისას თარიღის შესასწორებლად ერთეულების აღმნიშვნელი ასოს დართვა ამ ქრონიკონს აღარ უშველიდა: ძეგლის დამამტკიცებელი ბაგრატი კურაპალატი აჰამდარს ცნობილ წყაროთა დადებითი ცნობებით მხოლოდ 1031 წლიდან უნდა ყოფილიყო კურაპალატის პატივის მატარებელი¹. ხოლო თუ ათეულების აღმნიშვნელი მ-ანი 4-ედ შეეცვალეთ² მივიღებთ

¹) კვას საამისო ცნობას ეთანხმება და აქვებს დ. ბაკრაძის მიერ ზეგანში (სვანეთში) ნაპოვნი ერთი წიგნის ანდერძი,..... დაიწერა სვეტსა ზედა კყონდისასა, ადიფნ ღმერთმან, მეფობასა ბაგრატ კურაპალატისასა ინდიკტიუნსა ს: ნ: ა: კლითა იფანე შესვეტისათა. იბ. Д. Бакрадзе, Статьи по истории и древности Грузии. Прилож. LV т. ЗИ.А.Н. № 1, გვ. 112.

²) მ-ანის ნ-არად შეცვლა საქმეს არ უშველიდა. ამ შემთხვევაში საქირო

ისეთ რიცხვს (=1040 წ.), როცა მელქისედეკი კარგა ხნის განმავლობაში ცვალებული თუ არა, დიდიხნით უწინარეს კათალიკოსობაში აღმდგარი უნდა ყოფილიყო.

და, რაც მთავარია, ამ ქრონიკონის მთელი ძეგლის თარიღად აღიარების პირობებში მისი მოთავსების ადგილი ქართული დიპლომატიკისათვის ყოველად უზვეულო და ამდენადვე უმართებულო იქნებოდა.

ს. კაკაბაძემ აღნიშნა, რომ ჩვენი ძეგლი ორი ნაწილისაგან შედგება¹; ამათგან „მთავარი ნაწილი“ დაწერილია 1020 წელს, ხოლო მეორე „დაახლ. 1031—1040 წლებში“. ამავე დროს მკვლევარმა იცის, რომ „მთლიანად სიგელს ამტიკცებენ სხვა ბაგრატი კურაპალატი ბქვირიკე კახთა მეფე“². ამის შემდეგ მოსალოდნელი იყო, რომ მკვლევარი დასვამდა და გადაჭრიდა ბუნებრივად წამოჭრილ კითხვას, თუ რას წარმოადგენს „მელქისედეკ კათალიკოსის მცხეთისადმი მიცემული სიგელი“? ორი ძეგლის მექანიკური შეერთებაა ის თუ ორგანულად მთლიანი ძეგლია?

ჩვენი აზრით, ეს ძეგლი, თუმცა ორი ნაწილისაგან შემდგარი, ერთი ორგანული მთლიანია. ის, როგორც ასეთი, დაწერილია ერთდროულად და წარმოადგენს მელქისედეკის ანდერძს³, სადაც მოანდერძე მოგვითხრობს აგრეთვე მცხეთის საკ. საყდრის სასარგებლოდ მის მიერ გაწეულ მთელ საქმიანობას.

რომ ეს ძეგლი ერთდროულად არის დაწერილი და ერთს დედაზრზედ აგებული, ამას ისიც მოწმობს აგრეთვე, რომ ძეგლის „მეორე“ ნაწილში მელქისედეკი ამბობს: ვინც „ნაქმარი და განწყებულნი... რომელ ზემოთგან ქუემომდენ დაგვწერია... აქციოს... ანუ ალაპი ჩემი და ძმათა ჩემთაჲ შეცვალოს, პრისხავსმა“

იქნებოდა ერთეულთა აღმნიშვნელი ასოს დართვაჲ, რადგან ბაგრატის „ქურაპალატობა“ 1030 წელს ისევე საეჭვოა, როგორც 1029 წელს.

¹) ს. კაკაბაძე აქ მ. ბროსეს აზრს იმეორებს: იხ. H de la G. p. 318.

²) აქ კაკაბაძე განსზვავდება ბროსესაგან. უკანასკნელი ფიქრობდა, რომ ამ ძეგლში მეფეთა დამტიკცებანი კათალიკოსის მიერ თავისი სულიათვის განწყებულს შეეება მხოლოდ და არა „პირველ ნაწილში“ ჩამოთვლილ მის საქმიანობას. იხ. იქვე.

³) ამ შრიტთ ფრიად საყურადღებოა მელქისედეკის გამოთქმა: „ესე სიტყვხლესა ჩემსა განვაგე“ სტრ. 98. ჩვენ მიერ ხაზგასმული სიტყვა სრულიად უაზრო და უადგილოა მისი აწინდელი შინაარსით გაგებულნი, ხოლო სრულიად ბუნებრივი და აუცილებელია ის ამ ძეგლის ანდერძად გაგების პირობებში. ანდერძის დადებისას მოანდერძის „სიტყვხლე“ ე. ი არაყადმყოფობა (ცოცხალი=ტანმრთელი) აუცილებლად უნდა აღნიშნული ყოფილიყო, რათა მის ნაანდერძეს კანონიერი ძალა ჰქონოდა.

და სხვ. (იხ. ტექსტი, სტრ. 124—25). ამავე დროს ჩვენ ვხვდებით მელქისედეკს „ძმათა მისთა ალაპი“ ძეგლის „მეორე ნაწილში“ (სტრ. 62—64).

ძეგლის ამ ორგანიულ მთლიანობაზე, მის ერთდროულად დაწერილობაზე სიგვეითიებს აგრეთვე შემდეგიც: „პირველი ნაწილის“ ბოლოს მელქისედეკი მიჰმართავს მის შემდგომ მყოფად კათალიკოზთ: ვინც „იხილნეთ ნაქმარნი ჩემნი წმიდასა ლოცვასა თქვენსა მომიხსენეთ“-ო და სხვ. (სტრ. 85). იქვე „მეორე ნაწილის“ დაწყებისას მთელი „პირველი ნაწილის“ შესახებ ის ამბობს: „და ამით ყოველთა ნაქმართა ჩემთა შემდგომად“ (სტრ. 87) ჩემი სულის საქმე განვაგეო და სხვა. აშკარაა: მთელი ძეგლი ერთდროულად იწერება და „პირველ ნაწილს“ მელქისედეკი ნაქმარს უწოდებს.

ხოლო მას შემდეგ რაც ძეგლის „მეორე ნაწილში“ მოგვითხრო, თუ რა და რა განაწესა თავისი სულის სალოცავად და სთქვა: „ესე სიციცხლესა ჩემსა განვაგე-ო“ (სტრ. 99),—ამის შემდეგ ის არც ერთხელ მის მიერ შექმნილ საბუთს ერთი ტერმინით არ იხსენიებს: „ვინცაინ... ჰნახნეთ ნაქმარნი ესე ჩემნი განგებული და განწესებული“, ნაქმარი და განწესებული“, „დაწერილი, და განგებული“, დაწერილი და განგებული (სტრ. 117, 121, 134, 137). ყველა აქიდან, ვფიქრობთ, მართებულია დავასკვნათ, რომ ძეგლის „პირველი ნაწილი“ აქ იგულისხმება „ნაქმარ“-სა და „დაწერილი“-ს ქვეშ, ხოლო მეორე ნაწილი „განგებული“-სა და „განწესებული“-ს ქვეშ.

ასევე ესმოდათ ეს ძეგლის დამამტკიცებელთაც. მაგრატი: მელქისედეკს „დაუწერია და საქმე სულისა მისისაჲ გაუგია“ (სტრ. 139—140), კვირიკე მეფით: კათალიკოზს „სულისა მათისათვის გაუგია და დაუწერია“ (სტრ. 143); ამის მომდევნო დამამტკიცებაში: მელქისედეკს „დაუწერია და გაუგია...“ (სტრ. 149). იბადება კითხვა: თუ ძეგლი მთლიანია და ერთდროულად დაწერილი, მაშინ რაღა აზრი ჰქონდა შუაში თარიღს, რომელიც მთელ ძეგლს არ შეიძლება შეეხებოდეს?

ამ კითხვას მხარს უჭერს თითქო ძეგლის აგებულება: იქ, სადაც ეს ქრონიკონია, ძეგლი თითქო სრულდება 17-ის მიმართება მის შემკვიდრე მყოფად ხელისუფალთადმი) და შემდეგ ახალი რამ იწყება (სტრ. 83—86 და შდ.).

უშვავლია, ეს ძეგლი მისი აწინდელი სახით გარეგნულად მართლაც ორი საბუთის შეერთების კვალს ატარებს. მაგრამ ჩვენ უკვე

დაერწმუნდით, რომ მისი შინაგანი მთლიანობა სადაო არ არის. ამიტომ ჩვენნი პასუხი ზემო კითხვაზე შეიძლება იყოს შემდეგი: დეკის ამ ანდერძის წარმოშობამდის არსებობდა მისივე „დაწერილი“ მცხეთის საყდრისადმი, სადაც მოთხრობილი იყო მთელი მისი საეკლესიო-სამეურნეო საქმიანობა. ასეთი რამ შედგენილი იყო 1029 წელს. ამის შემდეგ მელქისედეკი იკეთებს ეკვდერს, გაიჩენს სამარადისო მწირველს, რომელსაც უზრუნველყოფს საშვილიშვილო „გასარომელით“ და სწერს ანდერძს, რომელშიაც ბუნებრივად შედის მოთხრობა მთელი მისი სამეურნეო-საეკლესიო საქმიანობის შესახებ, ე. ი. მისი პირველი „დაწერილიც“. მაგრამ შედგეს არა მეტანიკურად და სრულიად უცვლელად, არამედ შეცვლილი, თუმცა არც ისე საფუძვლიანად, რომ მისი კვალი ვერ შევამჩნიოთ. ასეთია, ვფიქრობთ, საბუთის დასაწყისში მელქისედეკის განცხადება: „ესე დაწერილი მოვაკესენე და შევსწირე“ სვეტიცხოველსო. როგორც სახელი „დაწერილი“ ისე „მოკესენება და შეწირვა“ საუცხოვოდ შეეფერება და გამოხატავს ყველა იმას, რაც „პირველ ნაწილშია“ „ნაქმარი“ და არა იმას, რაც მის „მეორე ნაწილშია“ „განგებული“ და „განწესებული“. ასეთივე ნაკვალევია მელქისედეკის მიმართვა „პირველი ნაწილის“ ბოლოს მის შემდგომ მყოფად კ“თადმი და ქრონიკონი: ს“მ: ორივე ეს აწინდელი ძეგლის მთლიანობის თვალსაზრისით ზედმეტია. ამ მიმართებით და ქრონიკონით სრულდებოდა, უნდა ვიფიქროთ, მელიქსედეკის მცხეთისადმი „დაწერილი“.

ზემოთქმულიდან გამომდინარეობს: ძეგლის „მეორე ნაწილის“ დაწერილობის თარიღი არის მთელი ძეგლის თარიღიც; ეს „მეორე ნაწილი“ ცალკე არას დროს არ დაწერილა.

როდის არის ეს ძეგლი შესრულებული?

ს. კაკაბაძის „არა უადრესი“ (terminus ante) მართებული და მისაღები ჩანს: ბაგრატ IV-ის მიერ კურაპალატობის პატივის მიღების უწინარეს შეუძლებელია ძეგლი დაემტკიცებინოს ბაგრატ აფხაზთა მეფესა და კურაპალატსა*. ამ პატივის მიღება კი მოხდა „წელსა მესამესა“ რომანოზ კეისრის გამეფების შემდეგ (ქ“ცა 256 *482 და 361 *592. შდრ. ს. კაკაბაძე; საისტ. კრებული IV, loc. cit.) ე. ი. 1031 წელს. ამასვე ადასტურებს ზემოთ ჩვენ მიერ მოყვანილი 1031 წელს გადაწერილი ხელნაწერის ანდერძი, სადაც ბაგრატი უკვე კურაპალატად იხსენიება.

ს. კაკაბაძის „არა უგვიანესის“ (terminus post) შესახებ ჩვენ ზემოთ უკვე გვქონდა ლაპარაკი ძეგლის დამამტკიცებელი კვირიკე მეფის ვინაობის ძიებასთან დაკავშირებით. ამ „კვირიკე მე-

ფის* გაგიკთან გაგივივების შემდეგ კვირიკე „რანთა და კანახან შუა“
 ფის* გარდაცვალების ს. კაკაბაძისეული თარიღი—1040¹ წ. აღმართული
 კიდებლად იმისაგან, რომ ეს თარიღი მიუღებელი ჩანს აგრეთვე,
 როგორც კვირიკე „დიდის“ გარდაცვალების წელიწადი), ვითარცა
 „არა უგვიანეს“-ი ჩვენი ძეგლისა, მიუღებელია.

რომ 1030 წელს მელქისედეკი ჯერ კიდევ კათალიკოზობდა,
 ეს უდავოდ ჩანს გრიგოლ ლეთისმეტყველის ქმნილებათა და ეთ
 ტბელიძისეული თარგმანის გადამწერის ანდერძიდან¹. 1033
 წელს კი ქართლის კათალიკოზად იოანე იხსენიება (*Матер. по
 Арх. Кавк.* вып. X. Приложение გვ. 10—11, მესტიის სახარების
 ანდერძი). საფიქრებელი იყო, რომ ეს ცნობა, რომელიც ერთხელ
 უკვე შეიწყნარა ს. კაკაბაძემ², აიძულებდა მკვლევარს ანგარიში
 გაეწია მისთვის „მელქისედეკ კზის სიგელი“-ს დათარიღების დრო-
 საც. მაგრამ რაღაც მიზეზის გამო ის ამას არ სჩადის³.

ჩვენი ძეგლის დაწერის დროს მელქისედეკი უიქველია,
 მოქმედი კათალიკოზია და არა კათალიკოზობიდან გადამდგარი
 (იხ. ზემო შენიშვნა). ამიტომ, რადგან 1033 წელს ქართლის კათა-
 ლიკოზი არის იოანე, ამ ძეგლის „არა უგვიანესი“-ც აღნიშნული
 წელი უნდა იყოს.

საბოლოო დასკვნით: მელქისედეკ კზის ეს ანდერ-
 ძი შესრულებულია 1031—1033 წლებში, ხოლო ამ
 ძეგლში შეტანილი „დაწერილი“ მისი პირვანდელი
 სახით მელქისედეკს ჯერ კიდევ 1029 წელს დაუწე-
 რია.

¹) თ. ჟორდანიას, *Опис. рукоп. церк. музея I, 1—2* და მისივე
 ქრონიკები, I, 169. „ქრონიკებში“ აღნიშნული, ჩვენი აზრით, სამართლიანი,
 დაკვირვება ამ ანდერძში მოხსენებულ წელთა სათვალავების სხვადასხვაობის შე-
 საბებ თ. ჟორდანიამ თავის „Описание“-ში არ გაიმეორა და ფაქტიურად უარყო.
 ს. კაკაბაძე უპირატესობას აძლევს „Описание“-ში მიღებულ ჟორდანიასეულ
 თარიღს.

²) იხ. საისტ. კრებული I, 1928, სადაც მკვლევარი სარგებლობს ამ ცნობით
 „X-XI ს-ის ქართლის კათალიკოზთა სის“ დადგენის დროს, გვ. 101.

³) ხომ არ ფიქრობს ს. კაკაბაძე, რომ „სიგელის მეორე ნაწილი“ შეიძ-
 ლება შესრულებული იყოს მელქისედეკის კათალიკოზობიდან გადამდგარობის
 ეამს? მაგრამ ასეთი მოსაზრების კატეგორულად საწინააღმდეგო მოწმობას იძლევა
 თვით ტექსტი: მელქისედეკი, როგორც მოქმედი კათალიკოზი მიჰმარ-
 თავს მის შემდეგ მყოფად მესაქვებს მცხეთის საყდრისა: „აწ წმიდანო მღვდელთ-
 მოღვაერთა მთავართო რომელნი შემდგომად ჩუენსა (ხაზი ჩვენია) და
 შემდგომითი შემდგომად ღირს იქმნეთ წინამძღურად წმიდასა ამას კათოლიკე
 ეკლესიასა“ და სხვა.

ძეგლის დათარიღებით¹ ჩვენი ამოცანა არ შესრულებულა და იმისა, რომ ტექსტი ისეთ მომენტებს შეიცავს, რომელთა დადგენა კვლევაზედ მეტი არაა, ის აქა-იქ ნაკლებეანიცა და დამახინჯებულიც გვეჩვენება. ამათი აღნიშვნა-დადგენა მაინც (თუ აღდგენა ვერა) გამოცემის პირდაპირი დანიშნულებაა.

ს. კაკაბაძემ სამართლიანად აღნიშნა, რომ მცხეთის მამულებისადმი შეუვალობის მიმნიჭებული ბაგრატ კურაპალატი, რომელსაც მელქისედეკი თავის „აღმზრდელს“ უწოდებს, არის ბაგრატი III (საისტ. კრებ. IV, I. c.). იმის შესახებ, თუ როდის უნდა მიენიჭებია ამ მეფეს ხსენებული შეუვალობა, შეიძლება ერთი მოსაზრების წამოყენება. მელქისედეკი ამბობს: „რომელნი სოფელნი ძულად ჰქონდეს ამას წმიდასა დედაქალაქსა, შესაველნი იუუნეს ტ მე მოვაქსენე გამზრდელსა ჩემსა ბაგრატ კურაპალატსა და შეუვალად გამიკადნეს“ (სტრ. 76—78). შემდეგ კათალიკოზი მოგვითხრობს, თუ როგორ „ამოუგდო“ ალი ამირამ „რომელი ქალაქისა გასაველი იყო წმიდისა ამის დედაქალაქისაგან“ (სტრ. 79—80) ბუნებრივია კითხვა: განა ჰერეთ-კახეთში მცხეთის საკზო ეკლესიას მამულები არა ჰქონდა? უპკველია ჰქონდა. უპკველია, რომ ეს სოფლებიც „შესაველნი“ იყვნენ. მაშ რატომ არ „მოაკენა“ მელქისედეკ კზმა „რანთა და კახთა მეფეს“ და თუ „მოაკენა“ რად არ იხსენიებს? აკი ბაგრატის გვერდით ალი ამირა არ დაივიწყა? პასუხი შეიძლება იყოს: ყველაფერი ეს ხდება იმ დროს, როცა ბაგრატი III-ეს ხელი მიუწვდება როგორც ქართლზე, ისე ჰერეთ-კახეთზე ე. ი. მის შემდეგ, რაც მან „დაიპყრა სრულიად ჰერეთი და კახეთი, წარმოიყვანა კვირიკე, დაიმკირა თჳსსა კარსა ზედა“ (ქ. ცხ. 243* 470). უკანასკნელ ამბავს ადგილი ჰქონდა, როგორც აღვნიშნეთ, 1011 წელს. აი ამ წლიდან ვიდრე 1014 წლამდის, უნდა ვიფიქროთ, შეუვალობა მიანიჭა ბაგრატი მეფემ მცხეთის მამულებს, როგორც მესხეთსა და ქართლში, ისე ჰერეთ-კახეთშიც. ამავე ხანებში „ამოუგდო“ ალი ამირამ რაც „ქალაქისა გასაველი იყო წმიდისა ამის დედაქალაქისაგან“.

ამ მოსაზრების გაზიარებით დასტურდება აგრეთვე მელქისედეკის კათალიკოზად კურთხევის საერთოდ მიღებული თარიღი—1010 წელი.

1) ამ თარიღების შეწინააღმდეგე საველდებულთა ორი სხვა ქრონოლოგიური დასკვნაც: კვირიკე რანთა და კახთა მეფე უნდა მოკლულიყოს უწინარეს 1033 წლისა; ტ მელქისედეკის კზობის დასასრულის terminus post-იც იგივე 1033 წელია.

ძეგლის დამამტკიცებელთა ვინაობის შესახებ ნაწილობრივად ჩვენ უკვე გვეჩვენა საუბარი. ბაგრატ კურაპალატისა (=მეტეფიანიძე) რატ IV, 1027—1072) და კვირიკე მეფის (=გაგიკ ძე სომეხთა მეფისა დავითისი) გარდა ძეგლს ამტკიცებს ორი კათალიკოზი.

ერთი ამთვანის ვინაობა სადაო არ არის. ის არის ქართლის კათალიკოზი ოქროპირი¹, რომელიც კარგად არის ცნობილი სხვა წყაროებიდანაც². ის ჩანს 1045 და 1048 წლებში.

ძეგლის დამამტკიცებელი მეორე კათალიკოზი თავის თავს სახელით არ იხსენიებს, მელქისედეკს კი ის თავის „გამზრდელსა“, „შემოქმედს“ და „მამას“ უწოდებს. საინტერესოა, რომ ოქროპირიც თავის „მამად“ იხსენიებს მელქისედეკს. მ. ბროსე და ს. კაკაბაძე ამ უსახელო მღვდელმთავარს იოანე კათალიკოზად ჰგულისხმობენ. ბროსე არ ასახელებს წყაროს, რაზედაც ეს თავისი მოსაზრება დაამყარა (H. de le g. I, 312, n. 1). ს. კაკაბაძე ჩვენი ტექსტის ეორდანიასეულ შემტარ წაკითხვას ემყარება, მისი ასეთივე შემტარი შენიშვნით სარგებლობს და ამ, ასე ეთქვათ, მისთვის ფუძემდებელ ცნობებზე მითითების შემდგომ ერთს დადებითი ხასიათის ცნობასაც იშველიებს—მესტიის სახარების ანდერძს—, სადაც იოანე ქ. კათალიკოზი მართლაც იხსენიება 1033 წელს (სასტ. კრ. IV, 101).

როგორც წინამდებარე ტექსტიდან დაინახავს მკითხველი, იქ იოანე კათალიკოზის ხსენება არ არის და ამ „რეცა სახელით კათალიკოზი“-ს მესტიის სახარების ანდერძში მოხსენებულ იოანე ქართლის კათალიკოზთან გაიგივებებს იმდენი „პო“ შეიძლება ახლდეს, რამდენიც „არა“.

პირველ ყოვლისა უეჭველია, რომ ეს უსახელო კ-ზის დამტკიცება სრული არ არის. მას კრულობითი ნაწილი აკლია და არაბუ-

¹) როგორც დ. ჩუბინაშვილს, ისე თ. ეორდანიასაც შეეთომა მოსდით ოქროპირის წოდებულობის წაკითხვაში. ხელნაწერში მოცემული: ქ^ექ: მ^რქ: კ^ეზისა ოქროპირისა“, სტრ. 157, მათ გაუხსნიათ: „ქრისტეს მიერ კათალიკოსსა ოქროპირსა“ და „ქართლისა“-ს აღმნიშვნელი ქ^ე-ანი კი უფლებულუყვით: თ. ეორდანიას გამოცემას დაემყარა აკ. ნიკ. მარი და „ოქროპირ კათალიკოზი“ აფხაზეთის „ადვილობრივ კათალიკოზად“ აღიარა (იხ. *Церк. ведомости* № 3. გვ. 137. 19072).

²) Д. Бакрадзе Сваниетя, 93—94 ლაშთხევრის სახარების ანდერძი *Сборник мат. для опис. мст. и племен Кавказа* XLIII. ლაშთხევრის სახარების ანდერძის მიხედვით 1048 (თუ 1046?) წელს ოქროპირი თუ უკვე გარდაცვლილი არა, მოდღვენებული მაინც არის: ამ დროს სტეფანე ზუცესი პალაერელი (ქართლიდან) „დაწესეს“ „მწირველად ქართლისა კათალიკოზისა ოქროპირისა“.

ნებრივად წყდება. შემდეგ, საყურადღებოა, რომ დამატკიცებულს თავის თავს არ ასახელებს.

ასევე დამაფიქრებელია, რომ ოქროპირი, რომელიც ამ „კ-ზ“-ს შემდეგ ამტკიცებს მელქისედეკის „დაწერილსა და განგებულს“, არც ამ დამტკიცებასა და არც მის ავტორს არ იხსენიებს, მაშინ როცა მას არ ავიწყდება ყველა სხვა დამტკიცებათა მოხსენიება. იბადება ეჭვი: ხომ არ შეიძლება ეს ნაკლული დამტკიცება ოქროპირ კ-ზის დამტკიცების ნაწილად (=დასაწყისად) მივიღოთ? მაგრამ ასეთ შესაძლებლობას ამ დამტკიცებების აგებულობათა მთლიანობა გამოორიყხაეს: მათი შეერთებით ჩვენ ყოვლად შეუწყნარებელ განმეორებებს მივიღებდით.

ამიტომ იძულებული ვართ აღვიაროთ: ეს დამტკიცება დამოუკიდებელია და ის მაშინაც იყო, როცა ოქროპირი ამ საბუთს ამტკიცებდა (ჩვენ, რა თქმა უნდა, ვგულისხმობთ, რომ ოქროპირმა ეს ძველი დამატკიცა მელქისედეკის გარდაცვალების შემდეგ უკანასკნელის მწირველის, იოანეს თხოვნით).

თ. ქორდანია ამ სკადა ამ უსახელო კათალიკოზის სახელის ამოკითხვა უცნაურ გამოთქმაში „: ქპ (=ოქროპირ) (ქრონიკ. II; 35 შენ. **). შემდეგ ერთი სადაო ცნობის მოპოვების გამო ეს თავისი წაკითხვა უარყო და XVII-XVIII ს-ის პირის თანახმად ქპ—გამოთქმა „ქართლისა პატრიარქი“-დ შეიწყნარა (იქვე, 95, შენ. 4). დ. ჩუბინა შეიღმა როგორც უკვე მოვიხსენიეთ, „ქპ“ გამოთქმა „ქორონიკონი პ“-ად წაიკითხა. ორივე წაკითხვა „ოქროპირი“-ცა და „ქორონიკონი“-ც შემცთარია და მიუღებელი ჩანს, როგორც ფორმალურად, ისე ნივთიერადაც. მაგრამ არც XVII-XVIII ს. პირისეული წაკითხვა „ქპ“ გამოთქმისა „ქართლისა პატრიარქი“ ჩანს უეჭველი.

ძნელია ისეთ პირობებში მსჯელობა და მით უფრო რაიმე დასკვნათა მიღება, როცა თვით ტექსტის სისწორეში არა ვართ დარწმუნებული, ხოლო მისი შესწორების საშუალება კი არა ჩანს. ამიტომ ჩვენ მიერ ამ საკითხის გარშემო გამოთქმული მოსაზრებანი და შესაწყნარებლად წამოყენებული დასკვნანი მხოლოდ პირობითი შეიძლება იყვნენ.

მაგრამ ჯერ იოანე კათალიკოზის შესახებ.

როგორც აღნიშნეთ, იოანე ქართლისა კათალიკოზი მოხსებულია 1033 წელს გადაწერილი მესტიის სახარების ანდერძში. რაც შეეხება თ. ქორდანიას მიერ ნაჩვენებ სხვა წყაროებს: მე-XIII საუკუნის სიგლის მოწმობა (ქრონიკ. II, 95-96), კარბელაშვილის

მიერ გადმოწერილი მინაწერი „სტოდერისა¹, შიომღვიმისა², შიომღვიმისა³ და შიომღვიმისა⁴“
 გადაწერილ ხელნაწერში დატული კათალიკოზთა სია⁵, — ვეღარ ვხედავ
 სადაო ხასიათის მოწმობებია და თვით მოითხოვენ შესწავლა-დათა-
 რილებას. მეორე დადებითი ხასიათის ცნობა იოანე ქართლის კ-ზის
 შესახებ XI ს-ის პირველი ნახევრისა ფოკათა (ჯავახეთში) ეკლესიის
 წარწერაა:

I სამხრეთის კარის ზემოდან საუცხოვოდ მოჩუქტრთმებული
 ჯვარის მარჯვნივ ღამაში მსხვილი ასომთავრულით:

ქ ე ძო და ს ტ ყო ლ თ სო ა დ ე ა ო ვ ნ ე ო ქ რ ო პ რ ი ქ ა რ თ -
 ლ სა კ თ ლ კ ზ ი ო რ თ ა ე ე შ ნ ა ც ხ რ ე ბ თ ა ა ნ .

ე. ი. „ქრისტე ძეო და სიტყუაო ღმრთისაო აღიდე ჟოვანე-
 ოქროპირი ქართლისა კათალიკოზი ორთავე შინა ცხოვრებათა ამინ“.

II. ამავე ჯვარის მარცხნივ წინაწარწერის გასწვრივ, ისეთივე
 ასოებით:

ქ ე ა დ დ ე ბ გ რ ა ტ კ ო რ პ ლ ტ ი, ე. ი. „ქრისტე აღიდე ბაგრატ
 კორპალატი“.

III. იქვე კარის მარცხნივ კედელზე, ცალკე:

სახთა ღაა მე ბე რელი ღრს	„სახელითა ღმრთისაათა მე ბე- რელი ღრს ვიქმენ შენებისა წმი-
ვიქმენ შებ სა წასა ამს ეკსა სა-	დაასა ამის ეკლესიისა საფუძველი
წმლი დაიდ ვა მე თნა დაეშ რ კ	დაიდვა მე თანა დაეშუერ ელო-
ელსნ ი ვეც ოქროპირსა ქკ ზისა ²	სანი ვიყავ ოქროპირისა ქართლი- სა კათალიკოზისა“.

ცხადია, ფოკათა ეკლესიას აგებს ქ. კ-ზი იოანე-ოქროპირი
 ბაგრატ მეფის კურაპალატობის ეამს ე. ი. XI ს-ის პირველ ნახე-
 ვარში, ან უფრო დაახლოვებით, 1031-1053 წლებში.

ამავე წარწერებიდან ცხადია, რომ ოქროპირ კათალიკოზს ერ-
 ქვა იოანეც ან უკეთ: იოანეს ერქვა ოქროპირი³, და რომ ეს იოანე-

¹) „ივრია“ 1889 წლისა № 30, პროფ. კ. კეკელიძე ამ იოანეს XII
 ს-ში ჭკულისშობის მეფე დემეტრე დავითის ძის დროს.

²) ქრონიკები I, 90. ს. კაკაბაძის ანგარიშით ამ სიის არც ერთი პირი
 XI ს-ის პირველ ნახევარს არ ეკუთვნის (საისტ. კრებულო, I, 102).

³) ფრჩხილებში მოთავსებული განგებ არის ამოთლილი; ასეთი ბოროტმოქ-
 მედების სამწუხარო მაგალითები ჩვენ სხვაგანაც გვხვდება ჯავახეთში.

მოყვანილი წარწერანი გადაღებულია 1927 წელს საქ. საისტ. საეთნ. სა-
 ზ-ზის დახმარებით ჯავახეთში მოწყობილ საარქეოლოგიო მოგზაურობის დროს,
 სადაც მონაწილეობდნენ ასპირანტები: ლ. მუსხელიშვილი, გ. გოზალიშვილი, გ. წე-
 რეთელი, ს. ჯიქია, ი. ცინცაძე და ამ სტრიქონების ავტორი.

⁴) ეს იცის ანტონ კათალიკოზმა; „იოანე ეპსტოვა მამათმვარ პირველ,

ოქროპირი ზოგჯერ მხოლოდ ოქროპირად იხსენიებოდა. ეგრეთვე იხსენიებულა „ნართალი სახელით“ შეიძლება ითქვას, რომ იგივე იოანე-ოქროპირი ზოგჯერ მხოლოდ იოანედ წოდებულიყო?

ამგვარად, ჩვენი მოსაზრებაა: მელქისედეკის უშუალო მემკვიდრე მცხეთის საკ-ზო ტახტზედ იყო იოანე კ-ზი, რომელიც აგრერვე ოქროპირადაც იწოდებოდა¹. ის ჩანს 1033-1048 წლებში. თუ ეს ასეა, მაშინ ვინღაა მელქისედეკის დაწერილ-განგებულის დამამტკიცებელი ეს უცნობი „რეცა კათალიკოზი“?

მაგრამ ჯერ ამ დამამტკიცებაში მოყვანილი: ქპ:—გამოთქმის შესახებ, რომ ეს არ შეიძლება იყოს „ქორონიკონი პ“; თუნდაც „ს“-ანის ჩართვით,=1060 წ.—ეს ყოველად უდავოა: მისი მომდევნო დამამტკიცებელი კ-ზი ოქროპირი ამ შემთხვევაში 1060 წლის შემდეგ უნდა გვეგულისხმა, რაც შეუძლებელია: 1058 წელს უკვე გიორგი კათალიკოზობს (თ. ეორდანია, ისტ. საბ. შიომღვიმის მონ., 3-5).

რომ არც „ოქროპირი“ შეიძლება დაეინახოთ: ქპ: გამოთქმაში, არც ამას უნდა დიდი მტკიცება: ოქროპირი სწორედ ამის შემდეგ ამტკიცებს ძეგლს.

არც „ქართლისა პატრიარქი“ გვეჩვენება დამაკმაყოფილებელ წაკითხვად „ქპ“ გამოთქმისა. თავი რომ დავანებოთ წინადადების უხეირო და უჩვეულო წყობას („მეცა გლახაკსა უღირსსა რეცა სახელით კათალიკოზსა დამამტკიცებია ქართლისა პატრიარქსა“), როგორსაც ასეთი წაკითხვისას მივიღებდით, საქმე ისაა, რომ ეს „რეცა სახელით კათალიკოზი“, რომელსაც კანდიერებად მიაჩნია მისი „გამზრდელისა“ და „შემოქმედის“ მელქისედეკის „მამად“ წოდება, უკანასკნელს მხოლოდ კ-ზად მოიხსენიებს. ძნელი დასაშვებია, რომ მას იქვე თავისი თავისათვის „ქართლისა პატრიარქი“ ეწოდებია, სადაც მელქსიდეკს მარტივად „კ-ზს“ უწოდებს, ხოლო თავის თავს „კ-ზის“ სახელის ტარების ღირსადაც კი ვერ სთვლის. ასე რომ ხსენებული გამოთქმის გასაგებად, ჩვენი აზრით, სხვა გზაა საძიებელი.

ეფიქრობთ, ერთ-ერთ მოსაზრებად შეიძლებოდა წამოგვეყენებია ამ ადგილის შემდეგი წაკითხვა: „მეცა გლახაკსა უღირსსა რეცა სახელით კათალიკოზსა დამამტკიცებია. ქრისტემან პირ მტკიცეა ყვენ

ენ ოქროპირი ინართალსახელა“—წყობილსი ეკაობიდან. მომყავს კარბელა შეილის ამონაწერით.

¹) თ. ეორდანია, თითქოს ეკვობს ამასვე, თუმცა ნათლად არ ამბობს, მან იცის და აღნიშნავს, რომ „იოანე და ოქროპირ ერთი-და-იგივე სახელია (ქრონ. II, 16, მენ. 4).

ნაცხადა: „რომ 1020-1031 წლებში მცხოვრებ მელქისედეკ¹⁾ სვეტი-ცხოველი არ ეკუთვნის სვეტი-ცხოველის აშენება, ეს ცხადსაა მის მიერ 1020 წელს მიცემულ სიგელიდანაც“ (იქვე, 103).

მართლაც და, სვეტი-ცხოველის აშენებაზე მელქისედეკის დაწერილში არაფერია ნათქვამი. მაგრამ გვაძლევს თუ არა ეს გარემოება შესავსი დასკვნის გამოყვანის უფლებას? ვფიქრობთ—არა.

ჩვენს ძეგლში არც ის არის ნათქვამი, თუ ვინ ააშენა სვეტი-ცხოველი და არც ის,—რომ ეს ტაძარი ჩვენი ძეგლის დამდებ მელქისედეკს არ აუშენებია. რომ ჩვენი ძეგლი პირშო დედანი იყოს, ს. კაკაბაძის argumentum ad silentium²⁾ იც მართებული იქნებოდა. მაგრამ სიძნელეც იმაშია, რომ ჩვენი ძეგლი პირია (და, შესაძლებელია, არც პირველი პირი) და, რაც მთავარია, ის ნაკლულევანია და, საერთოდ, საკმაოდ დამახინჯებული, ხოლო სწორედ ის ადგილი, სადაც მოსალოდნელი იყო ტაძრის შენებაზედ ლაპარაკი (თუ ასეთი რამ კი იყო), XII ს-ის პირს აკლია, და ხსენებულ ადგილს ჩვენ ვიცნობთ მხოლოდ XVII-XVIII ს-ის პირის მიხედვით, რომელსაც შეტომამ-დამახინჯების გზით კვლავ ახალი ნაბიჯები წარუდგამს წინ.

ამის გამო იმით დასაბუთება რისაზე, თუ რა არ არის ასეთ ძეგლში, მკობარი ხერხია. აქ ტექსტი თვით მოითხოვს აღდგენა-დასაბუთებას. ამრიგად, ჩვენ იძულებული ვხდებით განვიხილოთ სვეტი-ცხოველის აშენების საკითხი. მაგრამ არა მთლიანად.—ჩვენი მიზნისათვის საკმაოა ხსენებული საკითხის იმ ნაწილის განხილვა, რომელიც მელქისედეკ კ-ის სახელთან არის დაკავშირებული.

ს. კაკაბაძეც დასახელებულ წერილში¹⁾ სვეტი-ცხოველის ამ პერიოდს ეხება.

ჩვენც ვინარგებლებთ პ-ლი მკვლევარის ნაკლევით და მის ზოგიერთ დებულება-დასაბუთებათა კვალდა-კვალ განხილვით შევეცთებით გამოვარკვიოთ ჩვენი დამოკიდებულება ხსენებული საკითხისადმი, რაც საშუალებას მოგვცემს ჩვენი ძეგლის შესაფერისი ადგილი ასე თუ ისე დავადგინოთ.

სვეტი-ცხოველის შენობის გეგმის შესახებ დ. გორდეგის დაკვირვებაზე²⁾ დაყრდნობით ს. კაკაბაძე, აღნიშნავს რა ვახტან-

¹⁾ დროისა და ადგილის დაზოგვის მიზნით ჩვენ უფურადღებოდ ვსტოვებთ ხსენებულ წერილის იმ ნაწილს, რომელიც შეეხება სვეტი-ცხოველის აგებას შირიან მუფსა ან ვახტანგ გურგასალის დროს და დავკმაყოფილებით ვახუშტის ცნობაზე მოითხოვით (გეოგრაფია, ჯანაშვილის გამოცემა, გვ. 86).

²⁾ მოსახრება, რომ სვეტი-ცხოველის მელქისედეკისეულ შენობაში „არის... უფრო ძველი შენობის ნაწილებიც, რომლებიც შეიძლება გამოიყოს ანალიზის შე მ

მაგალითად: ჩვენ ვიცით, რომ დავით აღმაშენებელმა მისი დიდი ეკლესია ააგო. რას გვეტყვის მკვლევარი: რატომ სენიებს ამას „მისი მემატიანე“? და როცა უშუალოდ დავითის მიერ ეკლესიის აღშენებლობას არ იხსენიებს, რა უფლება გვაქვს ვამტკიცოთ, რომ ის „უსათუოდ აღნიშნავდა“ სვეტიცხოვლის აშენებას, რომელიც კათალიკოზის (და არა მეფის) მიერ სწარმოებდა? ¹

ავტორს რომ თავისი ეს მოსაზრება ლოგიკურის თანმიმდევრობით ბოლომდის გამოიყენებია და რაღაც უცნაური მიზეზის გამო XI საუკუნით არ შემოფარგლულიყო, ის ვალდებული იქნებოდა აღმოეჩინა: „რომ სვეტიცხოვლის აშენებას ადგილი ჰქონოდა X ს-ში, ეს ფაქტი აუცილებლივ იქნებოდა მატიანეში აღნიშნული“.

მართლაც და, „მატიანეა ქართლისაჲ“-ს ავტორი, აღნიშნავს რა ქუთაისისა და ბედიის ეკლესიათა მშენებლობას (ამას ს. კაკაბაძე XI საუკუნისად სთვლის), სრულიად არ იგიწყებს ჰქონდიდის აშენებას (ქ. ცხ. 229, *452) გიორგი აფხაზთა მეფის დროს X ს-ის პირველ ნახევარში და მოქვის აშენებას (იქვე, 233 *457) ლეონ აფხაზთა მეფის მიერ X ს-ის მეორე ნახევარში. და თუ ჰქონდიდის აშენება კი აღნიშნა მემატიანემ, ს. კაკაბაძის თვალსაზრისზედ რომ დავდგეთ, განა მცხეთის სვეტიცხოვლის შენებას არ აღნიშნავდა, რომ ამას ადგილი ჰქონოდა X საუკუნის პირველ ნახევარში? მაშ როგორ და ამტკიცებს ავტორი, რომ სვეტიცხოვლის აშენება X ს-ის პირველ ნახევარში მოხდაო (იხ. ქვემოთ)? ან კიდევ, როცა „მატიანეა ქართლისაჲ“-ს ავტორი ლეონ აფხაზთა მეფის მიერ მოქვის ეკლესიის აგებას გვამცნობს, რატომ არ აღნიშნავს ის ამავე მეფის დროს 964 წელს აგებულ კუმურდოს შესანიშნავ ტაძარს?

საქმე ისაა, რომ ესა თუ ის „მემატიანე“ სრულიადაც არ სთვლიდა თავის თავს ვალდებულად ყველა, დღეს ჩვენთვის საინტერესო მოვლენა აღნიშნა. თითოეული მათგანი განსაზღვრული მიზნით სწერდა და სწორედ ეს მიზანი სწვეტდა ამა თუ იმ ფაქტის მოხსენება-მოუხსენებლობის საკითხს. მკვლევარის ასეთი მარცხის სათავე, როგორც ვხედავთ, მეთოდოლოგიური ხასიათის შეცთომასაა ჩამარბული.

რაც შეეხება მკვლევარის მიერ მემატიანის დამოწმებას, რომ ბაგრატ IV-ის დროს ეკლესიანი „ვერ იკითხებოდეს“, აქ ვფიქრობთ, გაუგებრობაა. რის თქმა სურს ს. კაკაბაძეს? ნუ თუ მისი აზ-

¹) მიუხედავად ამისა ჩვენ სრულიად ვეთანხმებით მკვლევარს, რომ სვეტიცხოვლის „აშენება“-ს დავით აღმაშენებლის დროს არა ჰქონია ადგილი, მაგრამ საამისო ჩვენი საბუთები, რა თქმა უნდა, სულ სხვაა.

რით ეს გამოთქმა იმას ჰნიშნავს, რომ ბაგრატ IV-ის დროს (საქმე 1011) თველოში ეკლესიათა მშენებლობა მცირე იყო? ასეთი ზედმეტად და წინდაწინ მარცხად განწირული მოსაზრება გვეძნელება მიუაწეროთ მას...

მაშ, რა მოსატანი იყო ხსენებული მოწმობა?..

მელქისედეკის ანდერძის (აწინდელი მისი სახით) დუმილის და მოწმობის მეთოდოლოგიური მცთარობა ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ ზემოთ. ამგვარად, ს. კაკაბაძის ეს ზოგადი მოსაზრებები XI საუ-

კუნეში სვეტი-ცხოვლის აშენების შეუძლებლობის შესახებ უარსაყოფია. განხილული მოსაზრებებით წელმომავრებული ს. კაკაბაძე ცდილობს კიდევ უფრო ცხად ყოს ის, რაც, მისი აზრით. „ცხადად ჩანს მელქისედეკ კ-ზის მიერ 1020 წელს შიცემულ სიგლიდანაც“. ამ მიზნით ავტორი განიხილავს ხსენებული ძეგლის სათანადო ცნობებს.

მკვლევარი აკვირდება მელქისედეკის ანდერძში დაცულ ცნობებს აღმშენებლობის შესახებ და დაასკვნის: „ამგვარად მელქისედეკ კათალიკოსს XI ს-ის პირველ მეოთხედში მცხეთაში აუშენებია მხოლოდ „გარეთი ბქე“ და შესაძლებელია მასვე ეკუთვნოდეს სვეტი-ცხოვლის სახურავის შეკეთება“ (საისტ. კრებ. I, 104).

ვერ გავგვივია, რად არის მკვლევარისათვის საეჭვო, რომ როგორც „სტოითა მოქმნა“ ისე „ზედა დაბურვა“ სწორედ სვეტი-ცხოველს შეეხება“ და არა „გარეთი ბქე“-ს. „კონტექსტიდან“ მხოლოდ ასე ჩანს და სხვა გვარად გაგება არც შეიძლება. ამისდა მიხედვით ზემომოყვანილი დასკვნაც სათანადოდ უნდა შესწორდეს: მელქისედეკს მიეკუთვნება: 1) სვეტი-ცხოვლის დაბურვა (და არა „სახურავის შეკეთება“), მისი „სტოითა მოქმნა“ და „გარეთი ბქის“ აგება¹.

ეხლა, მას შემდეგ რაც მელქისედეკის დაწერილის დუმილი ტაძრის აშენების შესახებ მკვლევარმა ამ კათალიკოსის მიერ სვეტი-ცხოვლის აშენების უარსაყოფად დაიმოწმა, ამავე მიზნით ის ეხება გარეთი ბქის ცნობილ წარწერას.

თავის დროზე თ. ჟორდანიამ ამ წარწერაში სწორედ იმის ცნობას მხედავდა, რომ ამ ბქის აღმშენებელი მელქისედეკ კ-ზი თვით სვეტიცხოვლის ტაძრის მაშენებელიც არის (ქრონ. I. 176).

აწინდელი სახით ეს წარწერა ასეთია:

¹) გარდა ამისა მან „წმიდათა მოწამეთა სამარტკლოსა შიგან შექმნა საფლავი“ და დადგა „საყურთხველი“, მაგრამ ყოველივე ეს უშუალოდ აღმშენებლობას არ ეხება.

ქე ად'ე შ'ნ მა'რ დამყარებოლა მ'ფე წ'ნა ქ'ს მფრ...
ქიზედეკ ქართლასა კათალიკოზა რ'ნ მა მყორედ აღაშენა წმიდისაა კათოლიკე [ეკლესიისაა ბქს სალოცველად] სულისა მათისა" (საისტკრებ. I, 105). ასეთი წაკითხვა მთავარ ნაწილში ყოველად მიუღებელი გვეჩვენება. საკითხი ეხება „წ"ა" გამოთქმის წაკითხვას. უდავოა, რომ პატივ ქვეშ მოცემული სიტყვა დასმულია სახელობით ბრუნვაში. წარმოდგენილი წაკითხვისას კი ის უეჭველად ნათესაობით ბრუნვაშია მოქცეული, ასე რომ პატივ ქვეშ დასმული სახელობითი ბრუნვის მაჩვენებელი ა-ე აქ გაზედმეტებულია და თანმიმდევრობა მოითხოვდა წამკითხველს ეს „ზედმეტი" ა-ე სრულიად ამოეგდო. ორში ერთი: ან ეს ა-ე უნდა უარყოფოთ, ან არა და წარმოდგენილი წაკითხვა მიუღებელია. მაგრამ ეს ასო ვერც პ-ლმა მკვლევარმა უარყო და, თუმცა საჭირო თანმიმდევრობის გამარუდების ხარჯზე, მაგრამ მაინც შეინახა.

დარჩა მეორე შესაძლებლობა: წ"ა"-ში სახელობითი ბრუნვა უნდა იქმნეს ნაგულისხმევი და მაშასადამე აღდგენაც ამას უნდა შეუთანხმდეს.

ებლა წარწერის აღდგენილი ნაწილის შესახებ.

პირველ ყოვლისა არ შეგვიძლია ერთი რამ არ უსაყვედუროთ პ-ლ მკვლევარს:

რატომ არ აღნიშნავს ის, თუ რა უფლების ძალით ურთიავს ნაკლულევან ადგილას მოყვანილ სამ სიტყვას და არა ერთს ან, ვთქვათ, ორს ან ოთხს გინა მეტს? მას თითქო საშუალება ჰქონდა გამოეგრევი და გორდევევისა და მ. კალაშნიკოვის დახმარებით (მით ხომ მისი იქ ყოფნის დროს „გაზომეს და დეტალურად შეისწავლეს" ეს ბქე?), თუ რამდენი აკლია იმ სვეტს, რომელსაც წარწერა ჩამოსდევს. ამის აღნიშვნით და მისდამი სათანადო ანგარიშის გაწევით მკვლევარა თავის აღნადგენს (სხვა დანარჩენ მისაღებ პირობებში) უფრო მეტ დამაჯერებელ იერს მისცემდა. თორემ რა დამაჯერებლობითი უპირატესობა შეიძლება ჰქონდეს ასეთ აღდგენას (სამ-

¹) ეს წარწერა იწყება ფასადის შუბლის ჩრდილოეთი კუთხიდან, უპირავეს მთელი შუბლი, ჩამოსდევს სამხრეთის სვეტს, წყდება აქ ამ სვეტის ქვეშის გაცრეციის გამო და სრულდება ჩრდილოეთის სვეტზე, სადაც მოთავსებულია წარწერის უკანასკნელი ორი სიტყვა.

სიტყვიანს) შედარებით თ. ეორდანიას აღდგენასთან, არსებული ხარვეზის შეესებას ერთი სიტყვით ჰქვირობდა უნდა—არავითარი.

ებლა ვიკითხოთ: შეიძლება თუ არა „წ-ა კათოლიკე“-ს არსებობის პირობებში „ეკლესიისაჲ ბქჲ“-ს აღდგენა (მესამე აღნადგენი სიტყვა: „სალოცველად“ ან სხვა ამის მსგავსი, უეპველია, იყო: ამას მოითხოვს გადარჩენილი: „სოლისა მათისა“?) მაგრამ ჯერ ვიკითხოთ: შესაძლებელია თუ არა ძველ ქართულში ფორმა: „ეკლესიისაჲ ბქჲ?“ — შეუძლებელია.

ძველ ქართულში არსებითი სახელის ნათესაობითი ბრუნვით მიღებული განმარტება, თუ ის წინ უსწრებს განმარტებულ სიტყვას, უკვლელად რჩება ამ ბრუნვაში მიუხედავად იმისა, თუ რა რიცხვში და ბრუნვაში დაისმის მის მიერ განმარტებული და მისი მომდევნო სიტყვა¹, ხოლო თუ ასეთ განმარტებას წინუსწრებს მის მიერ განმარტებული, მაშინ ასეთი განმარტება ზედშესრულივით შეეთანხმება ხოლმე განმარტებულს ბრუნვასა და რიცხვში. ასე რომ პ-ლ მკვლევარს უნდა აღედგინა: ეკლესიისა ბქჲ. ასეთ პირობებში კი „წ-ა“-ს წაკითხვა „წმიდისაჲ“-თ ყოვლად დაუშვებელია, რათგან ეს სიტყვა შეთანხმებულია „ეკლესია“-სთან, როგორც რიცხვში, ისე ბრუნვაში. ასე რომ მკვლევარს უნდა მიეღო: „წმიდისა ეკლესიისა ბქჲ“. ტექსტი კი იძლევა ფორმას: წ-ა². ცხადია: აღდგენა მცთარია. უნდა: წმიდაჲ. ასევე შეცთობა იქნებოდა: წმიდაჲ კათოლიკე ეკლესიისა ბქჲ.

ამგვარად გამოთქმა: „წმიდაჲ კათოლიკე“ ვერ ითმენს „ეკლესიისა“-ს აღდგენას. მაგრამ შეუძლებელია აგრეთვე: „წმიდაჲ კათოლიკე ბქჲ“; „კათოლიკე“ შეიძლება მხოლოდ ეკლესია, ტაძარი, საყდარი. ასე რომ კვლავ არჩევანის წინაშე ვდგავართ: ან გამოთქმა „წ-ა“ შეცთობა და უნდა ყოფილიყო „წი-სა“, ან არა და ნაკლულევან აღდგილას ეწერა: „ეკლესიაჲ. სალოცველად“ და თ. ეორდა-

¹) ასეთი ჩანს წესი. ერთადერთი ამის საწინააღმდეგო მაგალითი თითქო ნიკორწმინდის ეკლესიის ერთი წარწერაა (იხ. გ. ბოტორიძის „რაპის ისტორიული ძეგლები“: საქ. მუხ. მოამბე № 5, გვ. 195). მაგრამ ეს წარწერა თვით შესამოწმებელ-შესასწავლია და მაზედ დაყრდნობა ძველის აღდგენისას შეუძლებელია: მას ეწინააღმდეგება ყველა სხვა შემთხვევა.

²) ძე. ქართულში პატრიუთა ხმარების წესის მიხედვითაც კი „წ-ა“-ს გაბნა „წმიდისაჲ“-თ უჩვეულო და უმართებულო ჩანს. შდრ. ტექსტის 164—წდ-სა კათოლიკე ეკლესიასა; 132—წი-სა კათოლიკე ეკლესიასა; 125—წ-ა კათოლიკე ეკლესიაჲ; 81—წ-დისა ამის კათოლიკე ეკლესიისანი; 81—წ-ა (=წმიდასა) კათოლიკე ეკლესიასა.

ნი იას წაკითხვა არსებითად სწორია. მაგრამ ჩვენ არა გვაქვს სიმართლა არსებული გამოთქმა „წ-ა“ შეცთომად ვივარაუდოთ.

მეორე მხრით არც თ. უორდანიას წაკითხვაა სრული და უდავო. მართალია, ის გრამატიკული ხასიათის სიძნელეს არა ჰხედებო, სამაგიეროდ შინაარსით არის საეჭვო: წარწერა ამოჭრილია გარეთი ბჰის ფასადზე, მოიხსენიებს კათოლიკე [ეკლესიის] აშენებას კ-ზის მიერ და არას გვამცნობს თვით ბჰის აშენებაზე, რომელიც ყოველ ექვს გარეშეა, სწორედ ამ მელქისედეკ კ-ზის აშენებულია. ამიტომ, როგორც გრამატიკული ისე შინაარსითი სიძნელენი რომ დაძლეული იყოს, ამ ძეგლის ჩვენი წაკითხვა იქნება: „ქრისტე აღიღე შენ მიერ დამყარებული მეუფე ჩუენი ქრისტეს მიერ მელქიზედეკ ქართლისა კათალიკოზი, რომელმან მეორედ აღაშენა წმიდა კათოლიკე ეკლესია და ბჰს ესე სალოცველად სოლისა მათისა“.

აქ შესაძლებელია¹ სიტყვა „ეკლესიაა“ არც ყოფილიყოს, მაგრამ ეს წანაკითხის შინაარსს ვერ შესცვლიდა: კათოლიკე თავის თავად ჰგულისხმობს „ეკლესიას“. მაშინ ეს ადგილი იქნებოდა: რომელმან მეორედ აღაშენა წმიდა კათოლიკე [და ბჰს სალოცველად] სოლისა მათისა“.

ამრიგად, ჩვენი წაკითხვით გამოდის, რომ გარეთი ბჰის აღმაშენებელი კ-ზი მელქისედეკ სვეტიცხოვლის „მეორედ მაშენებელიც“ ყოფილა.

გაკვეთთ ქვევით ბ-ლი მკვლევარის საბუთიანობას.

„რომ გარეთი ბჰის და ტაძრის აღმაშენებელი მელქისედეკი სხვადასხვა პირნი არიან, ეს ჩანს წარწერათა პალეოგრაფიული თვისებებიდან. სვეტი-ცხოვლის წარწერას, მაგ., ახასიათებს, შედარებით ბჰის წარწერასთან, გარდამავალი სახის ასომთავრული კ მოკლე ფეხით და მეორე შემთხვევაში გრძელი ფეხითაც. მოკლე ფეხიანი ასომთავრული კ უფრო ძველი ხანის დამახასიათებლად უნდა ჩიითვალოს (საისტ. კრებ. I, 105). ... ზემოდ მოყვანილ მაგალითის და საერთო შთაბეჭდილებების მიხედვით სვეტი-ცხოვლის წარწერანი უფრო ძველი დროისად სჩანან...“ (იქვე). ასეთია ორი საბუთი ს. კაკაბაძისა.

ასეთი „საერთო შთაბეჭდილების“ მიღების უწინარეს უსარგებლო არ იქნებოდა მკვლევარს ანგარიში გაეწია (და თუ კი მხედველობაში მიიღო, აღენიშნა) იმ გარემოებისათვის, თუ სად იწერებოდა ესა თუ ის წარწერა. მას კარგად მოეხსენება, რომ ასოთა მო-

¹ ასეთი „შესაძლებელია“ ჩვენ იძულებული ვართ ვივარაუდოთ, რადგან საშუალება არა გვაქონდა გამოგვეჩვია ხარვეზზე მოსათავსებელი ასოების დაახლოებითი რაოდენობა.

ხაზულობა, მათი ესა თუ ის სახე დიდად არის დამოკიდებული იმ საგანზე, თუ სად, როდის, ვის მიერ რაზედ და როგორ შრომობენ იწერება ლაპიდარული ძეგლი. ამის საუკეთესო ილუსტრაცია სწორედ სვეტიცხოვლის სამხრეთი კედლის წარწერაა, სადაც იმ დროისათვის სრულიად უჩვეულო ლიტურგები (თხზულები) არის წარმოდგენილი, რაც გამოწვეულია საწერი მასალის (დისკოები ქვებზედ) თავისებურობით.

რაც შეეხება „მოკლედებიან ასომთავრულ“ კ-ს, აქ ავტორმა ისიც კი არ აღნიშნა, თუ როგორია ეს ასო დანარჩენ ოთხ შემთხვევაში: ეს კ-ანი ტაძრის ამ წარწერებში ექვსჯერ არის წარმოდგენილი. საქმე ისაა, რომ იმ ერთადერთ შემთხვევაში ყველა ექვსიდან, სადაც კ-ანი მართლაც შედარებით მოკლე ფეხითაა წარმოდგენილი, ეს ასო განსხვავებულია არა მარტო ამ ნიშნით, არამედ შუა ტანის შედარებითი კუთხოვანობითაც. გარდა ამისა მას არც ის მოკლე ფეხი ჩამოუდის სწორად, ასე რომ აქ ასოს ამომჭრელის ხელმარცხთან უფრო შეიძლება გვექონდეს საქმე, ვიდრე დამწერლობის დამახასიათებლობასთან. ყველა სხვა დანარჩენი ასოები და მათ შორის კ-ანიც (5 შემთხვევაში) არაფერ განსხვავებულს, შედარებით ბჭის წარწერასთან, არ წარმოადგენენ. ასე რომ „წარწერათა პალეოგრაფიული თვისებები“, ვფიქრობთ, ს. კაკაბაძის დებულებას მეტად მცირედ კშველიან.

გარეთი ბჭის აღმაშენებელი მელქისედეკის მიერ სვეტიცხოვლის აშენების უარყოფის შემდეგ ს. კაკაბაძე ეძებს დროს, სადაც უნდა მოათავსოს, როგორც სვეტიცხოვლის აშენება, ისე მისი აღმაშენებელი მელქისედეკის კათალიკოზობა.

მისი აზრით: „საფიქრებელია, რომ სვეტიცხოვლის ტაძრის ხელ-ახლად აგება ახალი გეგმით დაკავშირებული ყოფილიყო წინათ არსებული შენობის მიმართ რაიმე კატასტროფიული ხასიათის მოვლენასთან“ (იქვე). მისთვის აგრეთვე „ცნობილია“, რომ „X ს-ნის პირველ ნახევარში ადგილი ჰქონდა არაბების მიერ მცხეთის და მცხეთის პირდაპირ ჯვარი-პატროსანის ტაძრის გადაწვას“. საამისოდ ის ქ-ცას იმოწმებს. უცნაურია, რომ ავტორი იმოწმებს მ. ბროსეს მიერ გამოცემულ ქართლის ცხოვრების სათანადო ადგილს, მაგრამ ისე რომ ტექსტს თავის გემოზე ასწორებს, ამას არ აღნიშნავს და ასეთ ციტატას ბრტყალებში სტოვებს.

ხსენებული ადგილი ბროსეს გამოცემით (გვ. 197): „ამასვე ეამსა მოვიდეს სარკინოზნი“, რომელთა უკმოზენ [Tvar. უკმოზდეს] საჯობით, და მოტყვენეს კახეთი, და დაწვეს ჯვარი მცხეთა, და შე-

იქცეს, და წარვიდეს, და წარიტანეს თანა ჯვარი პატიოსანი^{წმინდა} რილი... იგივე ადგილი ს. კაკაბაძის მიერ ციტირებულ^{საქმის} ეპისა მოვიდეს სარკინოზნი, რომელთა უკმოზენ საჯობით და მოტყუვენეს კახეთი და დაწვეს ჯუარი, მცხეთა და შეიქცეს და წარვიდეს და წარიტანეს თანა ჯუარი პატიოსანი დაქრილი“ (საისტ. კრებ. I, 105). როგორც ვხედავთ აქ დედანთან შედარებით შეცვლილია, როგორც სიტყვათა მართლწერა („მოტყუვენეს“, ჯუარი), ისე სასვენი ნიშნებიც. და რომ ყველა ეს არც ისე „უწყინარი“ ცვლილებაა, ამას აქვე დავინახავთ.

ბროსეს სრულიად მართებულად დაუცავს მეცნიერული სიფრთხილე და დედნიველი მართლწერა: „დაწვეს ჯვარი მცხეთა და შეიქცეს“ (ხაზი ჩენია) ხელუხლებელი დაუტოვებია. და მართლაც, იმ დროს, როცა სხვა შემთხვევებში კავშირ „და“-ს უხვად ხმარობს მემათიანე, რაღა მაინცადამაინც „ჯვარი მცხეთა“-ს დაწერი-სას შეიპყრო ის უადგილო ლაკონურობამ? (და ეს ასეა ქცას ყველა არსებულ ხელნაწერებში).

ს. კაკაბაძემ ბროსეს სამართლიანი სიფრთხილე უსამართლოდ დაარღვია: მისი გამოცემული ტექსტი დააციტირა, „ჯვარი მცხეთა“-ს შორის არ არსებული მძიმე (,) დასვა და მიიღო: რომ სარკინოზებმა „მას ეპისა“ ჯვარიც (მცხეთის) დაწვეს და მცხეთაც. „ჯვარი მცხეთა“-ს შორის არა თუ მკვლევარის მძიმე (,), თვით ტექსტის მიერაც კავშირი „და“ რომ ყოფილიყო წარმოდგენილი, ამ შემთხვევაშიაც კი ს. კაკაბაძის გაგება მისაღები ვერ იქნებოდა, რადგან უპირველეს ყოვლისა „მცხეთის“ დაწვა სრულიად არ ჰგულისხმობს სვეტი-ცხოვლის ტაძრის დაწვას. მაგრამ ასე ვერც იტყოდა მემათიანე. „დაწვეს ჯუარი და მცხეთა“ უსრული და გაუგაუგებარი გამოთქმა იქნებოდა. თანამედროვე მკითხველს არ ეცოდინებოდა, თუ რომელი „ჯუარი“ დაწუეს სარკინოზთ: ბოლნისის, ატენის, მანგლისის, მცხეთის, თხოთის, უჯარმოსი თუ სხვა. ეს დღესაც, როცა „ჯვარი“ მცხეთის ჯვარის საკუთარ სახელად იქცა, თორემ ძველად ასე როდი იყო. „ჯუარი“ უძველეს დროს მრავალი იყო, ამიტომაც თითოეულ მათგანს ნიშანდობლივ ერთვოდა ის საგოგრაფიო სახელი, სადაც ეს „ჯუარი“ იყო.

ასეთი ორნაწილედი სახელი შერჩა მათ შემდეგ დროებშიაც. კერძოდ „მცხეთის ჯვარი“-ს („ჯვარი მცხეთას“) სახელი საბოლოოდ დაუკავშირდა ჩვენში ნინოს მიერ ქართლის მოქცევის მოთხრობას, სადაც ამ მოთხრობის დამწერმა სცადა უძველესი წარმართული სალოცავისათვის ქრისტიანული დასახამის გამოჩახვა.

მოთხოვნის მიხედვით „მუნ აღემართა ჯვარი იგი დღეჲთჳს“¹ და ლაპარაკია იმ ჯვარზე, რომელიც „თხოთისა“ და „უჯარმისა“² საგან განსასხვავებლად „ჯვარი მცხეთისა“-დ იწოდებოდა³.

ეს იყო, ასე ვთქვათ, ქრისტიანული ეტიმოლოგია ერთ-ერთი უძველესი სალოცავის სახელისა⁴: ადგილი, სადაც „მცხეთის ჯვარი“ აღმართეს, ამ სახელით იწოდა, ესევე სახელი („მცხეთის ჯვარი“) უნებრითად გადავიდა შემდეგ თვით იმ ტაძარზე, სადაც ეს ჯვარი ბყო დაცული⁵. ასე რომ, თუ ვინმეს სურდა ძველად გადმოეცა ცნობა ამ „ჯვარის“ შესახებ, მას აუცილებლად ამ სახელის ეს განმარტებითი ნაწილიც არ უნდა დაჰვიწყებოდა. წინააღმდეგ შემთხვევაში მას ვერაფერს გაუგებდა. ამიტომ ჩენი მემატიანის „ჯვარი მცხეთა“-ში შეუძლებელია, ვფიქრობთ, სხვა რაიმე ვიგულებსმით გარდა მხოლოდ მცხეთის ჯვარისა.

ტექსტს აქ ს-ანი აკლია და უნდა ყოფილიყო: ...„დაწუეს ჯუარი მცხეთას“ (შდრ. „აღწერილი... აღმართებისათს პტოისნი და ცხელმოყოფლისა ჯი“სა მცხეთას“. ე. თაყაიშვილი Описание... 787). შესაძლებელი იყო „მცხეთა“-ში აქ „მცხეთისაა“-ს გადამახინჯება გვეძია, მაგრამ პირველი შესაძლებლობა უფრო მისაღებად გვეჩვენება.

ამ რიგად ს. კაკაბაძის მძიმე (.) აქ მიუღებელია. სწვეტს რა უშაზედ ერთ ენებას, ის ვერც მეორეს ჰქმნის, ხოლო პირველს კი გაუგებარს ჰხდის: მისი წაკითხვით არც მცხეთის ტაძარი ჩანს დამწვარი და არც მცხეთის ჯვარი.

ჩვენი დასკვნაა: „მას ეამსა“ (ს. კაკაბაძით 920-925 წლებში) სარკინოზთ მცხეთა (და მით უფრო სვეტი-ცხოვლის ტაძარი) არ დაუწვავთ. მათ „მოტყვენეს კახეთი, და დაწუეს ჯვარი მცხეთას[ს], და შეიჭკეს“... ეს იყო „კახეთის“ მორბევა და, როგორც ჩანს, ის ქართლს არ შეეხებია.

¹ ქ. ბროსეს გამოც. გვ. 85, 96, 97: „შატბერდის კრებული“ გვ. 488 და ქვ.; ქართლის მოქცევის კელიშნოვო ვარიანტი ე. თაყაიშვილის აღწერილობით. Опис. 787.

² რომ მას უძველეს დროსაც „ჯვარი მცხეთისა“ ერქვა, ეს ჩანს ეგსტათე მცხეთელის მარტილობიდან: მცხეთიდან წამოსული ეგსტათი, მისი სახლელნი და მცველები „ვითარ წიაღბდეს ველად და მიიწინეს წინაშე უჯარისა მცხეთისასა“ და სხვ. (იხ. საქ. სამოთხე, 316).

³ როგორც ჩვენი, ისე ქართლის მოქცევის კონცეფციითა ისტორიულ მისაღებლობა-მიუღებლობის საკითხს ჩვენი ამოცანისათვის, რა თქმა უნდა, მნიშვნელობა არა აქვს: იყო რეალურად ასეთი რამ (ან მისი მსგავსი) თუ არა, — სულერთია: თუ იყო, მაშინ ამის შემდეგ სწოდებია ამ ადგილს „მცხეთის ჯვარი“, თუ არა, მაშინ ძველად არსებული სახელის („მცხეთის ჯვარი“) ეტიმოლოგიის ცდასთან გვაქვს საქმე.

ამ „კატასტროფულ ხასიათის მოვლენას“ სვეტი-ცხოველიც წყნად არსებული შენობის მიმართ“ ს. კაკაბაძე 920-925 წლებში რაულდას. ამ ცნობაში „მოხსენებული საჯი“, მისი აზრით, „შეიძლება დაკავშირებულ იქნას ასოლიკის მიერ აღნიშნულ „უწმინდურ საჯთან“, რომელიც იყო იუსუფ აბუსაჯის ძე“ (საისტ. კრ. I, 106). თავისი მოსაზრების შესამაგრებლად მკვლევარი მიუთითებს მკითხველს ასოლიკისა, მოსე კალანკატუელისა, იბნ ალ ასირის და „მატიანე ქართლისაჲ“-ს ცნობებზე.

იბნ ალ ასირით რუზიკები ბარდავში მოვიდნენ 943-944 წელს; მოსე კალანკატუელით რუზიკების მოსვლის უწინარეს ბარდავი ეპყრათ დეილემიტთა (*Делемиты*) ტომს, რომელთა მეთაური იყო სალარი. „სალართა“ მიერ ბარდავისა და ადარბადაგანის დაპყრობა კი „მატიანე ქართლისაჲ“-ს ავტორს მოთხრობილი აქვს ფადლას ქორეპისკოპოზად დაჯდომისა, „საჯთა“ მოსვლისა და დინარ დედოფლის მიერ ჰერეთის მწველებლობიდან მოქცევის მოთხრობის შემდეგ.

„მაშასადამე“, დაასკვნის მკვლევარი, „მცხეთის და ჯვარის დაწვა საჯის მიერ მომხდარა 943 წელზე უწინარეს“. და განაგრძობს: „ამავე დროს ეს ამბავი მოხდა ფადლას ქორეპოზად გახდომის ახლო ხანებში. გიორგის მეფობის დროს კი ფადლას შემდეგ ქორეპოზად დაჯდა კვირიკე, რომელსაც 957 წ., როდესაც გიორგი I გარდაიცვალა, სასიძო შეიღო ყავდა. ფადლას ქორეპოზად დაჯდომას ამიტომ ადგილი უნდა ჰქონოდა გიორგი I-ის მეფობის პირველ ნახევარში. ამასთანავე სომხეთიდანაც არაბები განდევნას უმბატის შვილმა მეფე აშოტმა (გრდ. 929), რომლის მემკვიდრე აბასი (929-953 წ.) უკვე მშვიდობიანად მართავდა თავის ქვეყანას. ამიტომ ყველა ამ მოსაზრებების გამო საჯის კახეთში შემოსევა, რასაც შედეგად ჰქონდა მცხეთის და ჯვარის დაწვა, უნდა მომხდარიყო მე-920 წლებში, დაახლოებით 925 წ. ახლოს“. (საისტ. კრ. I, 107).

ს. კაკაბაძე უეჭველად მართალია, როცა „საჯთა“ მიერ კახეთის მოტყვევნას 914-944 წლებს შორის ეძებს. ხოლო რაც შეეხება მის მიერ გაწეულ უფრო დაწვრილებით ქრონოლოგიურ ძიებას, არა გვგონია თვით პ-ლ ავტორსაც აკმაყოფილებდეს ის.

ჯერ ერთი, რატომ შეიძლება „სარკინოზნი, რომელთა უკმობდეს საჯობით“, „დაკავშირებულ იქნას ასოლიკის მიერ აღნიშნულ „უწმინდურ საჯთან?“ „მატიანე ქართლისაჲ“-ს (თუ მისი წყაროს) ავტორმა კარგად იცის იმ „საჯის“ სახელი, რომელსაც ს. კა-

სეს კათალიკოსობის დროს (936-943) და გაგიკის ვასტურაგანში მეფობის დროს (გარდ. 936 ახლო), ე.ი. 9-10 ს-ის 40-იანი წლებში როცა სომხეთის ცენტრალურ ნაწილში აბას სუმბატის ძე მეფობდა (929-953), სომხეთს შემოესია საჯთა, როგორც მეფის ნაცვალთა სახლის, ერთერთი მემკვიდრე სპარსეთში. მან სწრაფად გამოვლო ქვეყანა, მოიწია დენამდის და ხარკის ამკრეფნი დაგზავნა არარატის სანახებში. ეს ქვეყნები სწორედ აბას სუმბატის ძის სამფლობელო იყო. აბასი შეებრძოლა, მაგრამ დამარცხდა და საქართველოში ივლტოდა. შემოსეული მტერი გაგიკ ვასპურაკანელმა უკუგდო¹. ბროსეარ ეკვობს, რომ ეს არაბი მხედართმთავარი საჯის ა.სახლის² წარმომადგენელი იყო³.

აგრეთვე საყურადღებოა, რომ დელმიკების (*Չեկմայ*) შესახებ თ. არწრუნიც სწორედ ამის შემდეგ მოგვითხრობს. მათთან ბრძოლა ჰქონდა გაგიკ ვასპურაკანელს⁴. ამიტომ ეს ამბავიც დაახლ. ამავე ხანებშია საგულვებელი.

ეხლა რომ ვიკითხოთ: რა უპირატესობა აქვს 3-ლი მკვლევარის ქრონოლოგიას იმ შესაძლებელ ქრონოლოგიასთან, რომელიც „საჯის“ მიერ კახეთის მოტყვევებას 936 წლის ახლო დროით განსაზღვრავდა? პასუხი იქნება:—არავითარი.

თ. არწრუნი ყოველ შემთხვევაში მთლად ამ მეორე ქრონოლოგიის მხარის დამკერი იქნებოდა. მისი ცნობების თანახმად სუმბატ მეფის დაღუპვის შემდეგ აბულკასიმ იუსუფი სომხეთში (და უნდა ვიფიქროთ, საქართველოშიაც, რადგან აღმ. საქართველო, ალბანია და სომხეთი 898 წლიდან სპარსეთში მჯდომ არაბ ხელისუფალის საგამგეოში შედიოდნენ: Лэн-Пуль, Мус. дин. 103) არ შემოსულა. ასევე მისი მემკვიდრე ფათჰი ძე აფშინისა (გარდ. 930). ამის შემდეგ სპარსეთში ანარქია გამეფდა „საჯის“ სახლის კაცთა ურთიერთ შორის ბრძოლის ნიადაგზე და მხოლოდ 936 წლის ახლოს დასრულდა ის ერთი „საჯთავანის“ გაძლიერებით, რომელმაც, როგორც კი ღონე მოეცა, არ დააყოვნა და გაურჩებულ სომხეთზე (უნდა ვიფიქროთ, საქართველო—ალბანიაზედაც) საჯთა სახლის შერყეული უფლებების აღდგენა სცადა.

¹) *Քովմայի վարդապետի Արքունայ պատմության თանն Արքունայ* Թ.გ.გ. 488-492.

²) M. Brosset, Collection d'historiens arméniens, t. I, p. 241, n. 5. ლენკულით 931 წელს ადვრბეიჯანის მმართველად დანიშნულ იქმნა იუსუფ აბუსაჯისძის მონაყოფილი დი მის მიერვე განთავისუფლებული მფელიძი.

³) *Քովմայի Արքունայ պատմության*, 492.

საინტერესოა, რომ ბროსე კახეთის აობრებას „საჯის“ მიერ 938 წ. ახლო ხანით ათარილებს¹. ამავე წელს ჰგონებს ის გაქორიკოზებას (საქ. ისტ. I, ლოლობერიძის თარგმ. 122).

ამრიგად, ს. კაკაბაძის თარიღი 920-925 წ. თავისთავად შეტად სათუთა, ხოლო მის მიერ ამ თარიღის სასარგებლოდ მოყვანილი სახელდახელო საბუთები უსაფუძვლოა.

სვეტიცხოვლის ტაძრის წარწერებში მეფის მოუხსენებლობა კიდევ ერთი ახალი ჰიპოთეზის შექმნის საბაზს აძლევს მკვლევარს.

მისი აზრით „ეს გარემოება (მეფის მოუხსენებლობა) უნდა აიხსნებოდეს არა მარტო იმით, რომ ტაძრის აშენებას აწარმოებდა თვით საკათალიკოზო ეკლესია, არამედ იმ დროინდელი ქართლის და აფხაზეთის პოლიტიკური მდგომარეობითაც“ (საისტ. კრებ. 107) და მკვლევარი აღნიშნავს გიორგი I-სა და მის ძმა ბაგრატს შორის ხანგრძლივ ბრძოლას ტახტისათვის, რომელიც 931 წელს თითქო ბაგრატის გამეფებითაც კი აღნიშნულა და დაასკვნას: „ასეთ პირობებში გასაგები ხდება, რომ სვეტიცხოვლის აშენების თაოსნობა თვით ეკლესიას უნდა ეკისრა და საქმე შეუსრულებია კიდევ“ (იქვე).

უპქველია აქ lapsus-თან გვაქვს საქმე. ავტორს, საფიქრებელია, სურდა ეთქვა: სვეტიცხოვლის წარწერებში მეფის მოუხსენებლობა აიხსნება იმით, რომ ტაძრის აშენება მხოლოდ საკ-ზო ეკლესიას უწირმოებია და მეფეს არავითარი მონაწილეობა ამ საქმეში არ მიუღია, ხოლო ეს უკანასკნელი გარემოება აიხსნება იმ დროინდელი ქართლის და აფხაზეთის პოლიტიკური მდგომარეობით...

არც ეს ჰიპოთეზი ჩანს მისაღები. ჯერ ერთი, საიდან იცის პ-ლმა მკვლევარმა, რომ სვეტიცხოვლის წარწერებმა მოლიანად მოაღწიეს ჩვენ დრომდის? მეორე, განა ჩვენ შესწავლილ-გარკვეული გვაქვს ქართლის კ-ზისა და აფხაზეთა მეფეების ურთიერთობა, როცა ვავალებთ უკანასკნელთ უქველად ითაოსნონ სვეტიცხოვლის ტაძრის აღმშენებლობა?

ს. კაკაბაძემ იცის, რომ 951 წელს ქ. კ-ზი არის მიქელ ტაძრის აშენებას მისი აზრით 20 წელი მოუნდებოდა. ასე აღმოაჩინა მან მის მიერვე აღმოჩენილი მელქისედეკისათვის კ-ზობის წლებიც—925-945.

¹) ბროსე ს. კაკაბაძის მსგავსად ჰგონებს, რომ არაბებმა მცხეთის ჯვარიც დაწვეს და მცხეთაც [ტაძარი?].

²) ამით ჩვენ იმის თქმა არ გვსურს, რომ მეფის მოხსენება მაინცდამაინც მოსალოდნელი იყო. წინააღმდეგ, ვფიქრობთ, რომ ასეთი რამ არც უნდა ყოფილიყო, თორემ XIII ს-ის საეგ. მოღვაწენი—იხ. ქუმოთა—ამის აღნიშნავს არ დაყოფენებდნ... ჩვენი კითხვა აქ მხოლოდ მეთოდოლოგიურ მიზანს ისახავს.

მაგრამ, როგორც დავინახეთ, მთელი ეს ნაშენობა მიუღებელია. ის შემცთარ საფუძვლებზე ჩანს სახელდახლოდ აგებული. ერთი წლის შემდეგ ს. კაკაბაძემ ამ თავისი ქრონიკის სასარგებლოდ კიდევ ერთი ცნობის გამოყენება სცადა. მან ყურადღება მიაქცია ულუ დავითისადმი საეკლესიო კრების (XIII ს-ის 63 წლის ახლო)¹ მიმართვაში დაცულ ცნობას „დიდი კათოლიკე ეკლესიის“ შენების შესახებ: „ვიცი, რომე მრავალნი კადრებენ ეამისა ძნელბედობასა და საჭირობასა, მაგრა ამის უძნელბედესნიც ყოფილან მაშინ ეამნი, ოდეს დიდი კათოლიკე ეკლესიაჲ შენებულა; ჰასრე, რომე ჯაფარ ამირად ჯდომილა თფილის და ქალაქი სპარსთა ჰქონებია“².

აქ მოხსენებული „უძნელბედესნი ეამნი“ ავტორმა იმავ აბულკასიმის ლაშქრობას დაუკავშირა, ხოლო ჯაფარ ამირა ამ ლაშქრობის თანამედროვე ტფილისის ამირად აღიარა.

აქიდანვე მან „კონტექსტით ისეთი შთაბეჭდილება“ გამოიტანა, რომ მცხეთა ამ დროს „ტფილისის საამიროს ტერიტორიაზე ირიცხებოდა“, ხოლო, მისი აზრით, ჯაფარ ბენ მანსურისა (X ს-ის მეორე ნახევარი) და ჯაფარ ბენ ალის (XI ს-ის პირველი ნახევარი) დროს „მცხეთა გარკვევით ქართველ ხელმწიფეთა ტერიტორიაზე მდებარეობს და ტფილისის საამიროს ფარგლებს გარეშე იმყოფება“ (საისტ. კრებ. IV, 114).

„ყველა ამის მიხედვით“ ავტორი ჰპოულობს „ახალს დადასტურებას იმ ფაქტისას, რომ სვეტი-ცხოვლის საყდრის ხელმეორედ აშენება მოხდა დაახლ. 925-945 წლებში გავლილ და ჯერ კიდევ არ შეწყვეტილ შემოსევათა და აოხრებათა დროს და მართლაც შეტად მძიმე ხანაში, როდესაც ტფილისის ამირად ჯაფარი იჯდა“ (იქვე).

მოკლედ, ს. კაკაბაძის ისტორიული სურათი ასეთია: 907-945 წ. ტფილისის ამირად იჯდა ჯაფარი. მცხეთა მის საგამგეო ტერიტორიაში შედიოდა. 907-908 წელს სომხეთსა და საქართველოს შემოესია ამირა ავარიანი, აბულკასიმ იუსუფი და 914 წლამდის საშინლად მძვინვარებდა აქ. ეს აოხრება მხოლოდ „აფხაზეთს“ არ შეჰხებია. საქართველოს სხვა ნაწილებისათვის კი იგი იმდენად მძიმე იყო, რომ ეს ქვეყნები „ამის შემდეგ დიდხანს ვერ მოიკრებდენ ძალას“. 920-925 წლებში აბულკასიმ იუსუფი კახეთს ეწვია კვლავ:

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართ. სამართლის ისტორია, წ. I, 1928 წ. გამოც, გვ. 50.

² საისტ. მოამბე წ. I. 1925 წ. გვ. 221: „ულუ-დავითის დროინდელი საეკლესიო კრების დადგენილება“ გამოც. გ. გოხალიშვილისა; სასენი ნიშნები ჩვენია

ააოხრა ის, დაწვა მცხეთის ჯვარი, და თვით სვეტიცხოველს აწვედნა დროს „აფხაზეთის“ ტახტის მემკვიდრეებს შორის (პოლიტიკურად ქართლი ამ დროს აფხაზეთში შედიოდა) გამუდმებული მკაცრი ბრძოლა იყო გამართული. ქვეყანა გარეშე და შინაური ომების ცეცხლში იყო გახვეული. ზავი და მშვიდობა სანატრელი ოცნება იყო. აი ამ შავბნელ დროს კატასტროფაგავლილი (დამწვარი) „სვეტიცხოვლის აშენების თაოსნობა თვით ეკლესიას“ უკისრია, ძველი დაზიანებული შენობა ახალი გეგმის მიხედვით გადასტუმრებითა და ქართული ხელოვნობის ძეგლების ეს უდიდესი და უმშვენიერესი ძეგლი შეუქმნიათ.

...და „მე-XIII ს.—ნის დასახელებული მიმართვის ავტორნი აბულ კასიმის და მისთა შემდგომთა საშინელ აოხრებათ გულისხმობდენ, როდესაც ჯელალ-ედინის და მონგოლების მიერ მიყენებულ აოხრებებთან შედარებით მაინც „უძნელბედეს ხანის“ შესახებ ლაპარაკობდნენ“ (საისტრ. კრებ. IV, 113).

წარმოდგენილი სურათის ზოგიერთი ფაქტები ჩვენ უფე განვიხილეთ. შევხვით დანარჩენთ. ჯერ წინააღმდეგობათა შესახებ.

თუ მცხეთა საამიროს ტერიტორიაზე ირიცხებოდა, რატომ უნდა აეოხრებია და დაეწვა ის აბულ კასიმს? და თუ საამიროს ტერიტორიასაც არ ინდობდა, რატომ ტფილისი არ ააოხრა? „პირველი“ შემოსევისას ის ტფილისში შემოვიდა ბრძოლით კი არა, არამედ როგორც უფროსი ხელისუფალი მის ქვეშეთ მყოფი მოხელის სახელისუფლოში. ავტორისაგან მოსალოდნელი იყო დამტკიცების ცდა რომ ამ დროს მცხეთა კახთა ქორიკოზების ტერიტორიაში შედიოდა. ეს ლოგიკური იქნებოდა მის კონცეფციასთან დაკავშირებით მემატიაზე სწორედ კახეთის მოტყვევებაზე ლაპარაკობს და ჯვარი-მცხეთაც (კაკაბაძით: ჯვარი და მცხეთა) კახეთის ფარგლებშია საძიებელი და არა მის გარეთ.

„ჯვარი მცხეთა“-ს უპართებულო წაკითხვით და მცხეთის მიკუთვნებით ტფილისის საამიროს ტერიტორიაზე პ-ლი მკვლევარი ლოგიკურ წინააღმდეგობაში ვარდება.

აქვე ერთი კითხვა: თუ სვეტიცხოვლის ტაძარი, როცა მას აშენებდენ, ტფილისის საამიროს ტერიტორიაზე ირიცხებოდა, რად იყო მაინც და მაინც მოსალოდნელი, რომ მის აღმშენებლობაში „აფხაზთ“ მეფენი უქველად მონაწილენი იქნებოდენ, რომ ურთიერთ შორის ხანგრძლივ (30 წლოვანს?) ბრძოლას მათი ტრფიალი ეკლესიათა მშენებლობისა არ შეენელებინა? განა აფხაზთა მეფენი, რომელთა სამეფოს პოლიტიკურ საზღვრებში მცხეთა არ შედიოდა, ისე-

თივე „ხელმწიფენი“ არ იქნებოდენ მცხეთის ტაბტიისათვის¹⁾ ადარნერსე „ქართველთა მეფე“, გურგენ დიდი ე-ე ვი ან კვირიკე კახთა ქორეპისკოპოზი? რატომ ამით სახელის მოუხსენებლობის ახსნას არ სცდილობს პ-ლი მკვლევარი?

ს. კაკაბაძემ „უძნელბედეს ჟამთა“ სურათი მართლაც მუქი ფერებით წარმოგვიდგინა და ამ „ჯერ კიდევ არ შეწყვეტილ შემოსევათა და აოხრების დროს“ უდიდესი აღმშენებლობის ფაქტიც აღმოაჩინა. როგორ ეთანხმება ეს ორი მოვლენა ერთი მეორეს, ჩვენთვის გაუგებარია. პირიქით, აღმშენებლობის ისეთი ფაქტიდან, როგორც სვეტიცხოვლის ტაძარია (დღეს დიდად დაზიანებული მის პირველ სახესთან შედარებით), ბუნებრივი და მართებული იყო მისი შენების დრო ქვეყნის (მისი მოწინავე წოდების სახით) დიდი ქონებრივი დოვლათიანობის და კულტურული აყვავების ხანად მიგველო. როგორ უნდა წარმოვიდგინოთ ეკლესიის მიერ თუნდაც „საკუთარი თაოსნობით“ ასეთი აღმშენებლობის გაშლა ამ „მართლაც მძიმე ხანაში“¹⁾ აკი გაცილებით ნაკლებად მძიმე დროს (ამაში არ ექვობს პ-ლი მკვლევარი), XIII საუკუნის მეორე ნახევარში ეკლესია არა თუ აღმშენებლობას ვერ ეწეოდა, მას ძველად შეწირულ-შეძენილი ქონებაც კი ვერ დაეცვა საერთო ბე-

1) სვეტიცხოვლის მშენებლობასთან დაკავშირების გარეშე, თავის თავად „უძნელბედეს ჟამთა“ ავტორისებური სურათის მუქი ფერები, რა თქმა უნდა, შეიძლება და შესამჩნევად შერბილებულიყო. იუსთუ აბუსაჯის ძეს მთელი სომხეთისა და საქართველოს წინააღმდეგ სრულიად არ უღაშტოია. მისი ეს ლაშქრობა ბიზანტიის პოლიტიკური გაღვინის გაძლიერების წინააღმდეგ მიმართული ბრძოლა იყო და შეეხო ამ „ორიენტაციის“ მომხრე ხელმწიფეთა ხელქვეშე ქვეყნებს. ყოველ შემთხვევაში ჩვენ უპველად ვიცი, რომ აოხრება არ შეგებია არა აფხაზეთს მართლ, როგორც ამას ს. კაკაბაძე ჰგულისხმობს, არამედ არც ტფილისის სამიწონს და არც ადარნერსე ქართველთა მეფის სამფლობელოს. სომხეთშიც ზომ ვასპურაკანის და სივნიეთის მეფე-მთავრები აბულ-კასიმის მხარეზე იყვნენ და ბიზანტიის მომხრე სემბატის დაღუპვით ხელს ითბობდნენ. საერთოდ უნდა ითქვას, რომ X ს-ის სომხეთ-საქართველოს პოლიტიკური ვითარების შესწავლისას ჩვენ შედარებით კარგ პირობებში ვიმყოფებით. სომხური, ქართული, ბერძნული და არაბული წყაროები უხვ მასალას იძლევიან როგორც შედარებით მთლიანი და ობიექტური ისტორიული სინამდვილის დასაცავად, ისე თითოეული მემბტიანის (თუნდაც თანამედროვესი) კრიტიკულად შესასწავლად. აქ ჩვენ არც ისე უმწეონი ვართ, რომ ნება-უნებლიეთ ერთი რომელიმე მემბტიანის ცნობათა გაღვინის ქვეშ მოვექცეთ. უხვად მოგვეპოვება მოვლენათა ერთი მეორის სრულიად საწინააღმდეგო გაშუქებანი, რაც საშუალებას გვაძლევს „შესამის“ როლინი დაედგეთ და შედარების გზით ისტორიული სინამდვილე კრიტიკულად აღვადგინოთ. ს. კაკაბაძის მიერ მოცემულ სურათს სწორედ ეს არ ახასიათებს, აქ გათვალისწინებული ვერაა საწინააღმდეგო ან კონტრადიქციის შემტან ცნობათა მნიშვნელობა.

ლისუფლებისა და დიდებულთა მიერ გამოწირვა-მიტაცებისევენიცა XIII ს-ის საეკლესიო კრების მონაწილეობით ჩვენც „სარწმუნოებასი მცხეთისა ნელებით“ ხომ არ უნდა აეხსნათ ეს მოვლენა?

საქირო იყო ავტორს მიელო თავის თავზე შრომა და აეხსნა მკითხველისათვის ეს ბუნებრივი კითხვები, რომელნიც მისი კონცეპციის არსებობის პირობებში წამოიჭრებოდა.

დასასრულ, რას ჰგულისხმობენ XIII ს-ის საეკლესიო კრების მიმართვის ავტორნი? უპირველეს ყოვლისა უნდა მხედველობაში გვქონდეს, რომ XIII ს-ის საეკლ. კრების მოღვაწენი თავიანთი მიმართვის ამ ადგილას „უძნელბედეს ეამთა“ ძიებისათვის არიან განწყობილნი. ამიტომ მოსალოდნელი იყო, რომ, თუ „XIII ს-ნის დასახელებული მიმართვის ავტორნი აბულკასიმის და მისთა შემდგომთა საშინელ აოხრებათ ჰგულისხმობდენ, როდესაც ჯელალ-ედინის და მონგოლების მიერ მიყენებულ აოხრებებთან შედარებით მაინც „უძნელბედეს ხანის“ შესახებ ლაპარაკობდნენ“ (საისტ. კრებ. IV, 113)• თუ ეს „ცხადია“, როგორც გვარწმუნებს ს. კაკაბაძემ, მაშინ მოსალოდნელი იყო ამ უძნელბედესი ეამის მამიებელი მამები თავიანთ ცოდნასა და უნარს არ დაზოგავდენ ასეთი ხანის დასახატავად და ყოველ მიზეზს გარეშე მოიხსენებდნენ იმ „საშინელებებს“, რომელთა გამოც სვეტი-ცხოვლის ტაძრის შენების დრო მათ „უძნელბედეს ეამად“ მიაჩნდათ.

მცხეთის ტაძრის შენება ს. კაკაბაძემ, როგორც ვიცით, „საჯის“ მიერ მის დაწვას დაუკავშირა. XIII ს-ის საეკლ. კრების მონაწილენი გათვალმახვილებული ეძებენ შავ ფერებს „უძნელბედესი ეამის“ დასახატავად. მათ იციან როდის „შენებულა დიდი კათოლიკე ეკლესიაჲ“. რალა იქნებოდა მათთვის იმაზე უკეთესი საბუთი ამ „უძნელბედესი“ ხანის ნათელსაყოფად, თუ არ საეკლ. ტაძრის აოხრების ცნობა? ¹. სინამდვილეში კი რას ვხედავთ? მიმართვის ავტორთა მიერ დახატული სურათი „უძნელბედეს ეამისა“ მკრთალი ანარეკლიც კი ვერ არის იმ სურათისა, რომელიც ს. კაკაბაძემ წარმოგვიდგინა. მათი უმთავრესი და ერთად-ერთი საბუთი უძნელბედობისა ის არის, „რომე“, „ოდეს დიდი კათოლიკე ეკლესიაჲ შენებულა“, „ჯაფარ ამირად ჯდომილა თფილის და ქალაქი სპარსთა ჰქონებია“.

¹) „ქართლისა ცხოვრებაჲ“ მათთვის უცნობი არ არის, ამას თვით აღნიშნავენ მიმართვის ავტორნი. და, თუ მიუხედავად ამისა „საჯის“ მიერ ტაძრის დაწვის ცნობა არ მოჰყავთ, ეს მხოლოდ იმას ჰნიშნავს, რომ XIII ს-ნის საეკლ. კრების მოღვაწეებს „დაწვეს ჯუფარი მცხეთა“ ისევე ესმოდათ, როგორც ჩვენ და არა ისე, როგორც ს. კაკაბაძემ გავიგო.

მაგრამ ან-კი რა უნდა ექმნათ საეკლესიო კრების მოღვაწეთა როცა სხვა მასალები არა ჰქონდათ? სვეტი-ცხოვლის აშენების უძველესად იკოდენ მაშინ (ეს თვით მათი მოწმობიდან ჩანს) და არ არსებული სურათის შეთხზვა მათ არ შეეძლოთ, რა გინდ დიდი სურვილი არა ჰქონოდათ საამისო...

3-ლი მკვლევარი არც იმაშია მართალი, თითქო მიმართვის ავტორნი იმ „უძნელბედობის ეამს“ ჯალალისა და მონლოლების მიერ საქართველოს თავს დატეხილ აოხრებებს აღარებდენ; ორი ისტორიული მოვლენის შეფარდებით (ერთი 300 წლისა, ხოლო მეორე 30-40 წლის) ისინი მათი თანამედროვე ხანის უპირატესობას ვერ დაამტკიცებდენ.

ისინი ერთი-მეორეს აღარებენ თავიანთ აწმყოსა, როცა საქართველო, მართალია მონლოლთ ვასალი, მაგრამ მაინც და ჯერ კიდევ მთლიანი სამეფო იყო, იმ დროსთან, როცა ტფილისი „სპარსთა“ ხელში იყო, როცა იქ მუსლიმანი ამირა „ჯდომილა“.

XIII ს-ნის მოღვაწეთა თვალში დედა-ქალაქის უცხოთა ხელში ყოფნა მართლაც „უძნელბედესი ეამის“ მაჩვენებელი უნდა ყოფილიყო. მათ ვერ გაეთვალისწინებიათ, რომ მათი დროის ტფილისი, ეს ეკონომიური და პოლიტიკური ცენტრი დიდი სახელმწიფოსი, სულ სხვა იყო შედარებით X-XI ს-ნის ტფილისთან.

მიუხედავად ამისა, მიმართვის ავტორნი, რა თქმა უნდა, მართლნი არ იყვნენ, როცა ამტკიცებდენ, რომ ის დრო, როცა „დიდი კათოლიკე ეკლესია შენებულა“, „უძნელბედესი“ იყო იმ დროსთან შედარებით, როცა მონლოლთა განმანადგურებელი მოხარკეობით გალატაკებული მოწინავე წოდება და საერო ხელისუფლება საეკლესიო ქონების მიტაცებით სცდილობდა გასაჭირის შემსუბუქებას.

მართო ის ფაქტიც კი, რომ „უძნელბედესი ეამში“, „დიდი კათოლიკე ეკლესია შენებულა“, ხოლო მათ დროს (XIII ს-ში) საეკლესიო ქონების მიტაცებას სისტემური და თითქმის დაკანონებული ხასიათი მიუღია, ფრიად საეჭვოდ ჰყოფს „ღირსთა მამათა“ ისტორიულ კონცეპციას „უძნელბედესი ეამის“ შეფასების საკითხში.

ს. კაკაბაძე გადაჭრით აცხადებს „არავითარი „ეამის ძნელბედობა“ საქართველოს არ ჰქონდა“ ჯაფარ ბენ მანსურისა (975 წლ. ახლო) და ჯაფარ ბენ ალის დროსაო (XI ს-ნის 20-ან-40-იანი წლები). პირველის დროს „იყო დავით კურაპალატის მძლავრების ხანა“, მეორის დროს კი ბაგრატ IV მეფობდაო (საისტ. კრემ. IV, 113).

გიორგი I მეფობის მეორე ნახევარში და ბაგრატ IV მეფობის პირველ ნახევარში ე. ი. 1020-1031 წ. „ძნელბედობის“ მძიმე სურა-

თის¹ დასახატავად ჩვენ ნამდვილი და არა სადაო და სათურო იყო რიული ცნობები არ შემოგვაკლდებოდა, მაგრამ ამას არ ჩავდივართ, რადგან ეს იქნებოდა მეთოდოლოგიური შეცდომა, ჩვენი შეხედულების თავზე მოხვევა XIII ს-ნის მოღვაწეთათვის. იმისთვის, რომ ვიცოდეთ, თუ რას ჰგულისხმობდნენ საეკ. კრების მიმართვის ავტორნი „უძნელბედეს ეამში“, სრულიად არ არის საჭირო (და ეს შეცდომაცაა) ვეძებოთ უძნელბედესი, ჩვენი აზრით, ხანა ერთ-ერთის დროს სამ ცნობილ ჯაფარ ამირას შორის.

საჭიროა და სრულიად საკმაო იმის სწორად გაგება, თუ რისი თქმა სურდათ მათ. ისინი ნათლად გამოსთქვამენ თავიანთ აზრს და სათურო ამ მხრით არა რჩება რა: „... ამის უძნელბედესნიც ყოფილან მაშინ ეამნი, ოდეს დიდი კათოლიკე ეკლესიაა შენებულა, პასრე რომე ჯაფარ ამირად ჯდომილა თფილის და ქალაქი სპარსთა ჰქონებია“. ჩვენ მიერ ხაზგასმული წინადადება არის ის, თუ რას ჰგულისხმობდნენ XIII ს-ნის საეკ. კრების მიმართვის ავტორნი იმ გარდასული ეამის უძნელბედესობაში, როცა „დიდი კათოლიკე ეკლესიაა შენებულა“ და ყოველი სხვა ძიება ამ ეამისა იქნებოდა ტექსტის არა სათანადო გაგება.

სამივე ხანა, როცა „ჯაფარ ამირად ჯდომილა თფილის და ქალაქი სპარსთა ჰქონებია“, უკვე ამით „უძნელბედესი“ იყო XIII ს-ნის საეკ. მოღვაწეთა წარმოდგენით თავიანთ დროსთან შედარებით. ასე რომ, თუ ჩვენ სხვა რაიმე ნიშანი ვერა ვპოვებთ სვეტიცხოვლის ტაძრის აშენების დასათარიღებლად, აქ არჩევანს ვერ მოვახდენთ: სამივე ხანა თანასწორუფლებიანია².

ებლა, როცა ჩვენ განვიხილეთ ს. კაკაბაძის ყველა მოსაზრებები და აღმოჩნდა, რომ არც ერთი მათგანი მისაღები და დამაჯერებელი არ არის, დაბრკოლება რაიმე გარეთი ბჭის წარწერის ჩვენს წაკითხვაში ამ მხრითაც არ არსებობს.

ს. კაკაბაძის მიერ ყურადღება-მიქცეული XIII ს-ნის ცნობა იმით არის ძვირფასი, რომ საშუალებას გვაძლევს უფრო დაახლოვებით განვსაზღვროთ სვეტიცხოვლის ტაძრის შენების დრო.

1) ამ დროებში დაახლ. უნდა გვეფიქსებოდნენ მცხეთის ტაძრის აშენება, თუ მის აშენებლად ცნობილ მღვდისადე კათალიკოს მივიღებდით.

2) აქ შეგვეძლოს ზოგადი მოსაზრებისათვის დაგვეთმო სარბიელი, თუ როდის ამ სამ ხანაში იყო მგტი შესაძლებლობა ასეთი აღშენებლობისა და სხვ., მაგრამ აღნაშნულ ეპოქათა იმ არა საკმაო ცოდნის პირობებში, როგორშიაც ვერკიდვე ჩვენი ისტორიული მეცნიერება იმყოფება, ყოველი ასეთი მსჯელობა მეცნიერული ცოდნის პრეტენზიებს მოკლებული ტყუილ-უმრალა საუბარი იქნებოდა.

ასე რომ ჩვენი დასკვნაა: სვეტიცხოვლის ტაძარი ნებულა¹ XI ს-ნის პირველი მესამედის მეორე ნახევარში მეღქმისედეკ ქ. კ-ზის თაოსნობით, როცა ტფილისში „ჯათარ ამირად ჯდომილა და ქალაქი სპარსთა ჰქონებია“.

დასასრულ, არ შეგვიძლია დუმილით აუაროთ ერთ მოვლენას, რომელსაც უამისოდ შეუძლია ჩვენი ასეთი დასკვნის სათუოობა გააძლიეროს.

საქმე ისაა, რომ სვეტიცხოვლის ტაძრის გარეთი ბქის წარწერაში მოხსენებულია მეღქმისედეკ, რომელმან მეორედ აღაშენა წმიდაა კათოლიკე ეკლესიაა და ბქც²...¹, მაშინ როცა ეკლესიის აღმოსავლეთი კედლის წარწერაში მეღქმისედეკის დროს (და მის მიერ) „აღეშენა ეკლესია ესე“...². როგორც ვხედავთ, ერთი წარწერა მოგვითხრობს „მეორედ აშენებაზე“, მეორე კი „აშენებაზე“. როგორეთანხმება ეს მოვლენა ჩვენს დასკვნას?

სახუროთმოდერო ტერმინის შესწავლა-დადგენა ხუროთმოძღვრების ისტორიკოსთა საქმეა. მათ აქვთ საშუალება აქ დამაჯერებელი საბუთიანობა წარმოადგინონ. სამწუხაროდ, ასეთი მუშაობა ჩვენში არაგის გაუწევია. ამიტომ იძულებული ვართ სახელდახელო საბუთებით ვეცადოთ გავერკვეთ აქ წამოჭრილ კერძო საკითხში.

სათანადო დაკვირვებიდან ირკვევა, რომ ძველს ქართულში ტერმინი „აშენება“ ხუროთმოძღვრებაში ყოველთვის ერთი შინაარსით არ იხმარებოდა. ზოგჯერ „აშენება“ ახალის აგებას ჰნიშნავდა, ზოგჯერ კი ის მხოლოდ გადაკეთებას, განახლებას, რესტავრაციას ჰგულისხმობდა. ამ უკანასკნელი საქმიანობისათვის სხვა ტერმინებიც არსებობდა: „მეორედ აშენება“, „ახლად აშენება“ და სხვ.

ასე რომ ამ ორი რიგის ტერმინებს შორის პირველი (==აშენება) გვაროვნული ცნების შინაარსისა ჩანს მეორის მიმართ, მეორე კი სახეობითისა პირუქუ—მაგალითები: ურბნისის სიონის განმარტლებელი თეოდორე ჯერ უზენაესისადმი მიმართვაში თავის თავს მააშენებელს უწოდებს და შემდეგ მოგვითხრობს, რომ როცა ის ეპისკოპოს იქმნა „იყო ესე სიონი დაძველებულ უფროს ზომისა: ოთხნი კუთხენი და კონქი³ გაპობილ იყვნეს, სვეტნი ქტცი (?) დამპალ იყვნეს და მომადლა ღმერთმა ამის ყოვლისაა აღშენებაა...“¹. იქვე სხვა წარწერა იმავე „აღმშენებელზე“ შემდეგს გვამცნობს: „დი-

1) 2) ხაზი ჩვენია. აგრეთვე წაკითხვა.

3) დედნისეულ „ქი“ ბროსე „კათოლიკე“-დ ჰკითხულობს, თაყიშვილი—„კანკელი“-დ.

4) ზ. თაყაიშვილი, არხ. მოგზ. და შენ. წ. I, 43-44; ხაზი როგორც აქ, ისე ქვემოთაც ჩვენია.

დებამა შენდა ქრასტე, რამეთუ მოჰმადლე¹ თეოდორე ებისკოპოსი ამისსა აღშენებამა...“ (ე. თაყაიშვილი, ო. ც. 44).

ამავე ტაძარს 1668 წელს განაახლებს დედოფალი მარიამ და სწერს „აღვაშენეთ ძირითურთ აღმოფხრული ტაძარი“-ო... (ე. თაყაიშვილი, ო. ც. 48; Brosset, Voyage VI, 14-16).

ჩვენ კი ვიცით, რომ ამ „ძირითურთ აღმოფხრული“ ტაძრის როგორც პირვანდელი გეგმა—„სიონი“,—ისე უძველესი ნაწილები—ჩრდილოეთის კედელი—დღევანდლამდის დაცულია (ე. თაყაიშვილი, ო. ც. MAK IV, 142, Brosset, ო. ც.).

ასე რომ, როგორც თეოდორე, ისე მარიამი ურბნისის სიონის განმაახლებლები „მეორედ მაშენებლები“ არიან. წარწერებში კი ისინი „მაშენებლებად“, „აღმაშენებლებად“ იწოდებიან.

ცაიშის საყდარი აშენებული უნდა იყოს XI-XII საუკუნეში (თაყაიშვილი, არხ. მოგზ. II, 163). XVII ს-ნის დასაწყისში მიწის ძვრამ ძალზე დაახიანა ის. მალაქია კ-ზე, რომელმაც აღადგინა ეს ეკლესია, სათანადო წარწერაში იხსენიება: „კ-ზე მალაქია აღმაშენებელი საყდრისა ამისა“. შემდეგ იქვე თვით მოვეითხრობს, რომ მიწისძვრისას „საყდარიცა ესე ცაიშისა დაეცა, შეიმუსრა თავიდგან ვიდრე საფუძველამდე“... და მეო „მეორედ კელ ვყავ აღშენებად ტაძარსა ამას“... მეორე ადგილას იგივე კ-ზე ამბობს: „ახლად კელ ვყავ აღშენებად საყდარსა და აღვაშენე ცაიშისა... საყდარი“ (ე. თაყაიშვილი, იქვე, გვ. 166-168, Brosset, Voyage VII, 29, 33-34).

პროფ. ე. თაყაიშვილის მოწმობით ცაიშის საყდრის ძველი შენობიდან „შეურყველად არის დაცული „აღმოსავლეთის მხარის ქვემო ნაწილი, განსაკუთრებით საკურთხეველი“, ასე რომ მალაქიას გამოთქმა: „შეიმუსრა თავიდგან საფუძველამდე“—გადაქარბებულია. ამდენადვე ეს კ-ზე ცაიშის „მეორედ მაშენებელია“, ან „ახლად მაშენებელი“ და არა „აღმაშენებელი“. ამავე დროს ის, როგორც უჩვენეთ, ცაიშის „აღმაშენებლად“ იწოდება.

ქ-ცა-ს ცნობით გიორგი აფხაზთ შეფემ (X ს-ნის პირველ ნახევარში) „აღაშენა საყდარი ჭყონდიდისა, შექმნა საეფისკოპოსოდ და განაშენა იგი“ (ქ. ცხ. 229, *452). ამავე დროს, როგორც გეგმა („ჯვარი“), ისე მთელი ნაწილები ამ საყდრისა უძველესი დროიდან დაცულია (ე. თაყაიშვილი, არხ. მოგზ. II, 39-42, Brosset, Voyage VII, 11-17). ასე რომ გიორგი აფხაზთ მეფე შეიძლება მხო-

¹) ბროსე კითხვობს: შიმადლე, თაყაიშვილი: მომადლე.

ლოდ განმზახლებელი იყოს მისი. ქვა-ს ცნობით კი მან „საყდრისა საყდარი“ და სხე.

ნიკორწმიდის ტაძარი აგებულია ბაგრატ III დროს XI ს-ის დასაწყისში (Brosset, Voyage XII, 55). ბაგრატ იმერთა მეფე კი 1534 წელს ამ ტაძრისადმი მიცემულ სიგელში ამბობს: „...კელეჯავით აღშენებად დაკნიებულისა მონასტრისა ნიკოლოზ წმიდისა“-ო და ცოტა ქვემოთ... „კელეჯავით ახლად აღშენებად და შემკობად ტაძრისა შენისა და გარდაეკვიდინეთ ზეით ტყვიითა და სპილენძითა“-ო (ქრონ. II, 279).

მანგლისის ტაძრის წარწერები (სამწუხაროდ, აწ უკვე დაღუპული) გვარწმუნებენ, რომ „იქმნა დიდისა ამის საყდრისა აღშენებაჲ ჭორონიკონსა სმ (=1020 წ.) (E. Такайшвили, Арх. экск. разыск. и зам. III, 138-139. ბროსედან ნასესხი), ასეთი ცნობა აღშენების შესახებ იქ სამზელ ყოფილა განმეორებული. თითქო საეკვო აღარა არის რა, რომ ეს ტაძარი მართლაც ამ დროს აღშენებით. მაგრამ ხუროთმოძღვრულმა ანალიზმა ნათელყო, რომ ამ დროს ტაძარი მხოლოდ გადაუკეთებიათ (Г. Н. Губинов, Заметки о Манглисском храме: საქ. მუხ. მოამბე I, 33-62). ამრიგად აქაც „აშენება“ გადაკეთების შესატყვისობით არის ნახმარი.

დასასრულ, დღეს სადაო არავეისთვისაა, რომ ალექსანდრე დიდმა მცხეთის ტაძარი მხოლოდ აღადგინა, რომ თემურ-ლენგის ურდოებს ტაძრის ჩრდილოეთისა და აღმოსავლეთის კედლების დიდი ნაწილი დაუნგრეველი დარჩენიათ და რომ ამ ნაწილებმა ჩვენამდის მოაღწიეს. ალექსანდრე მეფე კი ამის შესახებ ლაპარაკობს, რომ მან კელყო „შენებად საყდრისა მცხეთისა“ (ს. კაკაბაძე, ისტ. საბ. II 12), რომ კელყო... „ახლად განშენებად და განვრცომად“ (ქრონ. II, 237) და ბოლოს „აღვაშენე და განსრულდაო“ (იქვე) გვეუბნება. ასეთსავე გამოთქმებს („ვიგულსმოადგინე... საყდართა აღშენებად“; „საყდარნი... ახლად აღვაშენენ და შემაკვლენ“; „საყდარნი... ახლად აღვიშენებთან...“) ხმარობს ის თავისი აღმშენებლობითი მოღვაწეობის საერთოდ მოთხრობის დროს 1440 წლის ცნობილ სიგელში (ქრონ. II, 248).

აქიდან, ვფიქრობთ, შემდეგი დასკვნა შეგვიძლია მივიღოთ: „აშენება“ ტერმინი იხმარებოდა, როგორც ახალის აგების (საამისო მაგალითების მოყვანა საჭიროდ არ დავინახეთ; ეს ისედაც ცნობილია), ისე განახლება, გადაკეთება, აღდგენის შინაარსითაც. „ახლად“ „კვალად“, „მეორედ აშენების“ ნაცკლად „აშენება“ ტერმინის ხმარებით ხაზს უსვამდენ განახლების სიდიდეს, მის საფუძვლიანობას.

ებლა მეორე რიგის ტერმინების შესახებ.

ოპიზა ააშენეს ამონა, ანდრია, პეტრე და მაკარი მონასტრები¹⁾ აშოტ კურაპალატმა ოპიზა „მეორედ ააშენა“—„აშოტ კურაპალატი მეორედ მაშენებელი ოპიზისაჲ და წმიდისა ამის საყდრისაჲ“²⁾, ე. ი. აშოტმა უკვე არსებული მონასტერი და ეკლესია გადააყეთა³⁾; ქცა კი გვაუწყებს: „და მოკუდა გუარამ, ძე აშოტისი და დამარხეს ოპიზას, მეორედ მისგან აღშენებულსა“ (ქ. ცხ. 225, * 446). ეს ცნობა დ. ბაქრაძემ, მის შემდეგ რაც მან აშოტის ზემო მოყვანილი წარწერა იპოვა, შეცთომად აღიარა⁴⁾. ჩვენ კი ვფიქრობთ, რომ ქცას ცნობა სწორია, ხოლო განსვენებული მკვლევარი ცთება. ის ფაქტი, რომ გვარამ მამფალი ოპიზას დაიმარხა, დიდ ნდობას ანიჭებს ქცას ცნობას (აშოტი კი არტანუჯში დამარხეს მის მიერვე აგებულ ტაძარში); ამავდროულად უპერს მხარს ბაგრატ IV-ის სიგლის ცნობა: „...მოიღეს ოპიზართა დაწერილი გუარამ მამფლისაჲ, რომლითა მას ტყესა და ზღვარსა მიჯნაძობროელთა ერჩოდეს“ (ისტ. საბ. შიომღვიმის მონ. 8).

გამოდის, რომ გვარამ აშოტის ძეს „მეორედ აღუშენებია“ აშოტის მიერ უკვე „მეორედ აშენებული“ ოპიზა, აქ „მეორედ აშენება“ თითქო ტექნიკური ტერმინი ჩანს გადაკეთების, განახლების შინაარსით. ასევე ორი „მეორედ მაშენებელი“ სხვადასხვა დროისა ჰყავს სამთავისის საყდარს—ბროსსეს წაკითხვით ერთი XI, ხოლო მეორე XVII-XVIII ს-ნისა (Voyage, XVI p. 3 etc.).

გრიგოლ ხანძთელის დედის დისწული საბა იყო „იშნის მეორედ მაშენებელი“. და ეს იმიტომ, რომ „იქმნა საბა ეპისკოპოსი იშხანსა ზედა ნეტარისა ნერსე კათალიკოზისა აღშენებულსა კათოლიკე ეკლესიასა და საყდარსა მისსა, რომელი წელიწადთა მრავალთა დაქურივებულიყო“ (ე. ი. „საყდარი“—ტახტი). „აწკუალად იქმნა სულიერი ქორწილი და მეორედ აღეშენა ამის ნეტარისა მიერ, ხოლო ხორციელად მოლუაწებთა... შეფეთათა“ (გრ. ხანძთ. გვ. ლ, 35-40).

კოსტანტინეპოლიდან მომავალ გრიგოლს და საბას „გამოეცხადა ღმრთისა მიერ... იშნისა პირველი დიდებულება დაბასა მისსა

¹⁾ ქართული მწერლობა, წიგნი II, 1909 წ. „ცხოვრება... სერაპიონისი“, გვ. 5.

²⁾ დ. ბაქრაძე, ისტორია საქ—ლოსი, 214; ვახუშტი, საქ. ისტ. 122 შენ. ბ; Н. Марр, Жизнь Григ. Ханц. 160.

³⁾ სწორედ ასევე ესმის ეს ავ. 5. მარს op. cit., loc. cit.

⁴⁾ დ. ბაქრაძე, ისტორია საქ—ლოსი 214; ვახუშტი, საქ. ისტ. 122, შენ. ბ.

და წმიდანი ეკლესიანი და ეუწყა, ვითარმედ კუალად განახლებად არს პირველისაებრ კელითა საბანისითა“ (იქვე, გვ. ითვ. ცხელი „იშხნის მეორედ მაშცნებელი“ საბა არის იშხნის კუალად განმაახლებელიც“ (ხაზი ჩვენია).

რუისის ძველი საეპისკოპოსო ტაძარი თემურ ლენგმა ისე დააქცევინა, რომ მისი შეკეთება, როგორც ჩანს, შეუძლებელი გამხდარა. ამიტომ ახალი ტაძარი (უფრო პატარა) აუგიათ ძველის ნანგრევებიდან. ეს ახლად აგება მოხდა ალექსანდრე დიდის სახელით და სათანადო წარწერაც ამ ეკლესიისა გვამცნობს: „ზე აღიდენ ღმერთიან მეფეთა მეფობა დიდისა ალექსანდრეს, რომლისა მიერ კუალად აღეშენა საყდარი ესე“¹.

ამრიგად ალექსანდრე არის რუისის ეკლესიის „კუალად აღმაშენებელი“.

ს. ვალეს ბაზილიკა XVI ს-ნეში აღადგინა ქაიხოსრო ათაბაგის მეუღლემ დედისიმედმა. სათანადო წარწერაში კი გვამცნობს: ...მე... „დედისიმედმან მეორედ აღეშენე წმიდაა ესე ეკლესიაა“—ო².

აქიდან, ვფიქრობთ, ცხადია, რომ: 1) „აშენება“ ტერმინში ახალის აშენების გარდა შეიძლება გადაკეთება, საფუძვლიანი შეკეთება, აღდგენა იგულისხმებოდეს; 2) ზოგჯერ „მეორედ აღშენება“—ის ან; „ახლად აშენება“—ის ნაცვლად „აშენება“ ტერმინს ხმარობდენ 3) „მეორედ აშენება“ არ შეიძლება პნიშნავდეს ძველთან ყოველგვარი მიმართების გაწყვეტას და ამიტომ 4) ახალი გეგმით რაისამე ახლად აგებას, საეკვოა „მეორედ აშენება“ ეწოდოს; დასასრულ, 5) ამ გამოთქმაში („მეორედ აშენება“) უმთავრესად საფუძვლიან შეკეთებას ან გადაკეთებას ჰგულისხმობდენ.

შეიძლება ყველა ეს მოსაზრება სწორი არ აღმოჩნდეს, ზოგს კიდევ შესწორება დასჭირდეს,—ეს შემდგომი დაკვირვებისა და უფრო ზედმიწევნითი კვლევის საქმეა (საამისო ამ ეამად არც დრო და არც საშუალება ჩვენ არა გვაქვს),—მაინც ვფიქრობთ, რომ პირველი ორი მოსაზრება საეკვო არ არის და ჩვენთვის კი ეს სრულიად საკმაოა: ის სპობს იმ მოსაჩვენარ წინააღმდეგობას, ჩვენი დასკვნის შედეგად რომ წამოიჭრა მცხეთის ტაძრის კედლისა და გარეთი ბქის წარწერათა გამოთქმებიდან. ნამდვილად კი კედლის წარწერა არ ეწინააღმდეგება ბქის წარწერას: პირველი („აღეშენა“) ზო-

¹) Brosset, Voyage VI, 7; ქრონიკ. II; 252; თავაიშვილი არბ მოგბ. I 105-106.

²) *Ист. К. О. И. М. А. общества VIII*, II 69-76; შტრ. *МАК VIII*, IV 72 etc.

გადი (გადაქარბებით) გამოთქმა მეღქისედეკის საქმიანობისა ტაძრის მიმართ, ხოლო მეორე („მეორედ აღაშენა“) უფრო ზედმიწევნით აღაშენა. საბოლოოდ გამართლდება თუ არა ჩვენი დასკვნები, ფაქტების მოპოვება გადასწყვეტს. ჩვენ ხელთ არსებული ცნობები კი როგორც დავინახეთ, არ იძლევიან საკმარის საბუთს მცხეთის ტაძრის შენების ეს ხანა XI ს-ის 20-30-იან წლებს დავაშოროთ.

მიღებული დასკვნები გვაეალებს ექვის თვალთ შვეხედოთ მეღქისედეკის ანდერძის ერთ ადგილს, რათა ამ ძეგლის მიერ, ჩვენი დასკვნების არ დამოწმება ავხსნათ.

ჩვენი ძეგლის XVII ს-ის პირის მიხედვით (სამწუხაროდ XII ს-ის პირს ეს ადგილი არ შემონახავს) მეღქისედეკმა „შეამკო“ მცხეთის ტაძარი. აქ მის „აშენებაზე“ ან „მეორედ აშენებაზე“ არაფერია ნათქვამი. მართალია, „შემკობა“ ფრიად მნიშვნელოვანი ჩანს, მაგრამ ყოველივე ეს „აშენება“ ან „მეორედ აშენება“ კიდევ ვერ არის და რომ ამ „შემკობას“ არ ჰგულისხმობდენ „აღეშენას“ დამწერნი, ეს იქიდან ჩანს, თუ სადაა მოთავსებული ეს წარწერა. „აღეშენა“ და „მეორედ აღაშენა“ აქ გადატანითი მნიშვნელობით არ უნდა იყოს ნახმარი (რაც თამამად შეიძლება ასეთ საფუძვლიან „შემკობას“ დარქმეოდა), არამედ მისი პირდაპირი მნიშვნელობით.

ამიტომ ჩვენ შესაძლებლად მიგვაჩნია დავსვათ კითხვა: ხომ არ შეიძლება ასეთი ცნობა ჩვენი ძეგლის დამახინჯება ნაკლულევანებაში ვეძიოთ.

სახელდობრ ადგილი:— „მას ეამსა ოდეს უღირსი ესე ღირს ვიქმენ საქეთ პერობად წმიდისა ამის ტაძრისა კათოლიკე სამოციქულოჲსა ეკლესიისა და შევამკევ სალხინებელად“¹ და სხვ.— ხომ არ შეიძლება ნაკლულევანად მივიჩნიოთ და „შევამკევ“ გამოთქმის წინ სიტყვა ან მთელი სტრიქონიც გამოტოვებულად ვივარაუდოთ, სადაც უნდა ყოფილიყოს ცნობა ტაძრის „აშენებისა“, „მეორედ აშენებისა“ თუ „ახლად განაშენებისა და განერკომის“ შესახებ?

აწ შესაძლებელია დაუშვათ აგრეთვე, რომ „შევამკევ“-ის ნაცვლად აქ დედანში ეწერა „აღვაშენე“ ან „კდ აღვაშენე“ და სხვა ამის შესატყვისი და გადამწერმა უგულისყურობით ქვემო სტრიქონის „შევამკევ“ დასწერა ამის ადგილას?

მართებულია თუ არა, ჩვენი დასკვნა ასეთ დაშვებას გვაეალებს.

1930 წ. იანვარი.

¹) იხ. ტექსტი სტრ. 10-13.

ტექსტი.

ქ. სახელითა ყოვლად სახიერისა ღმრთისა მამისაჲსა და მშობელისაჲსაჲსა, მეოხებითა ყოვლად წმიდისა ღმრთის მშობელისაჲსაჲსა, ძლიერებითა ცხოველს მყოფელისა და პატრონისა ჯუარისაჲსაჲსა, შეწვენითა ყოველთა ღმრთისა წმიდათა ზეცისა და ქუეყანისაჲთა ესე დაწერილი მოვაქსენე და შევსწირე ყოველთავე ჩრდილოეთისა კედა(ა,)-რთა შორის უაღრესსა და უაღმატებულეს-უდიდებულესსა, წმიდასა და კათოლიკე და სამოციქულოსა საყდარსა მცხეთისასა, სალოცველსა და სახლსა ღმრთისა დიდებისასა, და მას შინა ღმრთივე აღმართებულსა სუეტსა ცხოველსა, კუართსა სამეფოსა და მირონსა ღმერთ მყოფელსა და წმიდა მყოფელსა ჩუენ ქრისტეს მიერ კურთხეულმან ქართლისა კათალიკოზ პატრიარქმან მელქი(10,)ზედეკ მას ჯამსა, ოდეს უღირსი ესე¹ ღირს ვიქმენ საკეთ პერობად წმიდისა ამის ტაძრისა კათოლიკე სამოციქულოსა ეკლესიისა და შევამკვე საღვინებელად სულისა ჩემისა და წარსამართებელად ქრისტიანეთა. და შევამკვე ყოვლითავე სამკაულობითა, გარეთითა ბჭითა და გარეშემო სტოითა მოქმნითა და ზედადაბურქვითა. და შევამკვე ყოვლითა სამკაულობითა, ოქროჲთა და ვეცხლითა, თუალითა და (15,) მარგალიტითა და საღმრთოთა² [წიგნთა³] დაწერიითა. და შევ⁴(10)ჰედე სუეტი ცხოველი ოქროჲთა და ვეცხლითა; და შევჰედე წმიდაჲსა კურთხეველი ოქროჲთა და ვეცხლითა, თუალითა და მარგალიტითა; და მოვქედენ კანკელნი და კარნი საკურთხეველისანი ოქროჲთა და ვეცხლითა; და შევქმენ ძელნი ცხორებისნი ოქროჲსანი: ბნი: თუალითა და მარ(ა)გალიტითა; და შევქმენ წმიდაჲსა ესე სამარტკლოჲ ოქროჲთა და ვეცხლითა, თუალითა და მარგალიტითა. და ამასა შიგან დაუსუენენ ყოველთა წმიდათა ნაწილნი აურაცხელნი და ძელი ცხორებისაჲ;

და დაუსუენენ ხატი ოქროჲსაჲ, რომელი მიბოძა კოსტანტი ბერძენთა მეფემან, და სამარტკლოსაჲვე შიგან დაუსუენენ ხატი ესე წმ(10)ილისა ღმრთის მშობელისაჲ შემკობილი ოქროჲთა, თუალითა და მარგალიტითა, რომელი მიბოძა ბასილი ბერძენთა მეფემან, და

¹) ეს სიტყვა სტრიქონს ზემოდან სწერია ტექსტისავე ზეღით.

²) „და საღმრ“ — ეს ორი სიტყვა A პირშივე არის ამ სახით გადარჩენილი.

³) ამ სიტყვის მაგიერად სტრიქონს ზემოდან ტექსტისავე ზეღით სწერია: „წიგნებით“.

⁴) აქამდის იბეჭდება B პირის მიხედვით, ხოლო აქიდან დასასრულამდის A პირის მიხედვით.

და ორად გაყოფილი იადგარი მეხური, რომელსა შიგან განგებაა |
 საწელიწდოა სწერია: ა:, მატიანენი საშინაონი და ^{საქართველო} |
 ვე(45)ც*ზლითა მოქედლინი: ა:, და მატიანენი სათანაონი ^{ვეცხლი} |
 მოცუარულ[ლ]ნი: ა:, ეამის წირვანი სათანაონი: ა:.

ესე წიგნები, რომელ მე დამიწერიან | ჯუმლად არს თავი: ეე:
 საწიგნენი ოქროათა და ვეცხლითა ცურვებულნი | ა: საკელაპ-
 ტრენი დიდნი სპილენძისანი: ა:, და შედეგნი: ა:, საკელაპტრენი
 ვეცხლითა ცურვებულნი: ბ:, საკელაპტრენი რკინისანი დიდნი: ა:.

და შესამოსელი სამლუდელო(50) მოძღუროა ოქსინოა, უღლითა
 ანაფორითა, ხატოვანითა, ოქროვანი[თა] | და ყოვლითავე სრული: ეე,
 სამკლავენი: ა:, მაზარაა ნივანდარი: ა:, შწუნანე ა:, და კუე²რცხის
 გული შაკნა ბერძელი ოქროათა: ა: და ბერძენთა მეფისა რ ო მ ა -
 ნ ო ზ ი ს ნაბ ოძეარი შესამოსელი ოქროქსოალო: ა:, და მაზარაა ოქ-
 როქსოალო: ა:, სან[აწ]ილე ოქსინოა: გ:, და ზეასაპურობელი ხატოვანი
 ოქროათა ა:, სადაგნი სანაწილე(55)ნი: ბ: და რომელ ეზონი ჩემნი
 დაკიდებულნი არიან, ბერძენთა მეფემან ბ ა ს ი ლ ი მიბოძნა, და* ვ-
 ჰკიდენ ოქსინონი: გ:, და სუნდუსნი: გ:, კუერცხის გული სუნდუსი
 ა:, ს*კა[რამანგნი დიდნი გარე შეოლვილნი, ვეცხლისა გრგოლითა შე-
 კაზმულნი: ე:, და ბ ა ე რ ა ტ კურაპალატისა ნაბოძეარი დიდი სკა-
 რამანგი: ა:.

და მონასტრნი და სოფელნი, რომელ მე მომივიან ამის წმი-
 დისა დედაქალაქისათჳს: ბერძენთა მეფემან ბ ა ს ი ლ ი | (60) მიბოძა
 მონასტერი დიდი, რომლისა სახელი არს კ ე ს ტ ო რ ი, რომელსა სო-
 ფელი აქუს : რ¹ე: და | ტ ა ო ს ვიყიდე სოფელი ზ ა დ კ ა რ ე კ ი ხუ-
 თითა აგარაათა; და ძ ა ლ ლ ი ს კ ე ე ს ვიყიდე | სოფელი ო რ თ ა ა სა-
 მითა აგარაათა; ესე ორნივე სოფელნი მათითა აგარაათა ძმათა
 ჩემთა განძითა ვიყიდენ და დაუდეგ ამას წმიდასა დედაქალაქსა შიგან
 ალაში | დღე ხარებაა; და კ ლ ა რ ჯ ე თ ს მოვიგე სოფელი: ა: ს ხ ლ ო -
 ა ნ ი; და შ ა ე შ ე თ ს მოვიგე [ს] | (65) ოფელი დიდი ს ხ ლ ო ბ ა ნ ი,
 აგარაა მისი ნ ა ლ უ ა რ ე ვ ე; და ჯ ა ე ვ ა ხ ე თ ს მოვიგე [ს ო] ფელი ტ ო ნ -
 თ ო ა; და კ ო ლ ა ს მოვიგე და ავაშენე სოფელი დიდი ო რ ო ტ ა ნ ი
 აგარაათა; და ფ ა ნ ა ვ რ ა ს ავაშენე სოფელი: ა: მ ა ხ ა რ ო ნ ი; და
 ს ა კ ო [-] ² ე თ ს შევიპყრენ და ავაშენენ სოფელნი: ბ: ნ ა ქ ა ლ ა ქ ე ვ ი
 და ბ ე რ დ ა ძ ო რ ი; და | ქ ა რ თ ლ ს: მონასტერი პ ა ლ ა ვ რ ა ა ო თ-

1) აქ საფენ ჰალაღზე უნის შემდეგ ნაგვიანვე ნუსხურით სწერია: „არღ“

2) აქ უნის შემდეგ საფენ ჰალაღზე სწერია: ო.

3) აქ რალაც ასო ამოგლეჯილი უნდა იყოს:

ხითა სოულითა, და ცუქითი შესავა(70)ლითა მისითა, ყინ-
 ცუისი შესავალითა მისითა, და შინდებისა ნახევარქრ[ა]დნქ[ა]ლ[ა]ლ[ა]
 კურბითს სააზნაუროა კარგი სოფელი: ა; ჩოჩეთს უბანბ[ა]ნ[ა]ნ[ა]ნ[ა]ნ[ა]
 წა და ვე[ა]ნაკი სასეთოა, ზეგანთა სოფელი: ა; შიდარი სო-
 ფელი: ა; და კახეთს ახატანს უბანი: ა; და ნოსორნაა სოფე-
 ლი: ა; და ჰერეთს მონასტერი დიდითა ძალითა ლაგოდეკი,
 და ჰერეთსვე კატეხისა ეკლესიაა შესავალითა მისითა და
 კაკს ვაქარქ[ა]ნ[ა]ნი: იბ: და ზიარი სოფელი დიდი: ა; ესე ყო-
 ველი სოფელი, რომელ მე მომიგია: რ: ლ: ე:

და რომელნი სოფელნი ძველად ჰქონდეს ამას წმიდასა დედა-
 ქალაქსა, შესავალნი იყუნეს დ[ა] მე მოვაკსენე გამზრდელსა ჩემსა
 ბაგრატი კურაპალატსა და შეუვალად გამიკადნეს და მიბოძეს სიმ-
 ტიკე შეუვალობისა და რომელი ქალაქისა გასავალი იყო ამის
 წმიდისა დედაქალაქისაგან: ცხუარი, ცხენი, ღვ(80)ნოა ზედანი და
 რაადა იყო, ყოველი ალი ამირამან ამოგვგდო და ავჰადე[ა]მას
 წმიდასა კათოლიკე ეკლესიასა. და ყოველნი სოფელნი, რომელნი
 წმიდისა ამის კათოლიკე ეკლესიისანი არიან, ავაშენენ და დავდგენ
 ყოველგან სახლნი, და ავაგენ ეკლესიანი რიცხუთ ყოველნივე.

აწ წმიდანო მღუდელთმოდღუართა მთავარნო, რომელნი შემ-
 დგომად ჩემსა ღირს იქმნეთ წინამძღურად წმიდასა ამას დედაქა-
 ლაქსა და იხილნეთ ნაქმარნი ესე ჩემნი, წმიდასა ლოცვასა თქუენსა
 მომიკსენეთ საწყალო(85)ბელი ესე სული ჩემი, რაათა თქუენცა
 ღმერთმან სასყიდელი მოგანიჭოს. ამინ. ქრონიკონი იყო: ს: მ:

და ამათ ყოველთა ნაქმართა ჩემთა შემდგომად სამხრით სად-
 იაკონოსა, წმიდათა მოწამეთა სამარტკლოსა შიგან შეეკმენ საფ-
 ლავი ჩემი და დავდგი საკურთხეველი, და ამა საკურთხეველსა ზედა
 დავაყენე (90) ეამის მწირველად ცოდვილისა სულისა ჩემისა-
 თვს გაზრდილი ჩემი იოვანე საფლავსა ჩემსა ზედა. და უჩინე
 ამა საკურთხეველსა ჩემსა და ეამის მწირველსა და მიესცენ თეძს
 გლეხნი სამნი ფუძითა სრულითა და ვენაკი: ა; მიწაა: ა; წისქვლნი
 ა; და ქალაა, და ოტათლოანს გლეხი: ა; ციხედიდს გლეხი:
 ა; ორნივე ფუძითა სრულითა¹ (95) და ვენაკი: ა; მცხეთას სე-
 ნანი: ა; ბოსელი: ა; ყანაა: ა; და ვენაკი მცირე: ესე ყოველი
 თავისუფლობით შეუვალად ჰქონდის ყოველისა შესავალისა სასეთოა-

¹) აქ ანის შემდეგ ტექსტისავე ხელით ჩანი სწერია, რომლის შემდეგ უნ-
 და ყოფილიყო კლავ ანი (ქალაღი ამ ადგილას ამოგლეჯილია): „ქა“ შეცთო-
 მით ორჯერ დაუწერია.

²) აქ საფენ ქალაღზე ზედმეტი „თა“ სწერია.

საგან, დიდისა და მცირისაგან. და არავისა [ა]ქუს ამას ზედა კელი
 თვნიერ ხუცისა, რომელი საკურთხეველსა ამას ჩემსა ზედჟუჯუნდას
 წირვადეს.

ესე სიცოცხლესა ჩემსა გა[ნ]ვა(100)გე და, ვითა ზემოთ დამი-
 წერია, იოვანე საკურთხეველსა ჩემსა საფლავთა ჩემთა ზედა ეჟ-
 მის მწირველად დავადგინე და მიუთუალე ესე გასარომელი. ვირე
 ცოცხალ იყოს, დგეს საკურთხეველსა ჩემსა ზედა, ეამსა წირვადეს
 და მილოცვიდეს; და შემდგომად მისსა შვილთა და შვილის შვილთა
 მისთა დაუტეოს და იგი დგეს, ეამსა წირ(105)ვიდეს და გვლოცვი-
 დეს. და შეუცვალეებლად ჰქონდის ესე გასარომელი | საკურთხეველსა
 ჩემსა საფლავთა ჩემთა ზედა ეამის მწირველსა ხუცესსა უკუნისად-
 მდე ეამთა, ვირემდის წმიდაჲ ესე დედაქალაქი ეგოს. და ამა სა-
 მარტკლოსა შიგან საკურთხეველი ჩემი შეემოსე სკარამანგითა, | მოე-
 კედე ვეცხლითა, დავდგი ბარზიმ-ბეშხუენი ვეცხლისაჲ და კო(110)-
 ეზი ვეცხლისაჲ, სანაწილე და ასაპყრობელი, და საცეცხურნი, და სა-
 საკუმეველენი ვეცხლისანი, შესამოსელი სკარამანგი: ა: ზეწარი: ა:;
 და დავჰკიდე | ეზოჲ სკარამანგი შეოლეილი ა: და ამას წმიდასა დე-
 დაქალაქსა შიგან | დავიდევ აღაპი თუესა იანვარსა: კ: დ:—დღესას-
 წაულსა ყოველთა წმიდათასა; ღამის თევით და ეამის წირვით აღე-
 სრულებოდის.

აწ წმიდანო (115) მღუდელთ-მოძღუართა მთავარნო, რომელნი
 შემდგომად ჩუენსა და შემდგომითი შემდგომად ღირს იქმნეთ წინამძ-
 ლურად წმიდასა ამას კათოლიკე ეკლესიასა და | მნახნეთ ნაქმარნი
 ესე ჩემნი, განგებული ესე და განწესებული, რომელ ცოდვილისა
 ამის სულისა ჩემისათვის დამიც და მიჩენია, შეუცვალეებლად და
 უქცეველად დაქამტკიცეთ, რაჲთა შემგომად თქუენსა სულისა თქუე-
 ნისათვის განგებული და განწესებული თქუენი და(120)ემტკიცოს.

და რომელმან ქართლისა კათალიკოზმან, გინა რამანცა გუარ-
 მან კაცმან შემდგომად ჩემსა და შემდგომითი | შემდგომად, ვირემდის
 წმიდაჲ ესე დედაქალაქი ეგოს, ნაქმარი და განწესებული ესე სუ-
 ლისა ჩემისათვის შეცვალოს, რომელ ზემოთგან ქუემომდენ დაგვ-
 წერია, რასაცა ეამსა რაჲსაცა მიზეზისა მოღებითა აქციოს და ამა
 საკურთხეველსა და საფლავთა | ჩემთა ხუცესი და ესე გასარომელი
 მისი მოაკლოს, ანუ აღაპი ჩემი და ძმათა(125) ჩემთაჲ შეცვალოს,—
 პრისხავსმცა მამაჲ, ძე და სული წმიდაჲ, და წმიდაჲ კათოლიკე ეკლე-
 სიაჲ | სუეტი ცხოველი ხატი ღმრთაებისაჲ, წმიდაჲ ღმრთისმშობელი,
 ძელი ცხოვრებისაჲ და | წმიდანი ესე მარტკლნი, და კიდემცა არს

წესთავან საეკლესიოთა, და ნაწილიშკა მისი იუდას თანა | მარტოროსა
მელმან განყიდა უფალი ჩუენი იესუ ქრისტე, და დამტკიცებინ
უარისმყოფელთა ღმრთისათა თანა.

ესე ვითა ზემოა დამიწერია, ესე ქუემოათ კელითა ჩემითა და-
მიმ(130)ტკიცებია. ვინ აქციოს, კრულია დაუსაბამოასა ღმრთისა
პირითა, წმიდისა ღმრთისქმშობელისა მადლითა, წმიდისა კათოლიკე
ეკლესიისა მადლითა, წმიდათა მოციქულთა მადლითა და ყოველთა
წმიდათა მადლითა; კრულშკა [ა]რის სულით და კორცით ორსავე
ცხორებასა ამისი გამტეხელი; და ვინ დაამტკიცოს, ჯუარი და კურ-
თხევაა აქუს.

თქუნ, | წმიდანო მღუდელთ მოძღუარნო, რომელთა ესე დაწე-
რილი და განგებული სულისა ჩემისაა პნა(135)ხოთ, თქუნ სიმ-
ტიციე დაწერეთ.

ღმრთიე დიდებულნო, ძლიერო ბაგრატ აფხაზთა მეფეო
და, ნებითა ღმრთისაათა. ყოვლისა აღმოსაყლეთისა კურაპალატო
და | ძლიერო მეფეო¹ კვრიკე, არწმუნოს ღმერთმან მეფობასა
თქუნსა, ესე დაწერილი და განგებული სულისა ჩემისათჳს კელითა
თქუნითა დამიმტკიცეთ |.

ესე ვითა ზემოათ მელქიზედეკ ქართლისა კათალიკოზსა დაუ-
წერია და საქმე სულისა მისისაა გაუ(140)გია, მე ბაგრატს,
ნებითა ღმრთისაათა, აფხაზთჳ მეფესა და კურაპალატსა კელითა
ჩემითა დამიმტკიცებია. მტკიცე არს და უქცეველ ნებითა ღმრთისაათა |.

ესე ვითა, დიდებულ ყავნ ღმერთმან სული მათი, მელქიზე-
დეკს ქართლისა კათალიკოზსა სულისა მათისათჳს გაუგია და და-
უწერია და შედეგად, ადიდენ ღმერთმან, ბაგრატ კურაპალატსა
კელითა მათითა ჩაურთავს და დაუმტკიცებია, მეცა კვრიკე მე-
ფესა, (145)დისწულსა კვრიკე მეფისასა კელითა ჩემითა ჩამორთავს
და დამიმტკიცებია. | მტკიცე არს და უქცეველ ესე და ვინ უქციოს,
ესემცა ზემოკსენებულნი | წმიდანი ყოველნი პრისხვენ.

კვრიელეასონ, ესე ვითა სულდიდებულსა და სულკურთხეულსა
გამზრდელსა და შემოქმედსა ჩემსა და, ვიკადრო, მამასა მელქიზე-
დეკ ქართლისა კათალიკოზსა დაუწერია და გაუგია თავისა სული-
სათჳს; ადიდენ (150) ღმერთმან, ძლიერთა მეფეთა დაუმტკიცებია,
მეცა გლახასა, უღირსსა, | რეცა სახელით კათალიკოზსა დამიმტკი-
ცებია. ქრისტემან პირმტკიცე ყავნ ბრძანებაა მათი და ვინმცა | აქ-
ცოა ანუ შეცვალა ბრძანებაა მათი ქრისტეანეთავანმან კაცმან |.

¹) აქ დედანი გაჭრკვეველია; საფიქრებელია „მეფეო“; წინარე სტრიქონი
კი იძლევა ფორმას: „მეფისო“.

ესე ვითა სულდიდებულსა — მამასა ჩემსა მეღქმარად დაუწერია | ქართლისა კათალიკოსსა იოვანეს და დაუწერია, და მამათსა სულდიდებულსა მლოცველად ეამის მწირველად დაუწერ(166)სებია, და მისი გასარომელი უჩენია, და თავისა კელითა სიმტკიცე | დაუწერია, ადიდენ ღმერთმან, ძლიერთა მეფეთა დაუმტკიცებია, და შეცა | გლახაკსა ქრისტეს მიერ ქართლისა კათალიკოსსა ოქროპირსა ჩემითა კელითა | დამიწერია და მათი ბრძანებული დამიმტკიცებია. და მტკიცე არს უკუნისადმდე | იოვანეს თვს, დ ნებერი არს იოვანე [ყოლისა] ამის მათი | სა (160) ბრძანებულისა ვისთვისა იოვანეს უნდეს მიცემად და დატევიდა. და ვინცა ვინ, რამანცა გუარმან კაცმან, რასაცა ეამსა ამისაგანი რააცა დააკლოს და შეცვალოს, კრულმცა არს [ღმრ]თისა ს[იტყუი]თა, წმიდათა მოციქულთა ჯუარითა, წმიდისა კათოლიკე ეკლესიისა მადლითა და ჩუენითა ჯუარითა მკუდარი და ცოცხალი | მისი | (165) ცათა შინა და ქუეყანასა ზედა. ვინ კულა არაჲ უქციოს, არცა ამისაგანი შეცვალოს, არსმცა კურთხეულ ღმრთისაგან და ჩუენგან.

პირიანობები.

A პირის მიხედვით: 2 თვალითა; 4 თვ`ალითა; 5 სმ`რტულია; 6 თვალითა; 7 აორაცხელნი; 7/8 დაოსუენე; 9 სამარტულიოსავე; 12 სხვ`ა; 15 სხვ`ა; 17 რიცხუით; 18/19 ოქროასა; 19 ხუირნი; 21 სასაკომეველნი; 22 სასაკომეველნი; 23 ცორვებულნი; საცეცხორნი; 23/24 სასაკომეველონი; 24 საცეცხორნი; 25 სასაკომეველნი; 26 ტაშტაბრააგი; 27 ცორვებული; ტაშტაბრააგი; 30 აოვანეს; 31 თვლითა; 32 ზაფხოლი; 34/34 მღღელთ მოძღვრთა; 34 შეკაზმოლი; 35 აოვანეს; 38 აადგარი; 39 ეკლესისა; 42 ატყუ`ნი; 43 აადგარი; 50 უქსინოა; 51 მააზარაა 52 გოლი; 54 ხატუვანი; 56 სუნდოსი; 57 შეკაზმოლნი; 59 ქალაქისათ`ვს; 61 ხოთითა; 64 სხლუანი; 71 რა აზნაოროა; 76 აყოენეს; 77 შეოვალად; 78 შეოვალობისა; 79 აყო; 79/80 ღვწოა; 80 აყო; ამოგუიგდო; 82 ეკლესისინი; 83 რიცხუით; 85 აზილნეთ; 87 აყო; 87/88 სადიაკონოსა; 88 სამარტულიოსა; 91 აოვანე; 92 ფოძითა; 93 სროლითა; წისქულინი; 94 ფოძითა; 98 აქოს; 99/100 გავაგე; 100 აოვანე; 102 აყოს; 104 დაუტეუს; 105 გულიოცვიდეს; 109 ბეხოშემი; 111 სასაკმელონი; 113 თვესა; 114 აღესროლებოდის; 116 წინამძღორად; 118 ჩემისთ`ვს; შეოცვა-

1) აქ № 631 პირი აღადგენს: „კრულმცა არს“. თუმცა კონტექსტით სწორედ ასეთი აღდგენა თითქოს სამართლიანია და დაზიანებული ადგილის ოდენობაც არ ეწინააღმდეგება ასეთს, მაგრამ ასოების წაშლები არ ამართლებენ მას.

ლზდ; 122 ჩემისათჳს; 122/123 დაგვიწერია; მიღებთა; 127 მარტულნი; 128 აღუდას; ოფლი; აესჯ; 128/129 დამცაჲსაგუბის; 129 თარისმყოფელთა; ზემოჲ; 131 ეკლესიაჲსა (ეკლესიაჲსაჲ?); 133 აქოს; 136 მეფსო. 136/137 კორაპალატო; 138 ჩემისთჳს; 139 გავგია; 142/143 მათისათუის; 143 გავგია; 147 სულკურთხეილსა; 149 სლსათჳნ; 150 ძლიერთთა; 151 ქჳ მტკე აჲენ; 152 ანო; 154 აოვანესდა 159 აოვანესთჳს; 160 ვისთუისცა აოვანეს.

B პირის მიხედვით: 1, წმიდისათა; 2, მშობელისათა; 3, ჯვარისათა; 4, მოვახსენე; 7, სვეტსა; 9, პატრიარქმან; 14, ოქროთა; 15, წიგნებით; 0 სვეტი, ოქროთა; 1 წმიდა, ოქროთა; 2 თვალითა, მოვკედე; 3 ოქროთა; 4 ცხოვრებისანი, ოქროსანი, თვალითა; 5 წმიდა, სამარტულილო, ოქროთა; 7 ცხოვრებისა; 7/8 ოქროსა 10 ღთის მშობელისა, *omittit* ოქროათა; 12 სხვა; 13 მაცხოვრისა, ვეცხლისა, ოქროთა; 14 ნათლისმცემელისა; 15 შექმნულნი, სხვა; 16 დასვენებულნი; 17 ოქროსა, თვალითა, ბარძიმ; 18 მინასა, შემკობილნი; 18/19 ოქროსა, ოქროსანი; 20 ოქროსანი; 21 სასაქმეველნი ოქროსანი; 23 ოქროთა; 25 სასაქმეველნი, ვეცხლისა, სათანაო; 27 ვეცხლისა ოქროთა; 28 ლუკასი, 31 სათანაო, სახარება; 33 ლილკილოთა ვეცხლისათა; 35, წინამძღვარი, გამოცხადება; 37 ცხოვრება, სათანაო; 38 საწელიწდო; 39 კურთხევა, კურთხევა, ოქროსა; 40 ეურიოთა, სხვანი; 41 ეურიოთა, სჯულის; 42 იტყუიან; 43 რომელსა შიგან სწერია განგება საწელიწდო; 45 მოცუარილნი; 47 ოქროთა; 50 სამღუდელთმოძღურო ოქსინო; 51 *om.* ე; მაზარა; 52 მაკანი, ოქროთა; 53 მაზარა, ოქროქსიოილი; 54 ოქსინო, ხატუანი, ოქროთა, 57 საკარამანგნი, 58 საკარამანი; 59 დედა: ქალაქისათვის 60... ბასილი მიბოძა... აქ უმატებ: „და შემოსწირა კათოლიკე ეკლესიასა“; *om.*: რომლისა სახელი არს; 61 აგარათა; 62 ორთა, აგარათა, აგარათა; 63 დედა: ქალაქსა; 64 ხარება; 65 აგარა; 66 ტონთი; 67 აგარათა, მაზაროვნი; 69 პალაერა, შესავლითა; 71 კურბითს: რა: აზნაორი, მიწა; 72 სასეფო; 73 ნოსორნა, ერეთს; 74 ერეთსევე, ეკლესია; 75 *om.*: რა: ე; 76 დედა: ქალაქსა; 77 მოვახსენე; 78 შეუვალობისა; 79 „გასავალი“-ს მაგივრად „შესავალი“ 79/80 ღვინო, რაცა; 81 ამოგვიგდო; 84 წინამძღუარად; 86 რათა; 88 საღიაკუნოსა; 93 ქალა; 95 სენაკი; 97 სასეფოსავან; 100 ზემოთ; 102 გასარმილი; 104 დგეს და; 108 საკარამანგითა; 109 ბარძიმ ბეშზომი ვეცხლისა; 110 ვეცხლისა; 111 საკარამანგი, დავკიდე; 112 ეზო, საკარამანგი; 117 განგებულნი, განწესებულნი; 111 *omittit* დამიცი; 119 თქუენისათუის, 121 წმიდა; 122 ჩემისათუის, რომელი ზე-

მოთგან ქუეშომდე დაგვიწერია; 123 რასაცა; 124 *ამ. წმ. წმ. წმ.*
 125 ჩემთა; რისხავსმცა, მამა, წმიდა, წმიდა, ეკლესია *ქმ. წმ. წმ. წმ.*
 უმატებს: ყოვლად; წმიდა; ცხოვრებისა; 127 მარტულინ, დ-კი-
 დეშკა] დაკლებულმცა; 128 იესო; 129 უარის მყოფელთა თანა
 ღთისათა. 129 ზემო, ქუეშოთ, 132 კრულმცარს — აქ უმატებს: ცა-
 თა შინა და ქუეყანასა ზედა; ცხოვრებასა; 133 კურთხევა; 137
 მეუფებასა თქუენსა; *ომ.* დაწერილი და; 138 ჩემისათვის; 139 ზე-
 შოთ 140 მისისა; 141 ღთისათა; 142 ვითარ, ჰყუენ; 143 შემდგო-
 მად; 144 კვირიკე მეფესა და დისწულსა კვირიკე მეფისასა; 147 ყო-
 ველნი წმიდანი რისხვენ; კლნ| კვალად; 148 *ომ.* და შემოქმედსა;
 დაეკადრო| დამიმკვიდრო; 149 სულისათვის; მეცა უღირსსა გლა-
 ხასა; დამიმტკიცებია: ქართლისა პატრიარქსა: მტკიცე იყავნ ბრძა-
 ნება; 153 მელქისედეკს, 154 იოვანე; აქ უმატებს: მღდელი; 159 იო-
 ვანესთვის, იოვანე ყოვლისა: ამის: მიერ: საბრძანებელისა; 161/162
 ამისგანი რაცა; 162 კრულმცა არს ღთისა და მისთა წმიდათა მო-
 ციქულთა; 165 არა უქციოს.

წოზიერთ ძარაგვიან სიტყვათა გაცხნა.

ბ ^რ ზიმ—ბარზიმ 109	სად ^გ ნი—სადაგნი 54
გ ^მ ტებელი—გამტებელი 133	საკელ ^პ ტრნი—საკელაპტრენი 48, 49
გვ ^რ მნ—გუარმან 120	სრ ^ო თითა—საროთითა 15
კესტ ^რ ი—კესტორი 60	სკარამანგ ^ნ ი, სკ ^რ ამნგი, სკ ^რ მ ^ნ - გი—სკარამანგი 57, 111, 112
კლ ^ნ —კვრიელეისონ 147	ქ ^ნ :ე—ქართლისა კათალიკოზი 138, 139, 142, 148, 154, 156
კ ^ე —კვრიკე 137, 144, 145	კრ ^ი თა—კუართითა 40, 41
მა ^კ ნა—? 52	ძ ^ლ ლისკეცს—ძალისკეცს 61
მა ^ზ რა—მაზარაჲ 51	
მე ^ზ რი—მეზური 43	
მო ^კ რლნი—მოკუარულნი 45	
მ ^ლ ებითა—მოლებითა 122	